

1846 KUR'A KANUNNAMESİ VE ASKERLİK YÜKÜMLÜLÜĞÜ

4.1 TANZİMAT-I HAYRİYENİN İLANI - GÜLHANE FERMANI

Gülhane Kasrında 3 Kasım 1839 (26 Ş 1255) tarihinde yapılan resmi bir törenle, Hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan bir "Hatt-ı Şerif" ile "Tanzimat-ı Hayriye" diye adlandırılan, yeni ve "hayırlı" bir düzenin başlatılacağı ilan edildi.¹ Bundan dört ay önce, Sultan II. Mahmud'un ölümünden sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid de törenliydi. Davetli vekiller, âlimler, devlet memurları ve yabancı elçiler çadırlara yerleştirilmişlerdi. Onlardan başka binlerce kişi toplanmıştı. Sonradan Osmanlı vak'anüvisliğine atanan Ahmed Lütfi, tanık olduğu bu olaydan ayrıntılarıyla söz eder.²

Gülhane fermanı, tüm Osmanlı tebaasına –hangi dinden olursa olsun– can, mal, ırz ve namus güvencesi vermekteydi. Bundan böyle hiç kimse kamuya açık bir yargılama işleminden geçirilmeden idam cezasına veya herhangi bir cezaya çarptırılmayacaktı. Ayrıca vergi reformu da yapılacak ve bütün tebaa, servetine göre vergilendirilecekti. Bu yeni düzenlemeye göre, iltizam (bir kişinin bedel karşılığında belli bir yerde vergi toplama hakkı) ortadan kaldırılacaktı. Reform sonucunda, askerlik hizmetinin yükü daha adil bir biçimde dağıtılacaktı. Hizmet süresinin dört beş yıla indirilmesi ve her yerde geçerli bir askere alma yönteminin uygulanması tasarlanmaktaydı. Fakat fermanında ayrıntılar henüz açıklanmıyordu.

Hatt-ı Şerifin içeriği, özellikle askeri reformlar hakkındaki bölümler, daha etraflı olarak açıklanacaktır. Önce bu fermanın, çağımızın ikincil kaynaklarındaki çeşitli yorumlarını kısaca gözden geçirmekte fayda vardır. Tarihçilerin büyük çoğunluğu, fermanın yazarlarının –ve dolayısıyla metnin– batı etkisi altında kalmış olduğunu vurgular. Benzer bir açıklamaya Ahmed Lütfi tarihinde de rastlıyoruz ki, bu yapıtın ilk yedi cildi 1870'li ve

1880'li yıllarda ilk kez yayınlanmıştır. Tanzimatın ilanı hakkındaki bölüm şu cümlelerle başlar:

Hariciye nazırın Reşid Paşa birkaç defa sefaretle Avrupa'ya azimetinde muttali olduğu ahval-i siyasiye-i düveliyeden istinbat eylediği malumat ve mücerreat-ı yakiniyesi delaletiyle devlet-i âliyenin eskiden beri Avrupalıların indinde müstehir olan usul-i gayr-i marziyesi (hoşnut edici bir şekilde) devam ettikçe ilerisinin vahim (ağır, neticesi tehlikeli) olacağı ve o vakte kadar devlet-i âliyenin zayi ettiği hukuku ve maddi ve manevi giriftar olduğu müşkülât hep o yolsuz gidişten neşet eylediğini kaviyen (güçlü bir şekilde) anlamış ve bunun için hakan-ı mağfurun (merhum padişah) evahir-i saltanatlarında bazı teşebbüsata mübaşeret olunmuş idi.¹

Bu yazılanlardan anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Lütfi, Gülhane fermanının hazırlanmasında o dönemin hariciye nazır Mustafa Reşid Paşanın başı çektiği kanısındadır, ayrıca elçi olarak bulunduğu sıralarda paşanın Avrupa'daki siyasi durumla yoğun biçimde ilgilendiğini ve bu nedenle Osmanlı devletinde reform yapılması üzerinde ısrar ettiğini vurgulamaktadır.

4.1.1 İkincil kaynaklarda Gülhane fermanı

Gülhane fermanı hakkındaki bilimsel yazılar, günümüze kadar çoğu kez Ahmed Lütfi'nin izlediği yoldan ilerlemiştir. Enver Ziya Karal'ın 1964 yılında kaleme aldığı "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi"⁴ adlı yazı da Hatt-ı Şerifin toplum tarafından nasıl kabul edildiğinin anlaşılabilmesi bakımından çok önemlidir ve bu yüzden sık sık alıntı yapılır. Zaten yazının başlığı programını belirtmektedir. Karal yazısının başında gayet etkileyici bir tablo çizer: Mustafa Reşid Paşa, 3 Kasım 1839 sabahı ailesi ve hizmetkârlarıyla "hakkımı helal ederim" sözleriyle vedalaşır. Genelde bu söz, yakınlarıyla bir daha bu dünyada karşılaşmayacakları ihtimalini göze alan insanlar tarafından söylendiğine göre, Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat uğruna canını fedaya hazır bir kahraman olarak gösterilmektedir. Bu sözlerle ayrıca reform politikasının başarısızlık olasılığı da ihsas edilir. Ya-

zara göre bunun sebebi, kamuoyunun hâlâ ulema tarafından belirlenmesi, ulemanın her türlü yeniliğe karşı çıkmasıdır.⁵

Reformlar nasıl karakterize edilmelidir? Karal'ın görüşüne göre, Sultan II. Mahmud, bilinçli bir batılılaşma politikası gütmektedir; daha doğrusu, III. Selim tarafından başlatılan batılılaşmayı devam ettirmektedir.⁶ Ancak Yunan ihtilali, Rus savaşı ve Mehmed Ali Paşa ile olan çatışma göstermişti ki, Osmanlı ordusunda batı modeline göre yapılan reform yeterli değildi. Daha ileri giderek “devlet müesseseleri” ve “cemiyet düzeni” ile bu reforma dahil edilmeliydi. Karal'a göre, Gülhane fermanı reform sürecinde temel nitelikte önemli bir adımdır. Bu adımla “devletin teokratik bütünesinden” uzaklaşıp “dünyevi prensiplere” uyum yoluna gidilmiştir.⁷ Karal, Bu nedenle Gülhane fermanına bir “anayasa mahiyeti” atfeder –ancak bu, 19. yüzyıl tarzında bir anayasadır, en önemli alameti hükümdarın hak ve yetkilerini sınırlandırmasıdır.⁸ Karal, yazısını sona erdirirken, kendi görüşüne göre metnin en önemli noktalarını şöyle sıralar:

- 1) Gülhane fermanı, hükümdarın ve hükümetin kendi takdirine göre davranma ve değerlendirme hakkını sınırlandırmaktadır.
- 2) Halkın “tabii haklarını” ve devlete karşı görevlerini saptamaktadır.
- 3) Halkın “hak ve vazifeler yönünden eşitliğini” tanımaktadır. Karal, birkaç satır ilerde Müslüman ve Hıristiyan tebaanın hukuken eşit olduğunun tanıdığını ifade ederek bu maddeyi somutlaştırmıştır.⁹
- 4) Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adı verilen bir komisyon, yasa taslakları hazırlamakla ve devlet harcamalarını kontrol etmekle görevlendirilmiştir.

Karal, bunun ötesinde padişahın Gülhane fermanının ilkelerine bağlı kalacağına yemin ettiğine ve daha sonra nazırlara ve memurlara da bu esaslara sadık kalacaklarına dair and içildiğine işaret etmektedir.¹⁰

Gülhane fermanının bir anayasa niteliğinde olduğu ve tüm tebaaya eşit haklar tanıdığı değerlendirilmesi, pek çok ikincil kaynaktan yer alır. Nite-

kim 1996'da Tanör, fermanın "vezirden çobana kadar herkesin eşit olduğunu" ilan ettiğine dair iddiasını Karal'ın verdiği bilgilere dayandırır." Aslında Karal "herkesin kanun önünde eşit olduğu" ifadesini Kaynar'a dayanarak kullanmıştır. Kaynar 1839 tarihli bir fermanı ileri sürer: "(...) vüzerâdan ta çobana kadar sair nasdan dahi kimse kimsenin bigayr-i hakkın fuzûlî can ve malına ve ırz ve namusuna sakınıb el uzatmasın. (...)"¹² Bundan anlaşılan, yasa önünde bütün tebaanın eşit olduğu fikrini kanıtlamak için bu kaynağın yetersiz kaldığıdır. Zira bu kaynak, Gülhane fermanının aynı konuda sarf edilen sözlerinden eksik veya fazla bir şey belirtmez.

Tanör ve diğer bazı yazarların iddialarına göre, II. Mahmud'un söylediği rivayet edilen bir cümle de kanıt olarak yetersizdir:

Ben tebaanın Müslümanını câmide, Hıristiyanını kilisede, Musevîsini de havrada fark ederim aralarında başka gûnâ bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki mahabbet ve adaletim kavîdir ve hepsi hakikî evlâdımdır.¹³

Yazarların niyeti bellidir, II. Mahmud'u hoşgörülü ve laiklik prensibine bağlı bir hükümdar olarak göstermek istemektedirler.¹⁴ Bu cümle de, bundan önceki alıntı gibi, Kaynar'ın bir kaynak derlemesi olduğunu özellikle belirttiği yapıtının önsözünden alınmıştır. Ancak derlenen kaynaklar birbirinden çok farklı karakterdedir. Bu kez 1920'li yıllarda çıkan bir gazete makalesi söz konusudur.¹⁵ Bu kanıtlamaya göre, Sultan Abdülmecid'in 1 Ağustos 1839'da yönetime gelmesiyle önemli politik değişikliklerin olmadığı varsayılmaktadır – ancak ileride gösterileceği gibi, bu görüş hiç de itirazsız kabul edilebilecek bir iddia değildir.

Karal'ın "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi" adlı makalesinden başka, 1964 yılında aynı dergide, Halil İnalçık'ın Gülhane fermanını yorumlayan bir makalesi yayınlanmıştır.¹⁶ İnalçık'a göre bu belgede bir yandan "Osmanlı geleneğine bağlı özellikler", öte yandan "devrimci modern prensipler" bulunmaktadır.¹⁷ İnalçık, fermanında şeriat hükümlerinin yanında padişahın örflerine dayanan yasaların ve nizamnamelerin bulunmasını, geleneksel karakterdeki bölümlere dahil eder. Gülhane fermanında yapıla-

çağı belirtilen reformlar –İnalıcık'a göre– padişahın otoritesi kapsamına giren hususlarla ilgilidir. İnalıcık, fermanda Osmanlı siyasetnamelerindeki ana fikrin bulunduğuna işaret etmektedir. Şöyle ki: Hükümdar, tebaasına huzur ve adalet güvencesi sağlar, bunu gerçekleştirmekte kendisine ordu yardımcı olur. Ordu giderleri devlet hazinesinden karşılanır, devlet hazinesi tebaanın ödediği vergilerle beslenir. Vergilerin ödenebilmesi için gerekli önkoşul halkın refahıdır, tebaanın refahının önkoşulu da huzur ve adalettir.¹⁸ Bu fikir daire-i adalet biçiminde hayata geçirilir ve kökeni büyük bir olasılıkla yanlış olarak Aristoteles'e atfedilen *Sırr el-Esrar* adındaki yapıttır.¹⁹ Nitekim Gülhane fermanında sözü edilen vergi ödemeleri ve ordu giderlerinin karşılanması arasındaki etkileşim, daire-i adaleti hatırlatır.²⁰

İnalıcık'a göre, Gülhane fermanının devrimci modernliği, –adeta bir anayasa gibi– hükümdarın egemenliğini kısıtlamasından ve tebaanın tümüne yasa önünde eşitlik güvencesi sağlamasından ileri gelmektedir.²¹ Onun görüşüne göre, ferman hazırlanırken Avrupa'nın “meşrutiyetçi fikirleri” örnek alınmıştır. İnalıcık'ın bu saptaması, fermanın getirdiği yeniliklerin yorumlanmasında Karal ile aynı fikirde olduğunu gösterir.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* başlıklı kitabında, tıpkı İnalıcık gibi, Gülhane fermanının en belirgin vasfının, gelenekle keskin yeniliklerin yan yana bulunması olduğunu ileri sürer.²² Ortaylı, Gülhane fermanının Osmanlı geleneğine uygun olduğuna işaret etmektedir, zira padişahlar tahta geçtiklerinde birer adaletname yayınladılar ve bununla geçmişte yerleşmiş olan yasadışı ya da haksız uygulamaların önünü almayı amaçladılar. Bu nedenle yazarın görüşüne göre, Gülhane fermanı, içerdiği yeniliklere rağmen “geleneksel özellikleri” olan bir metindir.²³

Ortaylı, birkaç sayfa sonra yorumunda daha ileri gider ve bu fermanın anayasa ve hukuk devleti yönünde atılmış ilk adım olduğunu ifade eder. Femandaki yeni düzenlemelerin İslami hukuk temeline dayandığı ve bir aykırılığın söz konusu olmadığı vurgulanmaktadır. Fakat Ortaylı'ya göre bu ifadeler “görünüş ve gösteriş”ten başka bir şey değildir.²⁴ Osmanlı devletinde son güne kadar resmen laik ideolojinin bulunmadığını, ama “laik uygulama” yönünde adımlar atıldığını belirtir.²⁵ Bu ifade, esasında Karal'ın görüşlerine yakındır. Ortaylı'ya göre, Gülhane fermanının ağırlık

merkezi –daha sonra, 1856'da çıkarılan Islahat fermanı gibi– Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşitliğini güvenceye alacak olan maddelerdir.²⁶

Abu-Manneh ise 1994 tarihli yazısında bunun tamamen tersi bir bakış açısı ortaya atar. Yazının başlığını oluşturan “The islamic roots of the Gülhane rescript” (Gülhane fermanının İslami Kökenleri) sözleri, metnin programını belirtmektedir.²⁷ Abu-Manneh'in görüşüne göre, ferman Sultan Abdülmecid'in devletin başına geçmesinden sonra olayların gelişmesinde bilinçli bir kesinti oluşturmuştu; öncülü Sultan II. Mahmud zamanında böyle bir ferman hazırlanamazdı. Abu-Manneh, II. Mahmud döneminde yüksek devlet memurlarının, her zamankinden daha çok can ve mal güvencesinden yoksun olduklarına işaret eder.²⁸ 1839 yılında, II. Mahmud'un ölümünden kısa bir süre önce –büyük bir olasılıkla Mustafa Reşid Paşanın önerisi üzerine– Gülhane fermanına benzer içerikte bir ferman yayınlamayı reddettiğine dair ipuçları bulunmuştur.²⁹ O halde Gülhane fermanı, devlet memurlarına hukuki güvence sağlayacak bir belge olarak da kabul edilebilir. Abu-Manneh'in bu açıklamaları yeni bir görüş değildir. Mardin de 1962 yılında aynı kanıtları ileri sürmüştür.³⁰

1826 yılında, Vak'a-yı Hayriyeden kısa süre sonra, memurların mal varlıklarının müsadere edilmesinin meşru sayıldığı durumların prensipte kısıtlanması, bu izlenimi çok az etkilemektedir.³¹ Suç sayılacak durumlarda yapılan araştırmaların sonuçları, bağımsız bir yargı sistemi tarafından onaylanmadıkça, yoruma açık bir durum ortaya çıkmaktaydı. Kuşkusuz 1837 yılında Pertev Paşanın siyasi nedenlere dayanan idamı, iki yılda henüz unutulmamıştı ve özellikle yetiştirdiği Mustafa Reşid Paşa bu olayın etkisi altındaydı.³²

Abu-Manneh, değişik bir bakış açısıyla hareket ederek, veliaht Abdülmecid'in yakın çevresini araştırma gereğini duymuş ve bu vesileyle Nakşibendi-Hâlidî tarikatı müridlerinin oluşturduğu bir teşkilata rastlamıştır. Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem, ilk öğretmeni Mehmed Emin Şehrî Hafız Efendi ve daha sonraları Şeyhülislam Mustafa Asım Efendi buna dahildir. Bizzat Abdülmecid, 1840'lı yıllarda Şam'da Hâlidîye tarikatının kurucusu olan Şeyh Hâlid'in mezarında bir türbenin ve bir tekkenin yapılmasına katkıda bulunmuştur.³³

Abu-Manneh'e göre, gerek padişah, gerekse Babîâlî, Sünnî İslâmın esaslarını benimsemişlerdi –nitekim Nakşibendi tarikatı, ortodoks Sünnî mezhebine en yakın Sufî tarikatı sayılmaktadır.³⁴ Abu-Manneh, Kaynar tarafından daha önce yayınlanan bir belgenin yeniden yorumlanmasını önerir.³⁵ Söz konusu belge, tarihsiz olup, 38 kişi tarafından imzalanmıştır ve Abdülmecid'in kendi el yazısıyla eklediği mütalaasını (hatt-ı hümayun) içermektedir. Abu-Manneh bu belgenin, imzası olan kişilerin arzuhali olduğu kanısındadır, zira belgede sonradan Gülhane fermanıyla karara bağlanarak uygulanacağı ilan edilen güvencelerin verilmesi ve gereken önlemlerin alınması istenmektedir. Bu duruma göre, Abu-Manneh, belgenin Gülhane fermanından kısa süre önce kaleme alındığı sonucuna varır. Maddelerin ifade biçimleri her iki belgede birbirine çok benzemektedir. İmza sahiplerinin yarısından fazlası ulema olduğundan, Abu-Manneh, fermanın düzenlenmesinde küçümsenmeyecek bir payları olduğu kanısına varmıştır.³⁶

Gerçekte, metinden gayet açık olarak anlaşıldığına göre, güvence ve önlemler hakkındaki katalog zaten hazırды ve padişahın emri üzerine konu tartışılacak, şeriatla bağdaşıp bağdaşmadığı denetlenecekti.³⁷ Kaynar da bu görüştedir.³⁸ Söz konusu belge bir arzuhal değil bir mazbata, yani oturum tutanağıdır ve içeriği, epeyce ilerlemiş olan bir projenin İslami hukuka uygun olup olmadığının denetlenmesinden ibaret, gayet olağan bir meseledir. Çok sayıda ulemanın oturuma katılma nedeni budur. Kanımca, Gülhane fermanının oluşumunda payı olan kişi veya kişiler hakkında bu yoldan yeni bilgiler edinmek mümkün değildir.

Abu-Manneh, Gülhane fermanının içerdiği önemli fikirleri, Koçi Beyin ve el-Gazali'nin –İslami siyasetname yazarlarının– fikirleriyle kıyaslamakta ve bu vesileyle, fermanın edebiyat tarihi bağlamında daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³⁹ Abu-Manneh, daire-i adalet kavramına da işaret eder.⁴⁰ Bu kıyaslama sayesinde, ferman da sözü edilen seküler ilkeler hakkındaki belirsiz düşünceler biraz daha somutluk kazanmaktadır. Ancak bu kıyaslamanın 20. yüzyılın yorumuyla yapıldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ferman döneminde, söz konusu yazarlara atf yapan birinci derecede kaynaklar bulunmamaktadır.

Abu-Manneh, yazısının sonunda, fermanın Osmanlı merkezi hükümetinin Mısır valisi Mehmed Ali ile olan çatışması üzerindeki etkisine işaret eder.⁴¹ Belli ki imparatorlukta “dahilen ve haricen” olumlu bir etki önceden planlanmıştı. Nitekim daha önce sözü edilen oturum tutanağında da böyle bir düşünce açıklanmaktadır.⁴² Hatta metnin bir propaganda niteliğinde olduğundan söz etmek mümkündür. Gerçekten de görünüşe göre Gülhane fermanı, yeni padişahın Suriye’de büyük bir popülerlik kazanmasına katkıda bulunmuş ve merkezi hükümetin Mehmed Ali Paşa karşısındaki pozisyonunu güçlendirmişti. Fermanın şeriata uygun olması muhtemelen Müslüman halkın olumlu tepki göstermesinde önemli bir etkendi.⁴³

Bazı yazarlar, başka bir Tanzimat dönemi siyasetçisinin yazılarıyla Gülhane fermanı arasında ilişki bulunduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴ Söz konusu kişi Sadık Rif’at’tır ve *Müntahabat-ı Âsar* (Seçilmiş Eserler) yapıtı ölümden sonra yayınlanmıştır. Gerçekten de siyasi gözlemlerin, devlet hakkındaki kuramsal düşüncelerin yer aldığı bu eser, Tanzimat döneminin ilk yıllarına ait yegâne kaynaktır.⁴⁵ Mardin’in görüşüne göre, Sadık Rif’at’ın yazılarında Tanzimat dönemi reformlarının temelini oluşturan siyasi teorilerle ilgili ipuçlarına da rastlanmaktadır.⁴⁶ Zürcher, Sadık Rif’at’ın “Avrupa Ahvalına Dair Risale”siyle Gülhane fermanı hükümleri arasında benzerlikler olduğunu belirtir.⁴⁷ Risaleyi yayınlayan Sadık Rif’at Paşanın oğlu Mehmed Rauf Paşanın belirttiğine göre, babası bu eseri ilk kez Viyana’da Osmanlı sefiri olarak bulunduğu sırada, yani Eylül 1837 ile Aralık 1839 arasında yazmıştır.⁴⁸ Bu da, her iki metnin yakın zamanlarda yazıldığını gösterir.

Ercüment Kuran’ın “Osmanlı İmparatorluğu’nda İnsan Hakları ve Sadık Rif’at Paşa (1807-1857)” başlıklı makalesinde, Sadık Rif’at’ın “Avrupa Ahvalına Dair Risale”si ayrıntılı biçimde incelenmektedir.⁴⁹ Bu yazar da Gülhane fermanının “fikir temellerini” aramak üzere yola çıkmıştır.⁵⁰ Nitekim Sadık Rif’at’ın risalesi, Gülhane fermanının metninde önemli yer tutan pek çok fikri içerir. Örneğin Sadık Rif’at, çağdaş Avrupa uygarlığının (Avrupa’nın şimdiki sivilizasyonu), o ülkelerdeki can, mal, ırz ve namus güvencesinin sağlamlığı temeline dayandığı görüşündedir.⁵¹ Sadık Rif’at saf İslam dini (millet-i tahire-i İslâm) tarafından da önemsenen söz konusu güvencenin, Osmanlı devletinde o dönemin hükümdarınca uygulandı-

ğını ilave etmektedir.⁵² Yazıya bu cümlelerin eklenmesi benim görüşüme göre iki biçimde yorumlanabilir: Yazar, darüüslâmda, yani Müslüman yönetiminde bulunan bir toplumda can, mal, ırz ve namus güvencesinin esasen verilmiş olduğunu kabul etmektedir.⁵³ Bu varsayım İslami toplum düzeninin genelde diğerlerinden üstün olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Demek ki bu ifade oldukça teoriktir. İkinci yorumda, Sadık Rif'at, somut anlamda bu güvenceyi sağlama bakımından diğerlerinden üstün olan bir Osmanlı hükümdarını kastetmektedir. Eylül 1837 ile Aralık 1839 arasındaki zaman diliminde ancak II. Mahmud ve Abdülmecid söz konusu olabilir. Eğer Abu-Manneh'in açıklamalarını dikkate alırsak, Abdülmecid'in kasdedilme ihtimali daha kuvvetlidir.⁵⁴ Sadık Rif'at'ın metninde can, mal, ırz ve namus güvencesi istenmemektedir; zira yazar, Osmanlı devletinde bu güvencelerin zaten bulunduğunu varsaymaktadır. O halde söz konusu bölümün teorik bir ifadeden ibaret olmadığı, Abdülmecid'den bahsedildiği şeklindeki yoruma göre, Gülhane fermanından önceki bir tarihte yazılması mümkün değildir. Demek ki risalenin Gülhane fermanından kısa süre sonra, yani 1839 yılı Kasım ya da Aralık aylarında –Sadık Rif'at'ın Viyana'dan dönmesinden kısa süre önce ya da sonra– yazılmış olduğunu kabul etmek gerekir.

Sadık Rif'at'ın "Avrupa'nın Ahvalına Dair Risale" adlı yapıtının yazıldığı tarihi, metindeki bir tek bölüme dayanarak saptamak cüretkârlık olur. Zaten tarihinin tam olarak saptanması önemli değildir. Bundan anlaşılan şudur: Sadık Rif'at'ın metniyle Gülhane fermanı arasında nedensel bir ilişki kurmak ve iki metnin bağlantılı olduğunu kanıtlamak çok zordur. Doğrusu, bu metinleri farklı karakterde iki ayrı kaynak olarak kabul etmektir. Gerçi başka noktalarda, örneğin vergilerin saptanması ve askerlik hizmeti gibi konularda⁵⁵ metinler birbirleriyle örtüşürler; Sadık Rif'at'ın risalesi –daha önce Kuran'ın belirlediği üzere⁵⁶– Gülhane fermanına kıyasla tematik bakımdan daha kapsamlı olması dışında, yer yer idealist hatta ütöpik bir karakter gösterir.⁵⁷

Sadık Rif'at'ın üzerinde durduğu ilk soru, Avrupa'da savaşın siyasi araç olarak nasıl değerlendirildiğidir.⁵⁸ Yazarın belirttiğine göre, eskiden Avrupa hükümdarları arasında çok sayıda savaş yapılmıştır, tıpkı eskiden beri bütün halklar (kâffe-i akvam) arasında olduğu gibi. Fakat bir süreden

beri hükümdarlar fikir birliğiyle geniş kapsamlı bir anlaşma sistemini hayata geçirmişlerdir ve böylece bütün çatışmalar diplomatik yollarla (kuvve-i kalemiye ile) çözüme kavuşturulmaktadır. Bu durumda savaşı gerektirecek koşulların çıtası yükseltilmiştir.⁵⁹ İnsanlar artık anlamışlardır ki, savaşın maliyeti, galip gelen taraf için bile kazandırdıklarından fazladır.⁶⁰

Sadık Rif'at, birkaç sayfa sonra iç politikayla ilgili konularda bu gözlemin devamı olarak şunları yazar: Halkta, özellikle okumuş ve eğitilmiş kişilerde görülen kötü karakter belirtileri, devletin zor kullanmasıyla (kuvve-i cebriye-i düveliye) değiştirilemez. Doğru olan, insan haklarına (hukuk-ı insaniyeye) uygun ve hoşgörülü önlemler almak ve böylece tebaanın kalbini kazanmaktır. Sadık Rif'at'a göre, Avrupa hükümetlerinin çoğu bu bakımdan yüksek bir bilgelik ortaya koymaktadır.

Günümüz okurları, Sadık Rif'at'ın burada İslamın kadercilik öğretisinden söz etmesini ilk bakışta yadırgayacaklardır. Fakat ne olursa olsun, yazarın fikirlerini anlatış biçimi dikkat çekicidir:

Yüce İslam itikadınca her şeyin Yüce Allahın elinde olduğu ve insanın alacağı önlemlerin Allahın kararını etkilemeyeceği hepimiz için besbelli ve apaçıktır. Fakat onlar (Avrupalı siyasetçiler), ben önemsiz kişinin gösterdiğim gibi önlemleriyle inkâr edilemeyecek surette umûr-ı cüz'îye alanında dünyevi işlerin idaresinde gerekli olan hayat anlayışını (akl-ı maaşî) uygulayarak günümüzde karşılaştıkları sorunların çoğunda akıllı ve faydalı önlemleri almaya dikkat ederler.⁶¹ (Sadeleştirilmiştir.)

Sadık Rif'at burada kadercilik öğretisinden, herkes tarafından kabul edilen bir temel önkoşul olarak söz etmektedir. Oysa Müslümanlarda kadercilik tartışmasız kabul edilen bir kural değildir.⁶² Sadık Rif'at'ın umûr-ı cüz'îye kavramından söz etmesi, bu konuda Hanefî mezhebinin fıkıh bilimince genelde benimsenen el-Mâturîdî'nin öğretilerine gönderme yaptığına işaret eder.⁶³ Bu öğretilere göre, Allahın her şeye kadir gücüne inanmak; tüm canlı ve cansız varlıkların ve istisnasız bütün olayların Allah tarafından yaratıldığını ya da "oluşturulduğunu" kabul etmek gerekmektedir. Fakat ay-

nı zamanda umûr-ı cüz'îye ya da irade-i cüz'îye (ufak çaptaki istenç) denilen alanda insana kendi eylemlerini seçmekte (kesb) belli ölçüde bir istenç özgürlüğü (ihtiyar) tanınmaktadır. İşte Allahın istencine boyun eğmek ve ya ona karşı gelmek olanağı bu istenç özgürlüğü kapsamına girmektedir.⁶⁴

Metinden alıntı yaptığım bölüm çok kısa olduğundan, Sadık Rif'at'ın kadercilik konusundaki düşüncelerini ayrıntılı bir biçimde açıklamaya da, buradaki ifadeler başka bakımdan ilgi çekicidir: Sadık Rif'at Avrupalıları İslami inanca göre yorumlayarak, risalesinde belirgin bir biçimde açıklamadığı bazı görüşlerini ima etmektedir. Gene de risalesinde ayrıntılı olarak tarif ettiği ve Avrupa'da uygulandığını belirttiği önlemlerin, Osmanlı siyaseti için bir örnek oluşturabileceği düşüncesini taşımaktadır.

Buna rağmen Sadık Rif'at'ın yazıları, Gülhane fermanıyla batının hukuk ve devlet anlayışının resmen adapte edildiğini ileri süren Kuran'ın tezini kanıtlamak için yeterli değildir.⁶⁵ Sadık Rif'at'ın risalesi daha çok yaratıcı bir sentezdir. Risale, yazarının Avrupa'ya karşı sarsılmaz bir hayranlık duyduğunu belli ediyor ve sokakların temizliğinden hukuk sistemine kadar uzanan çeşitli konuları kapsıyor. Risalede Avrupa homojen bir blok olarak kabul ediliyor, yalnız bir konuda, basın özgürlüğü hususunda bir yanda Fransa ve Büyük Britanya, öte yanda diğer devletler olmak üzere bir ayırım yapıyor.⁶⁶ Risalede bulunan, İslam dininin insanın can, mal, ırz ve namus güvencesini sağladığını belirten ve kadercilik öğretisinin esaslarını açıklayan iki kısa bölüm, Avrupa örneğine göre yapılacak reformların İslami inanç sistemine ve devlet teorisine nasıl entegre edilebileceğini gösteriyor.

Sadık Rif'at'ın siyasi fikirlerinin, birkaç noktada İslami devlet teorisinden belirgin bir şekilde farklı olduğunu kanıtlamak için Kuran şu alıntıyı yapar: "Hükümetler halk için mevzu olup (kurulup) yoksa halk hükümetler için mahlûk değildir (yaratılmamıştır)."⁶⁷ Bu ifade, hükümetin halka karşı sorumluluğunu çok iyi belirtmektedir. Buna karşın –Kuran'ın yanlış bir biçimde yorumladığı gibi– bu tutum, Allaha karşı sorumluluğu ve şeriata bağlılığı ortadan kaldırmaz. Sadık Rif'at'a göre bir hükümdarın hem Allaha hem de halka karşı yükümlülükleri vardır; hükümdarın dindarlığı iyi bir yönetimin temelini oluşturur. Sadık Rif'at daha ileri giderek açıkça, Allaha itaat etmeyen bir hükümdara, tebaasının da itaat etmesi ge-

rekmediğini ileri sürer.⁶⁸ Bu bakış açısı, genelleştirilmesi halinde, Sünni mezhebine göre tartışılmaz bir konu değildir. Bu bakımdan Sadık Rif'at'ın kaynaklarını bilmek ilginç olurdu. Fıkıh kitaplarında böyle bir koşulun varlığı bilinmektedir.⁶⁹

Sadık Rif'at'ın risalesinde askere alma hakkındaki bölüm, Gülhane fermanında bu konudaki paragraflarla ya da 1840'lı yıllardaki askeri reformlarla içerik bakımından benzerlik gösterir:

Sunuf-ı askeriyeleri dahi pek de çoluk çocuk makulesinden olmayıp yirmi yirmi beş yaşında adamlardan mürettep ve muvazzaf ve muvazzaf olarak on beş sene kadar aleddevam hizmet-i askeriyede kıyam edip (devamlı askerlik hizmetinde bulunup) badehu ihraç ve bazen Asakir-i Redifeye idraç (derç, kaydetme) ederler ve ledelhace alaylarının noksanlarının tekmili zımnında alınacak asakir ve neferat dahi nizamları vecihle alayı kangı (hangi) sancağa merbut ise oradan kanun ve kaidesi üzere bilâ-münazaa alınır. Ve bunlara iktizasına göre maaş ve senede bir elbise verilir ve tayinat olarak etmek (ekmek) ita olunup me'kûlat mebzul olduğuna mebni lâhm ve sair me'kûlatlarını kendileri alıp idare etmek üzere bedel verirler. Ve bu sebeple sefer ve hizada (savaşta ve barışta) gailersizce idare ederler.⁷⁰

Bu metinle Gülhane fermanı arasında askere alma yaşı, hizmet süresinin sınırlandırılması, celp bölgelerinin taksimi ve özellikle “nizam” veya “kanun ve kaide”ye uyulmasına verilen önem konusunda dikkat çeken paralellikler vardır. Burada tek sorun, daha önce belirtildiği gibi, somut reform hareketlerinin Sadık Rif'at'ın yazdıklarından hangi ölçüde ve ne şekilde etkilendiğine dair elimizde hiçbir ipucunun veya kaynağın bulunmamasıdır.

Genelde bugüne kadar Gülhane fermanı konusunda yapılan araştırmaların, fermanın hazırlanmasını sağlayan toplumsal ve ideolojik çevre koşullarına yöneltildiği görülüyor. Gülhane fermanının daha iyi anlaşılabilmesi için, ilgili metinler yorumlanmışsa da, bunlarda oluşum süreciyle doğrudan bağlantılı kaynakların ya da fermanın amaçları hakkında birinci

elden ifadelerin bulunmadığı dikkati çekmektedir.⁷¹ Araştırılacak konunun önemi göz önünde bulundurulursa, bu durum şaşırtıcıdır.

Nitekim Gülhane fermanının anlaşılabilmesi için, ilgili metinlerin yorumlarını dikkate almak şarttır. Vatan ve ahali gibi kavramların yorumlanmasındaki sorunlar bile bu araştırmayı daha en başından engellemektedir. Ayrıca fermanın ideolojisiyle yazarın fermanın oluşmasını etkileyen çevreye dair tasavvurları arasındaki sınırın ihlali tehlikesini gözardı etmemek gerekir. Bu ikilemden sıyrılabilmek için dikkatli davranarak –bu nedenle geleneksel anlamlara bağlı kalarak– Gülhane fermanının bir yorumunu sunacağım. Geleneksel anlamlara bağlı kaldığımı söylemekle, farklı anlamlara gelebilen kelimelerde, örneğin vatan sözcüğünün çevirisinde, daima geleneksel anlamı tercih ettiğimi belirtmek isterim.

4.1.2 Gülhane fermanının metni

Gülhane fermanı, nedenini ve amacını açıklayan bir önsözle başlar.⁷² Osmanlı devletinin gücü ve tebaasının refah ve mutluluğu (saltanatı seniyemizin kuvvet-ü mikneti ve bilcümle tebaasının refah-ü mamuriyeti), Kur'anın ve şeriat hükümlerinin dikkatle uygulanmasından ileri gelmektedir. Son 150 yılda savaşlar ve başka olaylar bu konuda ihmalkâr davranılmasına sebep olmuş ve bu yüzden eski güç ve refah, zayıflık ve yoksulluğa dönüşmüştür. Bu ifade, imparatorluğun içinde bulunduğu kriz döneminin eskiden beri bilinen bir analizidir ve gerek Koçi Beyde, gerekse diğer 18. yüzyıl Osmanlı yazarlarında buna benzer ifadelerle sık sık rastlanır.⁷³

Bundan sonra fermanı okuyan kişi –Sultan Abdülmecid kendinden söz ederken ı. şahıs zamiri kullanmaktadır– reform talebi konusunu dile getirir ve yapılan reformların başarısının beş veya on sene sonra kendini göstereceğinden emin olduğunu belirtir. Reformların özellikle yaşamın dokunulmazlığı, mülkiyetin ve namusun güvencesi, vergi ve askerlik yükümlülüğü konularında yapılacağı açıklanır. Bundan sonra maddelerin ayrıntılarına geçilir.

Önce herkesin kişisel yapısı (hilkat-i zatiye ve cibillet-i fitriyesi) bakımından ihanet ve sadakatsizliğe eğilimi yoksa bile, yaşam ve namusun tehlikeye düştüğü anda, bunları korumak için önlem alacağı belirtilir. Bu

durumda zor kullanmaktan kaçınmayacağı ima edilir. Fermanın açıklamasına göre, bu durum devlete büyük zarar verir. Oysa insanın, yaşam ve namusunun zedelenmeyeceği güvencesi olursa, devlet ve milletin yararına olacak davranışlarda bulunur.

Millet kavramına gelince, burada metnin yorumlanmasının ne kadar problemlili olduğu kendini göstermektedir. Kraelitz-Greifenhorst 1919 yılında millet kelimesini Almancaya önce “Volk” (halk), bir satır sonra ise “Mitbürger” (vatandaş, hemşehri) diye çevirmiştir.⁷⁴ Her iki çevirinin de doğruluğunu kanıtlamak zordur. Ursinus’a göre 17. yüzyıldan 19.yüzyıla kadar millet kavramının çeşitli anlamlarda kullanıldığı saptanmaktadır: Bu kavram, “din”, “din birliği” ve “(Osmanlı İmparatorluğu dışında) egemen ulus” ya da en geç 19. yüzyılda teknik bir terim (*terminus technicus*) olarak “Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yönetim bakımından belli bir bağımsızlık hakkına sahip olan gayrimüslim topluluk” anlamında kullanılmıştır.⁷⁵ Metnin diğer bölümü, bu seçeneklerden hangisinin en doğrusu olduğunu belirleyecek kadar açık seçik değildir. Devlet ve millet kelimelerinin bir *hendiadyoin* oluşturduklarını –vurguyu artırmak amacıyla aynı anlamda kelimelerin bir arada kullanıldığını– varsayarsak, ki seçkin Osmanlıcada bu, sık rastlanan bir üsluptur, çeviride “devlet” ve “ulus” anlamına gelen sözcükleri kullanmak çözüm olabilir. Fakat bu kelimelere dini bir yan anlam (*connotation*) yüklenmesi de muhtemeldir. O zaman devlet-ü millet yerine din-ü devlet ifadesinin geçmiş olması gerekirdi ki, bu iki kavramın birlikte kullanılması, Osmanlı devletinin siyasi yazılarında 19. yüzyıla kadar büyük bir önem taşırdı.⁷⁶ Gülhane fermanını çağımızda okuyanlar açısından, millet kavramının çok çeşitli yorumları söz konusudur.

Gülhane fermanına göre, yaşam güvencesi gibi, mülk güvencesinin de devletin selameti üzerinde olumlu etkisi vardır. Birey, ancak taşınabilir ve taşınmaz servetinin (emval ve emlâk) tam bir güvencede olduğunu bilirse, işine hevesle sarılır ve geçimini sağlayacak maddi olanakları artırmaya gayret eder (kendi işiyle ve tevsi-i daire-i taayyüşiyle uğraşır). Üstelik “devlet-ü millet gayreti ve vatan muhabbeti” artar. Burada vatan sözcüğü gene çok sayıda anlama sahip bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Bu kavram

askerlik yükümlülüğü bağlamında önem taşıdığı için, sıra o konuya gelince, üzerinde durulacaktır.⁷⁷

Bundan sonra vergi reformuyla ilgili bölüm gelir. Bu bölümün başında devletin görevleri hakkında özet bilgi veren bir cümle bulunur:

Bir devlet muhafaza-i memaliki için elbette asker ve leşkere ve sair masarif-i mukteziyeye muhtaç olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaanın vergisiyle hâsıl olunacağına binaen bunun dahi bir hüsn-i suretine bakılmak ehem(dir).⁷⁸

Burada vergilerin tek somut kullanım alanı, dolayısıyla devletin en önemli görevi olan ülke savunmasına (muhafaza-i memalik) ve aynı zamanda orduya yapılan harcamalardan söz edilmektedir. Fermanda efektif ve adil bir vergilendirmenin gerçekleştirilebilmesine yönelik iki önlem öngörülmektedir: İltizam denen, vergi toplama işinden pay alma yönteminin kaldırılması ve verginin “her ferdin emlâk ve kudretine göre” saptanması. Bunun dışında, ordu ve devlete yapılacak harcamalara da genel bir sınırlandırma getirilecektir. Daha sonraki bölüm askeri reformlar hakkındadır:

Asker maddesi ber-minval-i muharrer mevadd-i mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-ı vatan için asker vermek ahalinin fariza-ı zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu vecihle bir memleketin aded-i nüfusi mevcudesine (mevcut nüfusa) bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafiasının ihlalini mucip olduğu misilli askerliğe gelenlerin ilâ n-nihayeti l-ömür istihdamları dahi füturu ve kat'-i tenasülü müstelzim olmakta olmasıyla her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriye için bazı usul-i hasene ve dört veyahut beş sene müddet-i istihdam zımında dahi bir tarik-i münavebe vaz ve te'sis olunması icab-i haldendir.⁷⁹

Burada askerlik hizmetini meşrulaştırmak için birkaç satır önceki ne benzer gerekçeler ileri sürülmektedir: Askerlik hizmeti muhafaza-i va-

tan yönünden gereklidir. Ne var ki vatan sözcüğünün yorumu birçok problem ortaya çıkartmaktadır. Kraeitz-Greifenhorst, 1919 tarihli çevirisinde muhafaza-i vatan ifadesini “Schutz der Heimat” (kişinin doğup büyüdüğü yeri koruması) olarak değil “Schutz des Vaterlandes” (anavatanın korunması) şeklinde aktarmıştır.⁸⁰ Demek ki vatan sözcüğünü, 1. Dünya Savaşından sonra kullanılan anlamda, yani bir devletin karakteristik vasfı, simgesi olarak algılamıştır. 1839 yılı için bunun geçerliliği kuşkuludur. Aslında vatan kelimesi Osmanlıca-Türkçede kişinin doğup büyüdüğü ya da yaşadığı yer için kullanılırdı, devlet anlamını içermezdi.⁸¹

Lewis, Gülhane fermanında geçen vatan ve millet sözcüklerinin uğradığı anlam değişikliği üzerinde yaptığı araştırmalar sırasında, bu kavramlarda eski İslamiyete bağlılık duygusuyla yeni, henüz tam olarak yerine oturmamış bir vatanserverlik karışımının varlığını saptar.⁸² Aslında Gülhane fermanındaki vatan sözcüğünden, okurların ne anlaması gerektiğine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Vatan kavramı, bu metinde anlamına açıklık getirmeye yarayabilecek herhangi bir belirleyici sıfatla kullanılmamakta ve bir olgunun formüleştirilmesinde yer almamaktadır. Fermanla ilgili başka metinlerle yapılan kıyaslamalardan da bir sonuç alınmamaktadır. Lewis bu bağlamda Paris elçisi Morali Ali Efendinin 1790 yılında yazdığı bir yazıyı ve Handjéri'nin 1841 tarihli Fransızca-Osmanlıca sözlüğünü referans gösterir.⁸³ Her iki metin de Osmanlıcadaki kullanım hakkında bir fikir vermemektedir, çünkü bunlarda asıl amaç, okura Fransa'daki vatan modelini sunmaktır.

Avrupa'da ortaya çıkan nasyonalizm (milliyetçilik, ulusçuluk) olgusu, kuşkusuz 1790'lı yıllardan itibaren Osmanlı yazarlarının gözünden kaçmamıştır. Bu bağlamda Morali Ali Efendiden başka Akif Paşanın, Yunanlılarla Sırpların bağımsızlık mücadeleleri üzerine söylediklerini anımsatmanın yeri gelmiştir.⁸⁴ Bu yazarlar, vatan ve millet kavramlarını, Avrupa toplumlarına ait fikir malzemesini Osmanlı okurlarına tanıtmak amacıyla kullanmışlardı. Ama Osmanlıca kavramları tam olarak Fransızca, Almanca ya da Yunanca kavramlarla örtüşmemektedir ve ancak benzeştiklerinden dolayı, sorunu çözmek amacıyla kullanılmışlardır. Fakat bu durum, Osmanlı yazarların, bu kavramları, yeni kazanmış

oldukları anlamlarıyla kendi ideolojilerine entegre etmek istedikleri anlamına gelmez.

Gülhane fermanının yazarı veya yazarları, vatan kavramına er veya geç politik bir anlam kazandırmaya niyetlenseler bile, Osmanlı muhataplarının, ifade biçiminden vatan sözcüğünün devleti de içerdiğini algılamalarını bekleyemezlerdi. Ahmed Cevdet'in belirttiğine göre, Osmanlı ahalisi, 1860'lı yılların ortalarına kadar vatan sözcüğünü daima kişinin doğup büyüdüğü şehir veya köy anlamında kullanmıştı.⁸⁵

Yeni olması bakımından dikkat çeken başka bir husus, Gülhane fermanında askerlik hizmetinin meşruluğunun dinen kanıtlanmasına çalışılmamasıdır. Birinci bölümde üzerinde durulan kaynak eserlerdeyse bunun tersine tanık oluyoruz ve aynı zamanda sonraki yıllarda Gülhane fermanı sonucu gerçekleşen somut yasal düzenlemelerde de bunun tam tersini saptıyoruz. Örneğin 1846 tarihli Kur'a Kanunnamesinde "muhafaza-ı din-ü devletine kıyam ve ianet kâffe-i ehl-i İslâmın üzerine farz" olduğu (Müslüman cemaatin tüm bireyleri için din ve devletin korunmasını üstlenmenin ve desteklemenin yükümlülük olduğu) belirtilmektedir.⁸⁶ Gülhane fermanıyla kıyaslandığında bu ifade biçimi daha gelenekseldir ve anlam bakımından daha kesindir, zira metinde eskiden beri bilinen din-ü devlet ve ehl-i İslâm gibi kategorilere yer verilmiştir.

O halde Gülhane fermanındaki bu konuyla ilgili cümleler nasıl anlaşılmalıdır? Vatanın korunması adına asker verme yükümlülüğü kime aittir? Metinde sadece ahali sözü geçiyor. Gülsoy'a göre, ahali sözcüğüyle Osmanlı topraklarında yaşayan herkes kastedilmektedir.⁸⁷ Nitekim 1839 yılında Hıristiyanların da Osmanlı ordusuna alınması konusunun tartışıldığı bir gerçektir. Helmut von Moltke, *Türkiye Mektupları* adlı yapıtında Anadolu'daki Osmanlı ordusunun kumandanı Hafız Paşa ile Hıristiyanların askere alınması konusundaki bir konuşmadan söz eder.⁸⁸ Ayrıca 1835 tarihinden beri Osmanlı deniz kuvvetleri için yeniden Hıristiyan gemiciler ve tersane işçileri askere alınmaktadır.⁸⁹ Ama aslında bu olaylarla Gülhane fermanı arasında bağlantı yoktur. Hafız Paşa, Nisan 1839'da Hıristiyanların askere alınması olasılığını düşündüyse, Gülhane fermanı yazarının ya da yazarlarının da aynı fikirde olması gerekmez. Osmanlı deniz kuvvetlerinde

görevli Hıristiyanların 1830'lu yıllarda Müslüman deniz erleriyle aynı statüde olup olmadıkları ise belli değildir.

Buna karşın ahali kavramının bazı sınırlandırmalar içerdiği kanıtlanabilir. Osmanlı topraklarında, başka bir devletin tabiyetinde olup –Osmanlı ordusunda– askerlik hizmeti yükümlülüğü taşımayan kişiler de yaşamaktaydı. Büyük bir olasılıkla Gülsoy bunları hesaba katmamış ya da pek isabetli olmayan bir ifade kullanmıştır. Ayrıca kadınlar askerlik görevini yerine getirmekle yükümlü değildiler. Bu o kadar doğal karşılanıyor ki, 20. yüzyıl araştırmacıları bile bunun üzerinde durmuyorlar.⁹⁰ Demek ki ahali kavramı aslında bazı sınırlandırmalar içermektedir; daha doğrusu 1839 tarihinde henüz böyle bir sınırlandırma görünmese de, günümüzde bu kelimeye yüklenen anlamdan daha farklı bir algılama vardır. Buna, sonraki yıllarda çıkarılan yasalarda, sözü edilmeden geçirilen ya da resmen açıklanan istisnai haller için bazı düzenlemeler eklenmiştir.⁹¹ Bu durumda ahali kavramı yorumlanırken dikkatli olmakta yarar vardır. Ahali sözcüğünün 1839 yılında kullanılan dilde gayrimüslimleri de kapsayıp kapsamadığı sorusunun yanıtı, büyük bir olasılıkla olumsuzdur. 1855/56 tarihli askerlik yasasında, yirmi günlük memleket izni sırasında sivillere karşı suç işleyen yeni askere alınmış erlerin cezalandırılmaları konusundaki maddelerde siviller için “ahali ve reaya” ifadesi kullanılmıştır.⁹² 19. yüzyılda reaya kelimesiyle “Müslüman olmayan tebaa” veya “vergi ödeyen gayrimüslim tebaa” kastedildiğine göre, bu bölümde geçen ahali sözcüğünü reayanın karşıtı olan Müslüman tebaa şeklinde yorumlamak akla yakın görünmektedir.⁹³

“Muhafaza-ı vatan için asker vermek ahalinin fariza-ı zimmeti” olduğu (vatanın korunması için ahalinin asker verme yükümlülüğü taşıdığı) biçimindeki ifade yakından incelendiğinde, başka bakımdan da dikkat çekicidir. Bireyin değil topluluğun (ahalinin) yükümlülüğünden söz etmekle, kolektif bir askerlik görevi telkin edilmektedir.⁹⁴ Gerçekte 1843 (ya da 1846) yılında kur'a usulünün uygulanması, kişisel askerlik görevi yükümlülüğüne yönelişin başlangıcıdır. 1846 tarihli askerlik yasasında kullanılan ifade, daha çok bireyi hedef alır.⁹⁵ Fermanda “her memleketten lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriye için bazı usul-i hasene”nin uygulanacağından söz edilmesi, daha o zaman bu konuda somut planların bulunduğu, yani kur'a yönteminin uygulanmasının tasarlandığına işaret etmekle beraber, o döneme ait

kaynaklara dayanarak bunu kanıtlamak mümkün değildir. Eğer daha o zaman bu uygulama planlanmışsa, fermana gelecekteki reform projelerinin neden daha açık ve kesin bir ifadeyle belirtilmediği sorusu akla gelmektedir.

Gülhane fermanındaki dördüncü önemli nokta hukukla ilgilidir. Bundan böyle hiç kimse, şeriat mahkemesince düzenlenen bir araştırma-soruşturma işleminden geçirilip suçu açıkça kanıtlanmadan –kamu önünde veya gizli– idam edilemeyecektir. Eğer idam hükmü ve infaz gerçekleşirse, idam edilenin mirası –suça iştirak etmedikleri takdirde– mirasçılarından esirgenmeyecektir.⁹⁶ Bundan amaçlanan, verilen hükümlerin denetlenebilmesi ve belirtildiği gibi “müsaderе”nin, yani çoğunlukla politik nedenlerden ötürü idam edilen kişinin servetine el konulmasının önlenmesidir.⁹⁷

Son olarak fermanın geçerli olduğu alanlar ve alınacak yasal önlemler hakkında açıklamalar yer almaktadır. Bu bağlamda gayrimüslim tebaadan ilk kez özel olarak söz edilmektedir:

Ve tebaa-ı saltanat-ı seniye-mizden olan ehl-i İslam ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilâ istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinde hükm-i şer’i iktizasınca kâffe-i memalik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şahanemizden emniyet-i kâmile verilmesi ve diğer hususlara dahi ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla Meclis-i Ahkâm el-Adliye azası daha lüzumu mertebe teksir olunarak ve vükelâ ve rical-i devlet-i aliyemiz dahi bazı tayin olunacak eyyamda (belirtmiş günlerde) orada içtima ederek ve cümlesi efkâr ve mütalâatını hiç çekinmeyip serbestçe söyleyerek işbu emniyet-i can-ü mal ve tayin-i vergi hususlarına dair kavanin-i muktaziye bir taraftan kararlaştırılıp ve tanzimat-ı askeriye maddesi dahi Bab-ı Seraskerî dar-ı şurasında söyleşilip her bir kanun karargîr oldukça ilâ maşaallahü taalâ düstur ül-amel tutulmak üzere balâsı hatt-ı hümayunumuz ile tasdik ve tevşih olunmak için taraf-ı hümayunumuza arz olunsun.⁹⁸

Bu cümlelerden açıkça anlaşılıyor ki, yaşamın ve namusun dokunulmazlığı, mülkiyet güvencesi, hangi dinden olursa olsun tüm tebaa için

geçerlidir. Hatta tıpkı Sadık Rif'at'ın risalesinde olduğu gibi, burada da şeriatın geniş kapsamlı bir güvence sağladığı iddiasına rastlamaktayız.⁹⁹ Gülhane fermanında tebaa kavramı, “hükümdarın yönetiminde veya devletin uyruğu olan kişiler” anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Burada ayrıca tebaa kavramıyla Müslüman ve gayrimüslimlerin kastedildiğine işaret edilmektedir. 1840'lı ve 50'li yıllarda, Osmanlı yönetimi bu kavramı, her türlü dinden olan tebaasından söz edildiğinde, giderek daha sık kullanır.¹⁰¹

Tüm tebaanın can, namus ve mal dokunulmazlığının sağlanacağından söz edilirken kullanılan açık seçik ifadeye, diğer konulardaki reform bildirimlerinde rastlamıyoruz. Bunun sebebi, belki de bu konulardaki somut yasa metinlerinin henüz ilgili kurullar tarafından tamamen hazırlanmamış olmasıdır. Bu bölümdeki “müsaadat-ı şahane” kavramı pek çok şekilde yorumlanabilir. “Ehl-i İslâm ve milel-i saire bu müsaadat-ı şahanemize bilâ istisna mazhar olmak” imkânına sahip olacakları ifadesinden çeşitli anlamlar çıkarılabilir: Bu sözleri, ayrı milletlerden gruplar, fermanla sözü edilen “müsaadat”ın en az birinden faydalanabilir biçiminde anlamak mümkündür. Daha geniş anlamda bu sözlerle, hangi dinden olursa olsun tüm tebaanın reformlardan aynı biçimde faydalanabileceği kastedilmiş olabilir.

Bu sonuncu tefsir şekli herhalde gerek Karal'da gerekse ikincil literatürde sık rastlanan şu kanının oluşmasına yol açmıştır: Gülhane fermanı, her dinden tüm tebaanın yasa önünde eşit sayıldığını ilan etmiştir.¹⁰² Hatta çoğu yazara göre bu cümle fermanın en önemli maddelerinden biridir. Lewis, yasa önündeki eşitlikten söz etmez; biçimsel bakımdan metnin aslıyla özdeş sayılmasa da, aslına daha yakın bir yorum getirerek, fermanla ele alınan yasaların uygulanmasındaki eşitlikten söz eder ve bu paragrafın İslam geleneğinden tümüyle kopuşu getirdiğini ileri sürer.¹⁰³ Böyle bir yorum, Müslüman halkın fermanı şiddetle protesto edebileceği olasılığının hesaba katılıp katılmadığı sorusunu akla getiriyor. Oysa Abu-Manneh'in değerlendirdiği kaynaklar, Gülhane fermanının –1856 yılındaki İslahat fermanına kıyasla– özellikle Müslüman halk tarafından çok daha olumlu karşılandığını belgelemektedir.¹⁰⁴

Belirtildiği gibi, Gülhane fermanının bazı bölümleri dini içeriği baskın kavramlardan oldukça uzaktır; 1830'lu ve 1840'lı yılların diğer me-

tinleriyle kıyaslandığında bu özelliğiyle dikkat çekmektedir. Bunun en belirgin örneği, askerlik hizmetiyle ilgili bölümdür.¹⁰⁵ Fermanın sonuna doğru, yapılacağı bildirilen düzenlemelerin ve çıkarılacak yasaların şeriata uygun oldukları ya da uygun olmaları gerektiği birkaç kez vurgulanmaktadır. Ayrıca yeni yasaların tek amacının “din-ü devlet” ve “mülk-ü millet”in canlandırılması olduğu bildirilmektedir. Burada millet sözcüğü önceden açıklanan geniş anlam yelpazesini içerir.¹⁰⁶ Burada aliterasyon oluşturmasıyla dikkati çeken geleneksel kavram çiftleri (din-ü devlet, mülk-ü millet), fermanın birinci kısmındaki yeni “devlet-ü millet” çiftinin yerine geçmiştir. Ayrıca okurlara, padişahın saraydaki Hırka-ı Şerif odasında, vekillerin ve ulemanın önünde fermanın üzerine yemin ettiği bildirilmektedir.

O halde dini esaslara dayandırma çabaları, Ortaylı'nın önerdiği gibi, sadece yüzeysel bir görünüm, bir gösteriş olarak mı kabul edilmelidir?¹⁰⁷ Problem, bu görünümün gerisinde, reformların ideolojik desteği olabilecek veya reformları meşru kılacak başka hiçbir dayanağın bulunmamasıdır. Ferman, vatan kavramına, değişik bir anlam kazandırmayı, o güne kadar geçerli olan “bir insanın doğup büyüdüğü köy veya şehir”den farklı bir içerik vermeyi başaramamıştır. Aynı şey millet kavramında da geçerlidir ve zaten o çağın insanları için bu sözcük dinle çok bağlantılıdır. O halde reformları dine dayandırmanın sadece zevahiri kurtarmak amacı güttüğünü sanmak, fermanın yeniden yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır. Kanımca metnin bu kısmını bir gösteriş olarak kabul etmek ve analize dahil etmemek için ortada bir neden yoktur. Buna karşın geleneksel ve dinsel ifadelerle, gelenekselden belirgin biçimde ayrılan ifadelerin bir arada bulunmasının, ideolojinin yeni gereksinimlere uygun hale getirilme çabası biçiminde görülmesi akla daha yakındır. Bu konuda örneğin Sadık Rif'at'ın yapıtlarıyla kıyaslama yapmak yararlı olur. Söz konusu uyum çabası ideolojik zeminden “radikal bir kopuş” sayılmaz. Önemli yenilikler somut reform önlemlerinde kendini göstermektedir.

4.1.3 Gülhane fermanının sonuçları

Konuyu kapatmadan önce, günlük siyasal gelişmeler ve reform politikasıyla ilgili uzun vadeli önlemler bakımından Gülhane fermanının

önemini açıklamakta yarar vardır. Abu-Manneh bu belgenin Mehmed Ali'nin yol açtığı çatışmada propaganda aracı olarak kullanıldığını göstermiştir.¹⁰⁸ Zira ferman, sadece ülke hallına değil, ülke dışından gelişmeleri izleyenlere de hitap etmektedir. Nitekim fermanında, bu metnin sadece imparatorluk hudutları içerisinde yayınlanmakla kalmayıp İstanbul'da bulunan tüm elçilere de dağıtılacağı açıkça belirtilmektedir.¹⁰⁹

Gülhane fermanı aynı zamanda belirgin olarak uzun vadeli bir reform politikasının çizgilerini de taşımaktadır ve bence bu özelliği, etkileri açısından çok önemli bir faktördür. Önde gelen amaçlardan biri, merkezi yönetimle tebaa arasındaki araçları saf dışı bırakmaktır. Quataert bu bağlamda loncaların, aşiretlerin, yeniçerilerin ve dini cemaatlerin elindeki gücün kısıtlanmasını örnek verir.¹¹⁰ Gerçekten bu durum Gülhane fermanının en önemli iki maddesi için geçerlidir: Vergi toplamada iltizam usulünün kaldırılması ve asker seçimindeki denetimin aracsız yapılması.

Bence, gayrimüslim milletlere karşı uygulanan politikada bu merkezleşme eğilimi görülmemektedir. Zira fermanın ilan edilmesinin üzerinden üç ay geçmeden, 1840 yılı Ocak ayında Osmanlı hükümeti cizyeyi, yani devletin gayrimüslimlerden aldığı vergiyi toplama işini patriklere ve hahamlara devretmiştir.¹¹¹ Böylece o güne kadar gayrimüslim tebaanın elinde olmayan, devlet maliyesiyle ilgili önemli bir görev el değiştirmişti. Bu olayla kalınmadı, sonraki yıllarda milletlerin kendi kendilerini yönetme yetkisinin başka alanlarda da güçlendirildiği görüldü.¹¹²

Gülhane fermanında bildirilen yeniliklerin gerçekleştirilebilmesinde en önemli önkoşul, nüfus sayısı, kişilerin yaşı ve gelirleri hakkında güvenilir bilgiler edinmekti. 1830'lu yılların başında yapılan nüfus sayımında elde edilen verilerin, daha ilk saptamalar sırasında çok farklı nitelikte oldukları anlaşılmıştı. Üstelik bütün bölgelerde sayım uygulanamamış ve varolan verilerin düzenli bir biçimde güncellenmesinde her bölgede aynı derecede başarı gösterilememişti.¹¹³ Bu durumda yeni bir nüfus sayımı yapma gereği duyuldu. Fakat buna fermanın ilanından dört yıl sonra, 1843 Kasımında karar verilmesi şaşırtıcıdır.¹¹⁴ 1845 Temmuzunda nüfus kayıtlarının düzenlenmesi ve güncellenmesini –ilerde yılda üç kez gerçekleştirmek üzere– kurumsallaştırmak için yeni bir girişimde bulunulmuştur.¹¹⁵ Bu ta-

rihte imparatorluğun merkez bölgelerinde, Batı Anadolu'da ve Trakya'da bile nüfus sayımı tamamlanmamıştır.¹¹⁶

Tanzimat –Gülhane fermanında açıklanan reformlar– bütün vilayetlerde aynı anda uygulamaya konmadı. Bazı bölgelere öncelik tanındı. Bu bağlamda 1843 yılında ordunun beş bölüme ayrılması ve bu beş ordudan her birine asker toplayacağı belli bir bölgenin tahsis edilmesi çok önemli bir uygulamaydı.¹¹⁷ 1844 yılı Mart ayında zamanlama nedeniyle sayımın önce yalnız Hassa, İstanbul ve Rumeli ordularının asker alma bölgelerinde yapılmasına karar verildi.¹¹⁸ Bu bölgeler Batı ve Orta Anadolu'yu kapsayarak Çorum-Kayseriye hattına kadar uzanıyor ve Avrupa yakasındaki toprakları –Bosna dışında– içine alıyordu.¹¹⁹ Daha sonra diğer eyaletlerde de nüfus sayımı yapılarak arkasından Tanzimat uygulamasına geçilmiştir; örneğin Diyarbakır ve Erzurum.¹²⁰

Merkezileştirme gayretleri Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid'in politikaları arasındaki devamlılık ilişkisinin belirtisi olarak değerlendirilmelidir. Reform politikasının ikinci önemli maddesi olan bürokratisasyon konusunda ise durum farklıdır. II. Mahmud'un yönetim üslubunun genelde otokrasi tarzında olduğunun ileri sürülmesine karşın, 1839 yılından itibaren yönetim erkinin belirgin şekilde bürokrasiye kaydığı saptanmaktadır.¹²¹ Gülhane fermanının bazı bölümlerinin gerçekten II. Mahmud'un hayatta olduğu dönemde hazırlanmış olup olmadığı sorusunu yanıtlamak zordur. Kesin bir şey varsa, o da Tanzimat politikasının en önemli kurulu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyenin (MVL), 1838 yılı baharında yani II. Mahmud ölmeden önce toplanmış olmasıdır.¹²² Bundan biraz önce, 1837 yılında başka bir danışma meclisi olan Dar-ı Şura-yı Askerî (DŞA) kurulmuştu.¹²³ Bu iki kuruluşun hayata geçirilmesi, meşveret yani danışma fikrinin somut olarak kurumsallaştırılması şeklinde yorumlanabilir.¹²⁴ Her iki meclisin 1840'lı yıllardaki yeni askere alma sistemi konusundaki tartışmalarda önemli bir payı olmuştur.

1839'dan itibaren Bab'ı Âli'nin, yani sadrazam ve emrindeki devlet dairesinin yönetim gücünün belirgin biçimde arttığı saptanır.¹²⁵ Bunun bir göstergesi, bu tarihten itibaren padişahla bakanlıklar ve eyalet yönetimlerinin çeşitli kuruluşları arasındaki yazışmaların sadrazamın kalem odası ka-

nalıyla yapılmasıdır.¹²⁶ Bunun araştırmalarım üzerinde önemli bir etkisi olmuştur, zira benim için çok değerli bir kaynak olan İradeler Tasnifinin oluşmasına olanak sağlamıştır.

O dönemde belli bir konu hakkındaki tüm yazışmalar sadrazam tarafından dosya halinde toplanır ve başına padişaha hitaben kısa bir arz tezkiresi eklenerek hükümdarın görüşüne sunulurdu. Sadrazamın hemen hemen tamamen yazışmalara dayanarak belirttiği önerileri de içeren bu arz tezkiresi, padişahın kalem odasında padişahın kararı, yani iradesiyle onaylanırdı.¹²⁷ Sonradan bütün belgeler tekrar Babıalı'ye geri gönderilir ve arşivlenirdi. 1846 yılında arşiv yenilenmiş ve sadrazamın dairesi içinde bağımsız bir kuruluş olan Hazine-i Evrak haline getirilmiştir.¹²⁸ Bugün hâlâ İstanbul Başbakanlık Arşivinde kullanılan ilk sistematik kataloglar bu tarihte gerçekleştirilmiştir.¹²⁹

4.2 REDİF BİRLİKLERİNİN MUVAZZAF (NİZAMİ) ORDUYA YERLEŞTİRİLMESİ

4.2.1 Tehlikeli bir proje

Dar-ı Şura-yı Askerinin, Gülhane fermanında sözü edilen askeri reformları daha somut bir hale getirmesi çok uzun sürdü.¹³⁰ Oldukça geniş kapsamlı etki gösteren ilk karar, 24 Mayıs 1841 (2 R 1257) tarihinde alındı.¹³¹ Serasker Mustafa Nuri Paşa ve Hassa Müşiri Rıza Paşa bir layiha hazırlayıp Osmanlı ordusundaki birliklerin en kısa sürede nasıl güçlendirilebileceğine dair önerilerde bulundular.¹³² Yazılarında Gülhane fermanında gerçekleştirileceği bildirilen asker celbi konusundaki yeni düzenlemelerin en erken bir yılda hayata geçirilebileceğini tahmin ettiklerini akladılar. O dönemde Nizamiye birliklerinde 40.000 kişiye gereksinim duyulduğunu, zira işlerin aşırlığı (kesret-i meşağil) ve huzursuzluklar (vefret-i gavail) yüzünden uzun süredir asker toplanamadığını belirttiler. Layihayı hazırlayanlar bu nedenle, Nizamiye birliklerindeki boşlukları Redif askerleriyle doldurmayı tavsiye ediyorlardı.¹³³ Öneriye göre, tüm Redif birlikleri İstanbul'a getirilip dağıtılacak ve Nizamiye birliklerine bölüştürülecekti. Bu uygulama akıllıca bir yaklaşım ve dikkat gerektiriyordu. Dirençle karşılaşma olasılığı hesaba katıldığında, Redif askerlere gerçek nedenlerin bildirilme-

si sakıncalı olabilirdi. Emirnamelerde mutat talim-ü taallüm uygulamasının ya da münavebe hizmetinin yapılacağını bildirmenin daha uygun olacağı belirtilmeliydi. Ayrıca Redif askerlerinin tümünü birden İstanbul'a çağırılmayıp, alayları sırayla getirmek daha uygun olacaktı. Yaşı geçkin olanlar (müsinn), hastalar (alil) ve ailenin geçimini tek başına sağlayanlar (hanesinde yalnız bulunan kimseler) daha memleketlerindeyken saptanıp ayrılacak ve hemen yerlerine başkaları getirilecekti. Mustafa Nuri Paşa ve Rıza Paşa, ailenin geçiminden tek başlarına sorumlu olan Redif askerlerinin terhis edilmesinin diğerlerinde kuşku uyandırabileceğinden endişeliydiler. Bunun sebebi, muhtemelen o güne kadar Nizamiye birlikleri için asker toplanırken, kişilerin ailelerini geçindirmek zorunda olup olmadığına dikkat edilmesi, Redif askerlerinde ise bunun üzerinde durulmamasıydı. Bu durumda tek başına ailesini geçindirenlerin serbest bırakılması, askere alınanların uzun süre görevde kalacağı kuşkusunu uyandırabilirdi. Bundan ötürü layihayı hazırlayanlar, bu kişilerin Redif birliklerine alınmasının "dikkatsizlikten" kaynaklandığını ileri sürmeyi teklif etmekteydiler.

Layiha yazarlarına göre, Redif askerlerini Nizamiye alaylarına yerleştirmenin iki faydası olacaktı: Birincisi, Redif askerlerinin daha önce eğitim görmeleri idi; ikincisi "Memalik-i Mahrusede (Osmanlı İmparatorluğu'nda) yetişmekte olan gençler" in henüz devreye sokulmaması ve uzun zamandır hizmet veren erlerin "istibdali", yani terhisi durumunda bu gençlerden faydalanılabilmemesiydi. Her yıl art arda ve çok sayıda acemi asker (neferat-ı müstecidde)¹⁵⁴ toplamak, tebaada sıkıntı yaratabilirdi.

Bu teklif çok çarpıcıydı ve 1834 Temmuzunda çıkarılan Redif kararnamesindeki en önemli maddeye ters düşüyordu.¹⁵⁵ Ayrıca söz konusu kişilerin Redif askeri olarak uzun yıllar tekrar tekrar-münavebe nizamına göre yılda üç ay-görev yaptıkları dikkate alınacak olursa, şimdi gene beş yıl devamlı orduda hizmet vermenin pek çekici görünmeyeceği kesindi. Gülhane fermanında söz verildiği üzere, hizmet süresinin kısaltılması bu askerler için geçerli olmayacaktı.

Bu yazının bakanlar toplantısında tartışılmasından sonra, sadrazamın meselenin gizli tutulması konusundaki uyarısı yerindeydi.¹⁵⁶ Bütün bakanların bu planı sakıncalı bulmalarına karşın, gereken sayıda Nizamiye

askerini toplayabilmek için başka çare bulunamadığından, sonunda layiha padişaha sunuldu. Padişah da tereddütlerine rağmen planı kabul etti.

Redif birliklerini Nizamiye alaylarına yerleştirme tasarıları ve tartışmalar bir yıldan fazla sürdü. 1842 yılı Mayısında ilk birkaç girişimden ileriye gidilemediği, Hariciye nazırı Sârim Efendi¹⁷ tarafından hazırlatılan bir layihadan anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu yazıda Anadolu'da Redif askerlerinin zaten söz konusu amaçla göreve çağrılmış olduğu (bu emniyete mebni Anadolu Asakir-i Redifesi celb olunmuş imiş) belirtilmektedir. Kesin bir ifade kullanılması, yazarın da ilk girişimler hakkında etraflı bilgi sahibi olmadığını gösterir. Her ne hal ise, açıklanmayan bazı sakıncalardan ötürü (bazı mahzur mütalaasına mebni) bu mesele ertelenmiştir. Yazarın bildirdiğine göre, o güne kadar asker toplanmayan –örneğin Arnavutluk ve Kürdistan gibi– bölgelerden asker celbi düşünülmemiştir.

Sârim Efendi tarafından sunulan yazı, Redif birliklerinin önemine dikkat çekmekte, bu birliklerin dağıtılmaması için öncelikle maddi nedenleri sürmektedir. Hazine-i Celilenin orduya ayırdığı bütçe sadece 80-90.000 askerlik bir ordunun harcamalarını karşılayabilmektedir. Oysa imparatorluğun savunması için bu sayı yeterli değildir. Yalnız ihtiyaç halinde göreve çağrılan ve bunun dışında masraf çıkarmayan birliklerin vazgeçilmez olması nedeniyle, Redif birliklerini "bozup dağıtmak" sakıncalı bulunmaktadır.¹⁹

Maliye bakanının layihasında ileri sürülen kanıtlar ilk bakışta akla yakın görünse de, iki noktada gerçeğe bağdaşmaz. Birincisi, Nizamiye birlikleriyle Redif birliklerine yapılan harcamalar için farklı bütçeler düzenlenmişti. İkincisi, Redif birlikleri de tamamen masrafsız değildi. Bu duruma göre yazarın hesabına göre sadece beş ordu oluşturulacaktı: bir Hassa, üç Mansure ve bir Topçu ordusu. Bunların tümü 75.000 kişiden ibaret olacak ve masrafları 210.000 keseyi geçmeyecekti. Elde 300.000 kese bulunduğu göre, geri kalan 90.000 kese Redif askerlerinin münavebe hizmetlerine ve sipahi olarak değil, muvazzaf olarak hizmete alınan (gayr ez sipahi muvazzaf süvari) süvarilerin harcamalarına ayrılacaktı.

Sârim Efendinin layihasında dikkati çeken nokta, muvazzaf birliklerdeki piyade ve topçuları sadece 75.000 kişi gibi düşük bir sayıda he-

saplamasıdır. Yazar bunlar dışında süvari birliklerinin çoğunun sipahilerden oluşacağını ve bunların tımarlardan maddi destek alacağını tahmin etmiş olmalıdır.

Sârım Efendinin sunduğu layihada, parasal sorunlardan başka bir mesele de söz konusu edilir: Redif askerleri, tıpkı muvazzaf erler gibi belli bölgelerden toplanmış olduklarından, askerlik görevinin bütün yükü bu bölgelere binmektedir. Oysa birçok bölgeden hiç asker toplanmamaktadır. Bu, hem mantığa hem adalete aykırıdır ve sürekli asker toplanan bölgelerin bakımsız kalmasına neden olmaktadır. Bundan ötürü, gelecekte her üç ordunun kendi asker toplama bölgelerinden yeterli sayıda askeri hizmete almalarını sağlamak gerekmektedir. Böylece başka bölgelerden destek beklemeye gerek kalmayacaktır. Özellikle Suriye’de konuşlandırılan Arabistan ordusu şimdiye dek hep Rumeli’den ve Anadolu’dan toplanan askerlere muhtaç durumdaydı. Bu nedenle layihada, Suriye’den yani Halep, Şam, Akka, Trablus-Şam, Urfa ve Adana’dan da asker toplanması önerilmekteydi. Yazar, askere alınan kişilere sadece Suriye içinde görev yapacakları garanti edilirse, asker toplama işinin daha kolay olacağını tahmin etmekteydi, bu durumda kimsenin pek karşı koymayacağını düşünüyordu. Ancak birliklerin Suriye dahilinde yer değiştirebileceği açıklanmalıydı.

Sârım Efendinin layihasında belirtilen düşünceler açıkça gösteriyor ki, kimlerin nasıl askere alınacağı ve hangi bölgelerden asker toplanacağı meseleleri arasındaki yakın ilişkinin artık farkına varılmıştır. Yazar, muvazzaf ve Redif askerleri arasındaki kesin ayrımın 1834 yılında saptandığı şekilde korunması taraftandır. Yazarın bakış açısına göre, Redif askerleri, muvazzaf ordudaki boşlukları kolayca dolduracak bir malzeme olarak görülmemelidir. Bunun yerine, o güne kadar asker toplanmayan bölgelerden de insan temin etme gayretlerini artırmak gerekmektedir.

Layihayı incelerken, Sârım Efendinin gerçek meseleyi ne oranda göz ardı ettiği sorusu akla geliyor. Redif askerlerinin Nizamiye birliklerine yerleştirilmesi zaten mevcut sıkıntıyı kısa vadede bertaraf edecek bir çözüm olarak düşünülmüş, buna rağmen bu planlama iki yıl sürmüştü. Demek ki Sârım Efendinin sandığı gibi, Redif birliklerinin tamamen iptal edilmesinin planlandığına dair bir belirti görülmediği gibi, büyük olasılık

la böyle bir niyet de söz konusu değildi. Nitekim Redif birlikleri Osmanlı ordusunun önemli bir unsuru olarak varlıklarını sürdürdüler. Bu durumun sadece Sârim Efendinin inisiyatifinden kaynaklandığına hükmetmek yerinde olmaz.

Sârim Efendinin şimdiye kadar askerlikten muaf tutulan bölgelerden de asker toplanması gerektiği fikrinin başka kişilerce paylaşılmasına şaşmamak gerekir. Zaten Gülhane fermanı, asker celplerinin eyaletlere adil biçimde paylaşılacağını vaat etmekteydi. Bu bakımdan, kısa süre sonra, Temmuz 1842'de, padişaha sunulan iki dosyanın mutlaka Sârim Efendinin layihasıyla bağlantılı olması gerekmez. Birinci dosya, Kürt ve Türkmen aşiretlerinden asker celbiyle ilgili, seraskerin sadrazama sunduğu ve daha sonra Meclis-i Hass-ı Vükelâda (bakanlar kurulu) tartışılan layihadır.¹⁴⁰ İkinci dosya, Arnavutluk'ta asker celbi hakkında çok sayıda yazışma içerir. Bu yazışmalardan anlaşıldığına göre, Babıâli 1842 yılı yazında, Arnavut Toskalarından Rumeli'deki muvazzaf ordu için 10.416 kişinin aske-re alınmasını talep etmiştir.¹⁴¹ Bu sayının yüksekliğinin anlaşılması için, Rumeli'deki ordunun yaklaşık 25.000 kişiyi bulması gerektiğini belirtmek yeterli olacaktır. Demek ki görelî olarak küçük bir bölgeden –Yanya, Avlonya ve Delvine sancaklarından– çok kısa sürede ordunun toplam sayısının % 40'ından fazlasının toplanması isteniyordu.¹⁴² Bundan da, Sârim Efendinin meslektaşlarına yeni ve şaşırtıcı fikirler sunmadığı anlaşılıyor. Tüm kaygılara ve Sârim Efendinin karşı çıkmalarına rağmen, 1843 yılı Mayıs'ında zorunlu sayının beşte üçüne düşmüş olan muvazzaf birlikleri için gereken askerlerin Redif birliklerinden sağlanmasına karar verildi. Bu nedenle orduda büyük sevkıyatlar yapıldı.¹⁴³

1843 Mayıs'ında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında 10.964 Nizamiye askeri bulunmaktaydı. Bunlardan 9.464 er, bir emirle Edirne'ye gönderildi. İşkodra'da 400 kişilik bir tabur kaldı. Elbasan'dan 400 asker geçici olarak Berat'ta konuşlandırılacaktı ve Niş'te de 700 kişi kalacaktı. Hükümet bu üç yerden tüm Nizamiye askerlerini çekmenin büyük risk taşıdığı görüşündeydi. Bu yüzden diğer yerlerde Nizamiye birliklerinin yerini geçici olarak nizami olmayan başıbozuk birlikleri alacaktı.

Bunun dışında, Anadolu'dan 21.569 Redif askeri Edirne'ye gönderildi. Bunlardan 4.101 er –Ankara, Kengın, Hamid, Kayseri, Konya ve Niğde'den Birinci Redif taburu– bu bilgileri edindiğimiz kaynak hazırlanırken Edirne'de bulunmaktaydı. Dikkati çeken husus, nakil masraflarının çok yüksek olmasına karşın, Anadolu Redif askerlerinin Edirne'deki tertiplere, Rumeli'dekilerin ise İstanbul'daki tertiplere yerleştirilmesine karar verilmesidir. Kaynak belgede açıkça belirtilmemekle beraber, büyük bir olasılıkla asker kaçaklarının bu şekilde önlenmesi tasarlanmıştı. Yabancı bir memlekette, yol bulmanın zor ve yerli halktan yardım beklemenin imkânsız olduğu bir ortamda, askerden firar etmek pek tercih edilmeyecekti. Ayrıca bu yöntemle, birlikler farklı bölgelerden toplanmış askerlerden oluşturulmuş oluyordu. Osmanlı askeri yönetiminin, birlikleri tümüyle aynı yörede doğup büyümüş erlerden oluşturmamaya bilinçli olarak özen gösterdiğini kanıtlayan belgelerden biri, 1846 (1262) tarihli askerlik yasasıdır.¹⁴⁴ Bu uygulamanın nedenleri söz konusu belgede açıklanmamakla beraber, böyle davranmakla askerlerin aralarında anlaşmasını önlemenin, öte yandan devlete ve üstlerine bağlılığı artırmanın amaçlandığı açıktır.

Sonuç olarak Edirne'deki tertip için 32.533 kişi hazır bulunmaktaydı. Redif birliklerinde fazlalık oluşturan 3.000 subay geri çekilecekti. Diğer iki tertipte de sayı aynıydı. Demek ki burada tahmine dayanan bir düzen söz konusuydu. Bu sayı şöyle izah edilebilir: İki ayrı birliğin birleştirilmesi sonucu subayların sayısı iki kata çıkmıştır; zira Redif birliklerinin subaylarına Nizamiye subayları da katılmıştır. Bunun nedeni, Asakir-i Nizamiye'de ölüm veya kaçaklardan ötürü meydana gelen kayıpların, erlere kıyasla subaylarda daha az olmasıdır. Redif subayları daha az deneyim sahibi olduklarından terhis edilmişlerdir. Geri kalan 29.533 kişi Edirne'ye gereken 26.000 kişiyi aşmaktadır. Bu sebeple uzun süredir görevde olan (neferat-i atika) 3.533 kişi daha terhis edilmiştir. İstanbul'daki tertibin ve Hassa tertibinin yapısındaki değişiklik de benzer şekilde gerçekleştirilir.¹⁴⁵

4.2.2 Planın gerçekleştirilmesi ve tepkiler

Önceden planlandığı üzere, Redif askerlerinin göreve çağrılmalarının gerçek nedeni gizli tutulmaya çalışılıyordu. Vilayetlere gönderilen

emirnamelerde, Redif askerlerinin dönüşümlü hizmeti yani münavebeyi başkentte yerine getirmeleri için İstanbul'a çağrıldıkları bildiriliyordu.¹⁴⁶

Askerlerin ve ailelerin tepkileri hakkında Osmanlı kaynakları bilgi vermemektedir. Oysa Britanya'nın Selanik konsolosu Charles Blunt'ın raporları çok aydınlatıcıdır. Blunt, elçiye sunduğu 23 Mayıs 1843 tarihli raporda, abacıbaşı denilen, ordu giysilerini temin eden kişinin, İstanbul'a mutat olandan daha fazla kumaş sevk ettiğini bildirmektedir.¹⁴⁷ Birkaç satır sonra şunları yazar:

Danışmanlarımin bana bildirdiklerine göre, Hairalie Paşa¹⁴⁸ tarafından iletilen ferman, tüm Redif askerlerinin Selanik'ten İstanbul'a sevkini ile ilgilidir. Bu sevkıyat sonucunda bu şehirde sadece yaklaşık 500 topçu eri kalacaktır. Gene de gerçek şudur ki, acil durumda, Paşa birkaç gün içinde kente 15-18.000 fatihan ya da nizami olmayan asker getirebilir. Redif askerlerinin Selanik'ten İstanbul'a sevk edilmeleri için gerekli işlemleri yaptıktan sonra, Hairalie Paşa, Manastır ve Yanya'ya gidecek ve o kentlerdeki Redif askerlerinin bir an önce İstanbul'a gönderilmelerini sağlayacaktır. Birliklerin toplam olarak ulaşacakları sayıyı Ekselanslarınıza bildirme olanağına sahip değilim.¹⁴⁹

Açıklanan Osmanlı kaynaklarından yararlanarak Blunt'ın bildirdiği haberleri yorumlamak zor değildir. Redif birliklerinin Nizamiye birliklerine dahil edileceğini ve askerlerin bu sebeple yeni üniformalara gereksinimleri olduğunu biliyoruz. Muhtemelen Blunt –henüz– bu sebep ve sonuç bağlantısını kuramamıştır.

Blunt'ın sözünü ettiği "Fattikhan" konusu ilgi çekicidir. Bunlar Balıkanlar'da yerleşmiş olan ve evlâd-ı fatihan diye anılan Türk asıllı göçebe topluluklardan sağlanan askerlerdir.¹⁵⁰ Blunt'ın bu askerler hakkında "nizami olmayan" ifadesini kullanması genel tabloya uygundur. Osmanlı askeri yönetimi nizami birliklerin etnik bakımdan homojen olmasını ya da hiç değilse sınırları dar tutulan bir çevreden toplanmış askerlerden oluşturulmasını önlemeye giderek daha çok önem vermektedir.¹⁵¹ Oysa sadece evlad-

fatihandan oluşan birlikler bu düzene ters düşecekti. Nizami olmayan birliklerin belirleyici vasfı ise, sadece Arnavut erlerden veya Türkmenlerden meydana gelmeleri idi veya belki de zamanla böyle bir durum oluşmaktaydı. Öte yandan 1830'lu yılların başında Asakir-i Mansure bünyesine evlâd-ı fatihan taburları yerleştirilmişti.¹⁵² Bunların zaman içinde İstanbul'daki askeri yönetimin denetiminden kendilerini sıyırdıkları ve giderek nizami olmayan birliklerin organizasyonuna yaklaştıkları muhtemeldir. Zira 1248 (1832/1833) tarihli bir belge, amaca uygun subayların tayin edilmesiyle bu eğilime karşı önlem alındığını göstermektedir.¹⁵³

Redif askerlerinin seferber edilmeleriyle ilgili düzmece bir neden ileri sürülmesinin kısmen –ama sadece kısmen– inandırıcı olduğu izlenimi uyandırıyor. Charles Blunt da besbelli bu büyük ordu sevkiyatının anlamını kavrayamamıştı; zira Stratford Canning'e yazdığı 2 Haziran 1843 tarihli mektubunda şöyle diyordu:

Ekselanslarınıza gönderdiğim 23 Mayıs tarihli mesajda bu bölgedeki tüm Redif askerlerinin derhal seferber edilmesinin ve İstanbul'a gönderilmesinin Babîâli tarafından emredildiğini bildirmiştim. Babîâli'den gelen bu emir, o birlikler tarafından pek iyi karşılanmamış ve bana verilen bilgiye göre daha şimdiden 100 kişiden fazlası firar etmiş; ayrıca kışlalarda tartışmaların çıktığı ve birlik erlerinden ikisinin öldürüldüğü söyleniyor. Paşa hazretleri bu haberin doğru olmadığını, tartışma ve kaçak olaylarının saptanmadığını ileri sürüyorsa da, bana bilgi veren kaynaklara ben Paşanın tespitlerinden daha çok güvenmekteyim.¹⁵⁴

Herhalde Blunt, Redif askerlerinin ne amaçla kullanılacakları hakkında ortalıkta dolaşan rivayetleri veya tahminleri hiç zaman kaybetmeden Britanya elçisine bildirmeyi ihmal etmezdi. Fakat söz konusu kişilerin gelişen olayların pek iyiye alamet olmadığını sezinlemelerine şaşmamak gerek. Zira sevk edilen birliklerin çokluğuyla ileri sürülen münavebe talimi uygulaması arasında hiçbir bağlantı görüleliyordu. Çıkan huzursuzlukları ve kaçak olaylarını başka türlü açıklamak mümkün değildir. Selanik'teki

Britanya konsolosunun raporlarında, işin içindeki kişilerin tepkileri hakkında canlı bir tablo çizilmektedir. Blunt, 10 Haziran 1843 tarihinde Stratford Canning'e yazdığı mektupta şöyle demektedir:

Ekselanslarınıza şu raporu sunmakla onur duyuyorum: “Yeni Dünya” adını taşıyan ve Türk bayrağı altında seyreden Amerikan buharlı gemisi dün buradaki limana vardı ve bu sabah İstanbul'a sevk edilecek 17.000 Redif askerinin 900'ünü alarak yeniden denize açıldı. Bu birliklerdeki askerlerin anaları ve eşleri de gemiler denize açılırken oradaydılar ve yüksek sesle Paşaya ve otoritelere lanet okuyor, onları kocalarından ve oğullarından mahrum eden Türklerin kâfirlerden de beter olduklarını haykırıyorlardı. Yeni askere alınanlar ülkenin iç kesimlerinden çok kısa bir zamanda buraya varıyorlar, fakat çoğu sefil bir vaziyetler ve çocuk yastakiler de çoğunluktadır.¹⁵⁵

Asker ailelerinin hoşnutsuzluklarını, hatta öfkelerini gösterirken sövüp saymaları; oğullarını, kocalarını gasp eden Türklerin kâfirlerden beter hale geldiklerini haykırmaları dikkat çekmektedir. Muhtemelen burada “Türkler” adlandırmasının kullanılması, Blunt'ın veya çevirmenin kelime bilgisinin kısıtlı olmasıyla ilgilidir. Redif askerlerinin arasında, çok sayıda kendilerini “Türk” kabul etmeyen Müslüman bulunduğu sonucuna varılabilir; fakat bence bu kısa bölümden böyle bir anlam çıkarmak fazla ileri gitmek olur. “Türkler”in, başka bir deyişle Osmanlı üst düzey görevlilerinin kâfirlerden daha beter hale geldikleri ifadesi daha değişik biçimde anlaşılmalıdır. Bu cümlelerin aktardığı somut bilginin bir yanlış anlamaya dayanması ihtimali, bir etnonimin (bir kavim adının) yanlış kullanılmış olmasından daha düşüktür.¹⁵⁶ Görünen odur ki, merkezi yönetimin gerçekleştirdiği reformlara, özellikle askerlik alanındaki reformlara karşı başkaldırmalar, “Gâvur Sultan” diye anılan II. Mahmud döneminden yıllarca sonra dini esaslara dayandırılmaktaydı. Bunu Blunt'ın yazışmalarında rastlanan çeşitli bölümlerle belgelendirmek mümkündür. Örneğin Blunt, Haziran 1844'te Nizamiye birlikleri için Üsküp dolaylarında yaşayan Arnavutlardan asker toplama girişiminin

şiddetli bir öfke uyandırdığından ve Üsküp müftüsünün bir fetva kaleme aldığından söz eder. Fetvanın içeriğini şöyle aktarır:¹⁵⁷

Bir Arnavutun bir Nizamiye askerini öldürmesi bir gâvuru öldürmesine eşit tutuluyordu. Bir Arnavutun bir kilisenin yıkımına yardım etmesi ya da yıkımını teşvik etmesi, ona hacı payesi kazandıyordu.¹⁵⁸

Son cümleden anlaşıldığı kadarıyla Blunt, müftüyü fanatik bir Hıristiyan düşmanı olarak görüyor. Onun kanısına göre, reformlara karşı muhalefet gene bu sebepten kaynaklanıyor. Oysa Osmanlı merkezi hükümetine ait belgelerde hükümete karşı dini nedenlere dayalı propaganda yapıldığına dair kanıtlara rastlanmamaktadır.

Blunt, Temmuz 1843 başlarına kadar Redif birliklerinin gemilerle sevk edilmesi hakkında sürekli haber vermiştir. Bu sevkıyatın gerçek nedenini halen bilmediği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹ Osmanlı devletinin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'de 16 Haziran 1843 tarihinde Redif birliklerinin münavebe talimlerini yaptıklarından söz edilmektedir. Başlangıçtan beri planlandığı üzere, bu bahaneyle başkaldırların, isyanların önlenmesi amaçlanmaktaydı.¹⁶⁰ 18 Eylül 1843 tarihinde *Takvim-i Vekayi* gazetesi okurlarını oldu bit-tiye getirerek, Redif askerlerinin muvazzaf orduya yerleştirildiği haberini verdi. Haber, uzun bir metinle sunuldu. Metinde, tasarlanan diğer reform hareketleri de ayrıntılı olarak açıklanmaktaydı. Okuyan kişi, resmi makamlarca kullanılan Osmanlıcaya derinlemesine vakıf olmalıydı. Zaten bu resmi gazetenin diğer makalelerini okuyup anlayabilmek için bu dili iyi tanımak gerekiyordu. Alışıl gelmiş karmaşık cümle yapılarını dikkate almazsak, bu bölümde verilen bilgiler kısaca şöyle aktarılabilir:

İmparatorluğun Nizamiye askerlerini yeterli sayıya getirmek için yeni asker (neferat-ı cedide) celplerinin çok önemli ve gerekli olduğu saptanmıştır. Şimdiye kadar münavebe hizmetlerini büyük bir sadakat ve cesaretlerine yakışır bir mükemmellikte yerine getirip konuşlandırıldıkları merkezlerde bulunan padişahımızın Redif as-

kerleri bu sefer münavebe hizmeti için Edirne ve İstanbul'a getirtip ve burada kendilerine talim yaptırılmıştır. Münavebe esnasında askeri beceriler kazandıkları saptandığından ve padişahımızın hi-mayesi altında muvazzaf olarak Asakir-i Muntazama-i Padişahane-ye alınmak için gereken kabiliyet ve vakara gerçekten sahip olduk-larından, içlerinden gerekli görülenlerin Asakir-i Muntazama ve Muvazzafa-ı Hazret-i Şehriyaraneye alınması (buyrulmuştur).¹⁶¹ (Sadeleştirilmiş metin.)

Artık işlemin meşruluğunu kanıtlama gereği duyulmamakta ve ga-yet doğal kabul edilmektedir, iki satır sonra söz konusu kişilere tüm Niza-miye askerleri için yeni saptanan hizmet süresinin uygulanacağı bildiril-mektedir. Charles Blunt'ın raporlarından ve ilerde incelemeye alınacak Os-manlı belgelerinden anlaşılıyor ki, Redif askerlerinin, muvazzaf orduya alınmış olmalarını –yukarıdaki metni yazan kişinin telkin ettiği gibi– bir onurlandırılma şeklinde algıladıkları kuşkuludur.

1843 yılı Eylül ortasında Suriye'de konuşlandırılmış Redif birlikleri bu uygulamanın haberini aldılar. Serasker haklı olarak imparatorluğun di-ğer bölgelerinde de durumun aynı olduğunu varsaymıştı. Nitekim üzerinde tarih bulunmayan bir yazıda –19 Eylül 1843 (Sa 24 Ş 1259) tarihinde padişa-ha sunulduğuna göre, bundan birkaç gün önce kaleme alınmış olmalı– Re-dif askerlerinin Hassa, İstanbul ve Rumeli ordularına dahil edilmelerinin kolaylıkla gerçekleştirildiği, ancak Anadolu ve Arabistan eyaletlerinde bu iş-lemelerin bir süre ertelendiği bildirilmektedir.¹⁶² Tezkerede ayrıca şunlar ya-zılıdır: Redif askerlerinin muvazzaf birliklere yerleştirildikleri, Suriye'de ko-nuşlandırılan muvazzaf ordunun ve Redif birliklerinin kulağına gitmiş, bir-çok Redif askeri firar etmiştir. Askerler denetimsiz, ortalıkta başıboş dolaş-makta ve yiyecek temin etmek için yöre halkına baskı yapmaktadır. Muvaz-zaf askerler ve subaylar huzursuzluk içindedir. Askerler özlemle bekledikle-ri terhisin kendilerinden esirgeneceğinden, subaylar ise diğer yerlerdeki su-baylar gibi maaşlarının artırılmayacağından endişelidir.

Seraskere göre, bu durumda en iyisi, Suriye'ye münavebe amaçlı gönderilen Amasyalı ve Sivashlı 2.029 Redif askerinin şimdiden oradaki

muvazzaf birliklere yerleştirilmeleridir. Bunlara aynı sancaklardan (Amasya ve Sivas'tan) gelip henüz münavebe için İstanbul'da bulunan 200 Redif askeri de katılacaktır.

Serasker bundan sonra Erzurum'daki Redif birlikleri konusuna geçer. Oradaki durum farklıdır. Gerçi orada da Redif askerlerinin firarından endişe edilirse de muvazzaf birliklere yerleştirilmeleri daha zor olacaktır. Zira Erzurum'da konuşlandırılmış 1.758 askerden oluşan muvazzaf ordunun, huzursuzluk başgösterdiğinde, 7.240 Redif askerini sayıca üstünlükleri nedeniyle denetim altına alamama tehlikesi vardır. Bundan ötürü burada başka bir strateji uygulanmalıdır. Redif askerlerine "Siz şimdi muvazzaf oldunuz, beş yıl hizmet edeceksiniz" diye bildirimde bulunmanın sakıncası sebebiyle, onlara "Her ne kadar İstanbul'da ve diğer yerlerde askeri düzenleme uygulandıysa da, burası ayrıcalıklı (müstesna) bir yer olduğundan, sizlere ayrıcalıklı davranılacak ve Redif olarak görev yapacaksınız" yollu sözlerle gerekli güvence verilmelidir.¹⁶³ Aslında bu, Erzurum'daki Redif birliklerinin diğer yerlerdeki muvazzaf birlikler gibi görev yapmaları anlamına geliyorsa da, sadece huzursuzluğa sebebiyet vermemek için "Redif" adının kullanılmasına devam edilecektir. Bu önlemlerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla Erzurum'a gereken talimatın bulunduğu iki ayrı emirname gönderilmelidir. Anadolu ordusunun müşiri (bugünkü ordu komutanı) o anki duruma göre hangisini uygulamasının daha uygun olacağına kendisi karar vererek açıklamada bulunmalıdır.

Daha sonra diğer bölgelerdeki Redif birliklerinden kısaca –iki satırla– söz edilmektedir. Bosna ve Hersek'teki Redif askerleri görevlerini şimdiye kadar olduğu biçimde yapmaya devam edeceklerdir, çünkü oralar da ayrıcalıklı bölgelerdir. Belgrad'da konuşlandırılmış olan Vidin ve Niğbolu kökenli Redif askerlerinin yerine ise başka birlikler geçirilecektir.¹⁶⁴

Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerindeki eski Redif organizasyonlarında farklı uygulamalar yapılması gerekmişti. Anadolu ve Arabistan bölgelerinde bulunan Redif birlikleri, tıpkı daha önce diğer üç bölgede yapıldığı gibi, muvazzaf orduya dahil edilecekti. Fakat doğu Anadolu ve Suriye'deki Redif askerlerinin uygulamayı öğrenip –haklı olarak– muvazzaf orduya alınacaklarından korkarak firar etmelerinden

ötürü, uygulamayı tasarlandığı şekilde ertelemek yerine, öne almak zorunluğuna doğmuştu. Ayrıca muvazzaf ordunun askerleri, batı Anadolu'daki ve Rumeli'deki arkadaşlarının askeri reformdan faydalandıklarını ve orduda uzun süre görev yapmış olanların terhis edildiklerini öğrenmişler ve unutuldukları zannına kapılmışlardı.

Uygulama kapsamına giren Redif askerlerinin Amasya ve Sivas kökenli oldukları saptaması oldukça önemlidir. Zaten memleketlerinden çok uzak bir bölgede konuşlandırıldıklarından, –ki bu uygulama başlangıçta tasarlananın tersi olmasına karşın, oldukça sık gerçekleştirilmiştir–¹⁶⁵ bu askerler buldukları yerdeki muvazzaf birliklere yerleştirilmişlerdir. Bu uygulamanın arkasında yatan strateji, eski Redif birliklerinin, yabancı bir ortamda görev yapmalarını sağlamaktır.

Erzurum'daki durum gösteriyor ki, muvazzaf ordudaki asker sayısı ile Redif birliklerindeki asker sayısı arasında büyük bir fark olabiliyordu. 1843 yılı Eylül ayında İstanbul'daki askeri yönetim, Erzurum'daki Redif askerlerinin büyük bir çoğunluk oluşturmalarının sorun yaratacağı endişesine kapılmıştı, çünkü Redif askerlerinin başkaldırmaları durumunda, muvazzaf birliklerin denetimi ellerinde tutamayacakları olasılığını hesaba katmak gerekiyordu.

Serasker, Suriye'dekinin aksine, Erzurum'daki Redif askerlerinin kökenleri hakkında bilgi vermemektedir; bunun muhtemel nedeni, Erzurum eyaletinin veya sancağının yerlisi olmalarıydı. Oysa bu, durumu kolaylaştırmıyordu. Zira Osmanlı askeri yönetimi, askerlerin iyi bildikleri, alışık oldukları ortamlarda başkaldırı ve toplu firar gibi olaylara daha sık rastlandığı ve isyanların daha zor bastırıldığı inancındaydı.

Kanımcı, Bosna'daki durum önceleri Erzurum'da olan duruma çok benzemektedir. Bosna'da da eski Redif sisteminin değişmeden sürdürülmesi planlanmış, fakat serasker tarafından herhangi bir neden gösterilmemişti. Bosna'daki Redif birliklerinin o yöredeki askeri gücün en sağlam ayağını oluşturduğu bilinmektedir.¹⁶⁶ Redif birliklerinin geçici de olsa tamamen dağıtılması, orada diğer eyaletlerden çok daha olumsuz sonuçlar doğurabilirdi.

Suriye'de konuşlandırılan Amasya ve Sivas kökenli Redif birliklerinin Arabistan'daki muvazzaf orduya dahil edilmesi konusunda Şam valisi-

ne gönderilecek emirname, birkaç gün sonra, 1843 Eylülünün sonunda ya da Ekim başında (Evail N 1259) hazırlanmıştı.¹⁶⁷ Mühimme-i Asakirden anlaşıldığı üzere, Niğbolu ve Vidin kökenli Redif birlikleri de aynı kaderi paylaşmışlardı. 1844 Martında bu birliklerin Arabistan ordusunun güçlendirilmesi için kullanılmasına dair ferman bunu izlemiştir.¹⁶⁸ İki taburun (1.644 kişi) Varna'ya getirilmesi ve gemilere bindirilerek İskenderun'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Gidecekleri yer Halep kentiydi ve "ruz-ı Hızır" (5 Mayıs) gününden önce varmaları gerekmekteydi.¹⁶⁹ Bundan yaklaşık üç hafta sonra aynı sebepten ötürü, o sırada Bosna'da konuşlandırılmış olan Niğbolu ve Vidin kökenli 496 Redif askerinin de Suriye'ye gönderilmesi emredildi.¹⁷⁰ Bu olay daha önce sözü edilen Bosna'daki Redif organizasyonunun muhafazasında değişiklik yapılmasını gerektirmemekteydi, çünkü Bosna'dan toplanan askerlerden oluşan birlikler –kaynaklardan edinebildiğim bilgilere göre– başka yerlere gönderilmemekteydiler. Niğbolu ve Vidin kökenli askerler sadece Bosna'daki yerel birliklerin güçlendirilmesi için orada bulunmaktaydılar.

Her üç belgenin başında, yeni uygulamaya giren hizmet süresi sınırlandırması ve beş yıl sonra askerlerin yerine başkalarının getirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ayrıca Redif birliklerinin Hassa ordusuna ve İstanbul ile Rumeli'deki muvazzaf ordulara yerleştirilmeleri işlemlerinin tamamlandığına işaret edilmektedir. Bu uygulamanın DŞA ve MVL tarafından bütün ayrıntılarıyla tartışıldığı ve sonunda uygun görüldüğü de bildirilmektedir. Bu açıklamalar kuşkusuz uygulamanın haklı nedenlere dayandığını belirtmek amacıyla yapılmıştır. Üç belgenin en sonuncusu olan ve Bosna'daki birlikler hakkındaki emirleri içeren yazıda bu amaç açıkça bellidir. Bu belgenin sonuna doğru, söz konusu kişilere "beş sene hizmet ettikten sonra serbest bırakılacaklarına ve yerlerine başkalarının getirileceğine dair kesin karara varıldığı müjdesinin verilmesi" üzerinde ısrarla durulmaktadır.¹⁷¹ Demek ki askeri yönetim, beş yıllık hizmet süresine karar verilmesinin, askere alınan kişilerin kaderlerine razı olmalarını sağlayacağı umudundadır.

Ayrıca Niğbolu ve Vidin kökenli Redif askerlerinin tanıdık bir amirin komutasında görev yapmalarının olumlu etki yapacağı tahmin edilmek-

tedir. Nitekim askerler Bosna'dayken başlarında kaymakam olan Ali Bey, Arabistan ordusunun 1. Piyade alayına miralay olarak atanmıştır.¹⁷² Bu olay kesinlikle ödün sayılır, çünkü birçok Redif birliğinin dağıtılmasıyla ihtiyaç fazlası subaylar açıkta kalmıştır; zaten Redif subayları muvazzaf subaylardan daha önce terhis edilmektedir.¹⁷³

Anlatılan vak'alar diğer Redif birliklerinin muvazzaf orduya yerleştirilmeleri girişiminin sadece başlangıcıdır. 1844 yılı Mart ve Eylül ayları arasında Mar'aş ve Maden-i Hümayun eyaletlerinden toplanan birliklerin de Arabistan ordusuna katılması kararlaştırılmıştır.¹⁷⁴ Mar'aş eyaletinden 2.196 kişinin askere alınacağı haberi büyük bir tepki yaratmıştır.¹⁷⁵ Arabistan ordusunun müşiri Namık Mehmed Paşa, 25 Temmuz 1844 tarihli bir yazıyla 600 Redif askerinin seferber edildiğini, Göynük kazasında¹⁷⁶ ise, 200 asker toplanacağını haber verdiği zaman buna silahla karşı çıktıklarını İstanbul'a bildirmiştir. Görevli memur oraya vardığında, kendisine ateş açılmış ve silahlı çatışma çıkmış; fakat yaralanan ya da ölen olmamış. Sonunda iki köyün erkekleri firar ettiğinden, eşlerine, çocuklarına ve hayvan sürülerine el konmuş. Ancak istenen 200 asker temin edilince kadınlar, çocuklar ve hayvanlar iade edilecek veya serbest bırakılacaktı. Müşir, isyanın bastırılması görevini Mirliva Mehmed Paşaya devretmiş ve gerektiğinde güç kullanma yetkisi vermiş, emrinde bu amaca yönelik iki top bulunmaktaymış.

Mehmed Paşaya verilen görev ve yetki İstanbul'da onaylanmıştır,¹⁷⁷ olayın ve silahlı çatışmanın devamı hakkında bilgi verilmemektedir. Mühimme-i Asakirde bulunan bir fermanın anlaşıldığı kadarıyla, yaklaşık bir ay sonra tüm Mar'aş eyaletinde toplanan asker sayısı 1.000 kişiye varmıştır.¹⁷⁸ Bu askerlerin arasında Göynük kazasından gelme kaç kişi bulunduğu söz edilmemektedir. Ancak bu 1.000 Redif askerinden 400'ünün, yaşlılık ve hastalık nedeniyle uygun olmadıkları saptanmıştır. Bunların yerine Mar'aş eyaletindeki aşiretlerden toplanan başka askerlerin getirilmesi gereği duyulmuştur. Askere alma işlemlerinin devamında konu hakkında bilgi edinemedim. Fakat daha 1844 Temmuzunda, aşiretlerden asker celbinin büyük sorunlar çıkardığından söz edilir.¹⁷⁹ Padişaha sunulan arz tezkiresinde, uzun süre sadece Zülfikâr aşiretinden asker toplan-

dığı bildirilmiştir –fakat bunların Redif askeri mi yoksa Nizamiye askeri mi olduğu belirtilmemiştir. Bayezit aşiretinden ise asker istenmemiştir; görünüşe bakılırsa bu durum eskiden beri böyledir. Sonuçta Zülfikâr aşireti de Bayezit aşiretini örnek alıp asker vermeyi reddetmiş, bunun üzerine, daha önce adı geçen Mirliva (tuğgeneral) Mehmed Paşayı aşiretin direncini asker gücüyle kırmakla görevlendirme planı padişah tarafından kabul edilmiştir.¹⁸⁰ Bir ay sonra, söz konusu 400 yaşlı ve hastanın yerine getirilecek asker meselesinde başka aşiretler, bu arada Kılıçlı ve Sitemli aşiretleri de devreye girmişlerdir.¹⁸¹

Görüşüme göre, örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, Redif askerlerinin muvazzaf orduya yerleştirilmeleri usulünü bırakıp, sivil halktan asker toplama uygulamasına geçiş, fasılasız uygulanmıştı. Redif birliği yabancı bir eyalette görev yaptığında, sorun çıkmıyordu: Daha önceden kışlaya yerleştirilen Redif birliği bütünüyle muvazzaf orduya dahil edilip, gerektiğinde çeşitli birliklere bölüştürülüyordu. Bunlar biraz deneyim kazanmış olan Redif askerleriydi. Ama Redif birlikleri görev dışında oldukları ve memleketlerinde buldukları zaman durum farklıydı. Resmi talimat, eğitim görmüş Redif askerlerinin göreve çağırılmasıydı. Fakat gerçekte bu durumda olanların sayısı her zaman değişmekteydi, çünkü yaşlı ilerlemiş ve hastalıklı olanlar daha başlangıçta ihraç edilip yerlerine başkalarının alınması gerekiyordu. Asker seçiminde dikkat edilecek hususlar çok azdı ve eskiden beri bilinmekteydi: Bu kişiler “genç, tüvana ve askerliğe şayan” olmalıydılar. Bu bakımdan şartlar 17. yüzyıldaki levend birliklerinin ve 1830’lardaki Mansure birliklerinin seçiminden farklı değildi.¹⁸² Bu şartlara eklenen yeni madde, askere alınan kişinin, ailenin tek erkek evladı –yani “yalnızlı”– olmaması koşuluuydu. Askere alınanların kısa süre Redif askeri olarak görev yapmaları sadece esas amaca yönelik bir hazırlık dönemiuydi. Aslında bunlar doğrudan muvazzaf ordu için askere alınıyorlardı.

Mar’aş örneğinden anlaşıldığı üzere, Redif askerlerinin toplanmasında ya da yeni asker alımlarında zaman zaman askeri güce başvurmak gerekmiştir. Görüşüme göre bu durum çeşitli nedenlerden ileri geliyordu. Göynük kazası meselesinde, halkın Osmanlı askeri yönetimine olan itimadını tümüyle yitirdiğini varsaymak gerekiyor –belki de diğer bölgelerden

toplanan Redif birliklerinin nasıl kullanıldıklarını öğrenince böyle bir güvensizlik geliştirmişlerdir. Belli ki durumu müzakere etmek için müşterek bir zemin de bulunamamış, Osmanlı görevlisi daha bölgeye geldiğinde silahla karşılaşmıştır. Zülfikâr ve Bayezid aşiretlerinde ise durum farklıdır, anlaşılın önce müzakere yapılmıştır. Öğrendiğimize göre, Bayezid kabilesi örf'e dayanan hakkını ileri sürmüş, Zülfikâr aşireti de her iki kabilenin eşit tutulması gerektiği üzerinde durmuştu. Demek ki bazı topluluklara uzun süre bilinçli veya keyfi olarak tanınan ayrıcalıklar sorun çıkmasına sebep yaratmıştır. Muhtemelen arabuluculuk denemelerinin boşa gitmesinden sonra, güç kullanılmasına karar verilmiştir. Askere alınacak kişilerin sayısı hakkındaki müzakerelerin istisna oluşturmadığını, Anadolu ordusu için belirlenen sayılar kanıtlamaktadır.

1844 yılı Mart ayında Kengiri, Çorum, Bozok, Kastamonu, Viranşehir, Amasya, Sivas ve Maden-i Hümayun'dan Anadolu ordusuna yerleştirilmek üzere toplanan askerlerden oluşan Redif birliklerinin Sivas'a gitmeleri emredilmiştir.¹⁸³ Bu bağlamda Viranşehir'e ilişkin kontenjan çok dikkat çekicidir. 1844 Martında 619 Redif askeri talep edilmiştir. Oysa Viranşehir'den yola çıkıp eylülde Sivas'a ulaşan asker sayısı 98'dir.¹⁸⁴ Viranşehir sancağında toplanan meclis, bu esnada yöre halkının talep edilen sayıda Redif askerini teslim edecek durumda olmadığını seraskerliğe bildirmiştir. Gönderilen 98 askere ilaveten 117 kişinin sevkini, ancak geri kalanlardan vazgeçilmesi koşuluyla mümkün olacağı da bildirimine eklenmiştir. Askerlik dairelerinin yaptıkları inceleme sonucunda, Viranşehir sancağı nüfusunun sanıldığından az olduğu anlaşıldığından, meclisin dilekçesi kabul edilmiştir. Eksik kalan 404 kişinin Maden-i Hümayun sancağındaki göçebe kabilelerden toplanması kararlaştırılmıştır.¹⁸⁵

Bu karar kapsamlı şekilde değerlendirebilmek için, Maden-i Hümayun ve Viranşehir sancaklarında Redif askerlerinin toplanmasıyla ilgili daha geniş bilgi gerekir. 1844 yılı Mart ayında talep edilen Redif askerleri arasında göçebe kabilelere mensup kişilerin bulunma ihtimali düşükse de, tamamen yok sayılamaz. Bu durumda diğerlerine ilaveten 404 kişinin daha talep edilmesi, o güne kadar Asakir-i Nizamiye veya Asakir-i Redife için asker istenmeyen toplulukları da asker vermeye teşvik denemesi olarak ka-

bul edilebilir.¹⁸⁶ Büyük bir olasılıkla konu sadece Maden-i Hümayun'un sağlayacağı asker kontenjanını artırmak değildi. Sancağın yerleşik halkıyla göçebe halkı birbirinden bağımsız topluluklar olarak kabul ediliyordu. Bunun dışında, toplanacak askerlerin genç, tüvana ve askerliğe uygun olmaları ve en az iki ya da üç oğlu bulunan ailelerden gelmeleri koşulunun yinelenmesi de, eylül ayında talep edilen askerlerin daha önce kaydedilmiş ve eğitim görmüş Redif askerleri değil, sivil halktan yeni toplanan askerler olduğunu gösteriyor.

Neticede Redif birliklerini muvazzaf orduya yerleştirme uygulaması, Gülhane fermanından beş yıl sonra, askere alma işlemlerinin halkın gözünde eskisinden çok daha çapraşık hale gelmesine sebep olmuştur. Zaten bu uygulama kurallara ters düşmekteydi ve Redif askerlerinin hizmet sürelerine ek olarak muvazzaf orduda beş sene daha görev yapmaları zorunluğunu getiriyordu. Üstelik bu yöntemle yeni asker celpleri örtülü olarak gerçekleştiriliyordu. Bir eyaletin vermek zorunda olduğu asker sayısı tartışmaya açıktı.

4.3 KUR'A USULÜNE BAŞLANMASI VE 1840'LI YILLARDAKİ ASKERİ REFORMLAR

Bir defaya mahsus bir işlem olarak tasarlanan, Redif birliklerinin muvazzaf orduya yerleştirilme projesinin gerçekleştirilmesi ve askerlerin celbi bir yıldan fazla sürdü. Bu süreç zarfında Gülhane fermanında sözü edilen konuları somut hale getirme çabaları da yoğunlaştırıldı. Sadrazam Raûf Mehmed Emin Paşa,¹⁸⁷ padişaha sunduğu 6 Şubat 1843 tarihli arz tezkiresinde, çoktandır gerçekleştirilmesi gereken askeri reformların, özellikle hizmet süresi sınırlandırmasının hayata geçirilmesi üzerinde ısrarla durmaktadır.¹⁸⁸ Bu belgede Redif askerlerinin muvazzaf orduya dahil edilmesi zorunluğunun, ordudaki asker sayısının yetersiz olmasından ileri geldiği belirtilir. Gerçekleştirilen bu işlemin nizama aykırı olduğunu padişah dahil olmak üzere tüm ilgililerin bildiği yeniden vurgulanmakta ve aynı yöntemle tekrar asker toplamanın imkânsızlığına işaret edilmektedir. O güne kadar Nizamiye askerlerinin orduya katıldıktan sonra bir daha vatanlarına dönme umudu olmadığı bilindiğinden, halk asker celbine karşı büyük bir direnç göstermekteydi.¹⁸⁹ Oysa askerlik süresini sınırlandırmak, ai-

leleri oğullarını askere yollamaya teşvik edebilir ve dolayısıyla toplanan asker sayısında % 60 oranında artış sağlanabilirdi. Uygulamayı hızlandırmak için, emekliye ayrılmış veya yakında emekli olacak subayların görevlendirilmesi ve gerektiğinde sivil yönetim işlerinde (“umur-ı mülkiye”de) çalıştırılması önerilmekteydi.

4.3.1 Seraskerlikteki geçici komisyonun sonuç bildirisi

Temmuz 1842’de seraskerlikte askeri reformlar üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmakla görevlendirilen geçici komisyon (meclis-i muvakkat), 12 Haziran 1843 tarihinde bir sonuç bildirisi sundu.¹⁹⁰ Bu kurulun işlevinin çok önemli olduğuna dair kanıtlar vardır. Nitekim komisyonun görevlendirilmesinden önce, en üst kademe yönetim kuruluşları bile yapılacak reformlarla ilgili somut bilgi sahibi değildiler. Bu bağlamda Hariciye Nazırı Sârim Efendi, Mayıs 1842 tarihli layihasında –Gülhane fermanından farklı olarak– hâlâ hizmet süresinin 10 yıl olduğunu varsaymaktadır.¹⁹¹ Öyle anlaşılıyor ki, o dönemde Gülhane fermanının uygulanması hakkındaki yorumlar oldukça geniş bir çerçevede tutulmaktaydı.

Geçici komisyonun kimlerden oluştuğunu çeşitli kaynaklardan saptamak mümkünse de, komisyon içerisinde varılan kararların gelişim sürecine dair belgeler bulunamamıştır.¹⁹² Serasker olan Hassa müşiri Rıza Paşa komisyona başkanlık etmiştir. Asakir-i Mansure müşiri Darbhor Mehmed Reşid Paşa da başkan yardımcılığını üstlenmiştir.¹⁹³ Üyelerin arasında MVL başkanı Nafiz Abdurrahman Paşa,¹⁹⁴ MVL’den Şekib Mehmed Efendi,¹⁹⁵ Arif Hikmet Ahmed Bey¹⁹⁶ ve başka görevliler, ayrıca askeri erkân bulunmaktadır.

Bildirim başında bazı istatistik saptamalara dayanan düşüncelere yer verilmiştir: Daha önce nüfus sayımı yapılmış olan Osmanlı topraklarında 2,9 milyon (erkek) insan yaşamaktadır. Bunlara ilaveten, nüfus sayımı yapılmamış bölgelerde 1,1 milyon kişi yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu tahmine Bağdat, Bosna, batı Trablus, Girit ve “diğer adalar”¹⁹⁷ dahil değildir. Ancak burada belirtilen sayıları günümüz bakış açısından hareket ederek yorumlamak kolay değildir. Karpat da, Osmanlı nüfus sayımlarından elde edilen verilerin problematiği üzerinde durmuştur.¹⁹⁸ Bu konudaki en

büyük güçlükler kayıtlarda dikkate alınan kriterlerin yörelere göre farklı oluşudur. 1840'lı yıllarda nüfus sayımında görevli memurlara verilen talimattan anlaşıldığına göre, sayımda bazı standartlara uyulması amaçlanmakla beraber, bunu bütün eyaletlerde –aynı titizlik ve tutarlılıkla– gerçekleştirmek mümkün olamamıştır.¹⁹⁹

Bu bildirimim daha sonraki bölümlerinde, sayım sonucunda elde edilen sayıların “bir yaşından yüz yaşına kadar sabi (çocuk) ve tüvana ve ihtiyar” kişileri, yani her yaş grubundan erkekleri içerdiği belirtilmektedir.

Bu bildirimdeki sayılar, başka kaynaklarda bildirilen sayılarla kıyaslanabilir. Büyük bir olasılıkla veriler –muhtemelen detayda güncellenmiş olarak– 1831 yılındaki sayıma dayanmaktadır. O zamanki sayımda toplam nüfus 3.722.738 kişi olarak saptanmıştır, Müslümanların sayısı 2.481.741 kişidir.²⁰⁰ Bu gösteriyor ki, daha önceki sayımda saptanan 2,9 milyon sayısı büyük olasılıkla sadece Müslüman nüfustur ve bu sayı 1831 yılı sayımına nispeten daha yakın bir sonuçtur. İkincil kaynaklarda bildirilen 1840'lı yılların sayım sonuçları ise 1831 verilerinden oldukça farklıdır.²⁰¹ Karpat'ın bildirdiğine göre, bu tarihte Osmanlı devletinde 35 milyonu aşkın erkek nüfus vardı ve bunların yaklaşık 21 milyonu Müslümandı.²⁰² Bu sayılara, 1831 yılında sayım yapılmayan Bosna ve Sırbistan eyaletleri, Eflâk ve Boğdan prenslikleri, doğu Anadolu ve kuzey Afrika ve Arabistan eyaletlerinin nüfusu dahildir. Osmanlı sadrazamının 1848 tarihli bir belgede kaydettiği nüfus sayıları, Karpat tarafından bildirilen 1840'lı yılların verilerine uygundur.²⁰³ Sadrazam, erkek nüfusun 28-29 milyon olduğunu varsaymaktadır. Ama asker toplanan bölgelerdeki nüfusun sadece 3-5 milyon olduğuna işaret eder.

Geçici komisyon, sonuç bildirisinde Müslüman erkek nüfusun % 5'inin silah altında bulunmasını talep etmektedir. Beş yıl hizmet süresi durumunda, her yıl askere alınacakların oranı % 1 olacaktır.²⁰⁴ Gelecekte bu oran 120-130 erkek nüfusta bir askere düşürülebilecektir; çünkü komisyonun tahminine göre, toplam nüfus muhtemelen sanılandan daha yüksektir. Söz konusu yazıda Osmanlı silahlı kuvvetlerinin beş ordudan oluştuğu varsayılmaktadır; fakat muhtemelen bu karara kısa süre önce varılmıştır. Bu durum, sonraki bölümlerde tartışılacak yeniliklerle birlikte, 18 Eylül

1843 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde yayınlanmıştır.²⁰⁵ Beş orduya ve deniz kuvvetlerine asker toplayacakları birer bölge tahsis edilmiştir.

Hassa Ordu-yı Hümayununun asker toplama bölgesi batı Anadolu'da, Dersaadet Ordu-yı Hümayununun bölgesi orta Anadolu'da bulunuyor ve kuzeybatıda Bolu'ya kadar uzanarak batı Trakya'daki Çirmen eyaletini içine alıyordu.²⁰⁶ Rumeli Ordu-yı Hümayununa ayrılan asker toplama bölgesi, Bosna, Hersek, Sırbistan, Eflâk ve Boğdan prenslikleriyle Çirmen eyaleti dışında Osmanlı devletinin Avrupa'daki topraklarıydı. Çirmen eyaleti İstanbul ordusuna aitti. Anadolu Ordu-yı Hümayununun bölgesi doğu Anadolu ve kuzeydoğu Mezopotamya, Arabistan Ordu-yı Hümayununun bölgesi ise kuzeybatı Mezopotamya, Suriye ve Adana ile Mar'aş çevresiydi. Deniz kuvvetlerinin yani Bahriyenin asker toplama bölgesi nispeten daha kısıtlıydı ve Kastamonu, Canik, Trabzon, Gelibolu sancaklarıyla Bolu sancağının bazı kazalarından oluşuyordu. Beş ordunun asker toplama bölgelerinin her biri yaklaşık 750.000 Müslüman erkek nüfusu kapsayacak şekilde bölüştürülmüştü. Sadece Hassa ordusunun bölgesi takriben 800.000 nüfusuyla biraz daha büyük, Bahriyeye ayrılan bölge ise 300.000 nüfusla diğerlerinden oldukça küçüktü.

Asker toplama bölgelerinin belirlenmesinde kullanılan veriler aslında nitelik bakımından birbirinden çok farklıydı. Hassa ordusuna ve Bahriyeye ayrılan bölgelerde nüfus tümüyle sayıldığı halde, İstanbul ordusuna ait bölgedeki sayım genelde tamamlanmıştı; yalnızca bu bölgede kayda geçirilmemiş tahminen 50.000 göçer aşiret mensubu belirsizlik yaratıyordu. Buna karşılık Rumeli ve Anadolu ordularına ayrılan bölgelerde sayım yapılmayıp üstünkörü bir tahmin yürütüldüğünden, Rumeli'de saptanan 180.338 ve Anadolu'da saptanan 204.399²⁰⁷ kişiyle belirsizlik faktörü % 24'e ve % 27'ye ulaşmıştı. Arabistan ordusunda ise belirsizlik faktörü son derece yüksekti. Buradaki nüfus 720.000 kişiden fazla tahmin edilmişken, sayımda 23.524 kişi saptanmış ve böylece belirsizlik faktörü % 96'ya çıkmıştı.

Geçici komisyonun (meclis-i muvakkat) layihesindeki en önemli madde, asker seçiminde kur'a usulüne ilişkin olandır. Metinde, asker toplarken ancak kur'a-ı şer'iyenin uygulanmasıyla adaletin sağlanabileceğinden söz edilmektedir.²⁰⁸

Bu konuya ilişkin belgeler oldukça geç bir tarihten, zaten en önemli ön kararların alınmış olduğu tarihten sonra başlamaktadır. Bu sebeple asker seçiminde adaletli davranılması için kur'a usulünün kullanılması kararına komisyonun nasıl vardığı bilinmemektedir. Ahmed Lütfi'nin *Tarih* kitabında, Nizam askerlerinin kuralları ve yöntemleri konusunda örnek alınan düzenli Avrupa devletlerinde askerlerin kur'a usulüyle seçildiği yazılıdır.²⁰⁹ Fakat meclis-i muvakkatın bildiriminde bu örnekten söz edilmemektedir. Tam tersine "şer'iyeye" sıfatının kullanılmasıyla, kur'anın bir Müslüman geleneği olduğu belirtilmekte, ama kur'a usulünün şeriata uygun olduğunu kanıtlamak için bununla yetinilmektedir. Oysa kur'a kavramı tamamen problemsiz sayılmaz, çünkü şeriata göre kur'a çekme usulü mubah sayılsa da, kaderi sorgulamak amacıyla kullanılması yasaktır.²¹⁰ Herhalde bu yüzden bir âlimin fetvasını almak gerekli görülmiştir. Sonradan şeyhülislâmlığa getirilen Arif Hikmet Beyefendinin de meclis-i muvakkat üyesi olduğunu göz önünde tutmak gerekir.²¹¹ Ancak bu konuya ilişkin bir fetva şimdiye dek bulunmuş değildir. İlerde, bu reformların ilan edilmesi bağlamında reform önlemlerinin meşru bir zemine oturtulması konusu üzerinde daha ayrıntılı olarak durulacaktır.²¹²

Kur'a usulü uygulamasında Avrupa devletlerinin örnek alındığının, meclis-i muvakkatın sonuç bildiriminde konu edilmemesi böyle örneklerin bulunmadığı anlamına gelmez. Osmanlı'daki düzenlemeyle Fransızların 1798 tarihinde uyguladıkları *Loi Jourdan* arasında paralellikler olduğu açıkça görülür.²¹³ Bu paralellikler sadece kur'a yoluyla seçim yönteminde değil, örneğin askere gidecek kişinin yerine bir başkasını aday göstererek hizmetten muaf tutulması olanağında da kendini belli etmektedir. Fakat elde edebildiğim 1840'lı yıllara ait kaynaklarda Fransa örneğinden faydalandığına dair bir kayıt bulunmamıştır.

Geçici komisyon (meclis-i muvakkat), kur'a usulünün nasıl uygulanacağını oldukça ayrıntılı olarak bildirmektedir: Önce her yıl mart ayı girmeden askeri bölgelerde kaç yeni askere ihtiyaç olduğu saptanacak, gereken sayı tek tek kazalara, nüfus sayısı ile orantılı olarak bölüştürülecektir. Her ordunun meclis-i ordusu tarafından bir büyük zabıt, yani çavuştan da-

ha yüksek rütbeli bir subay²¹⁴ 5-6 kazadan asker toplamakla görevlendirilecek ve kendisine bir hekim refakat edecektir.

Görevli subay, kendisine tahsis edilen kazanın merkezine varmadan birkaç gün önce, kaza zabiti (mülkî amir),²¹⁵ kadı ve yörenin ileri gelenleri ve köy muhtarlarına askere alınabilecek yaşta, yani 20-25 yaşlarındaki genç adamları toplamaları ve kaza merkezine getirmeleri talimatını verecektir.²¹⁶ Hasta olanların veya yerlerinde bulunmayanların yerine bir yakınları vekâlet edecektir. Ordunun gönderdiği subay, kazanın yöneticisi, yörenin kadısı ve diğer ileri gelenleri tarafından oluşturulan bir kurul, yani meclis-i kur'a tanıklığında, hekim kurulun üyesi olarak, asker namzetlerinin muayenesini yapacaktır. Bundan sonra uygun görülenler arasından kur'a yoluyla gerekli sayıda yeni asker seçilecektir.

Geçici komisyon raporunda belirtildiği üzere, ahali henüz yeni yöntemi yadırgamaktadır; buna alışmak biraz zaman alacaktır. Bu nedenle ilk iki yıl boyunca sadece köy muhtarlarının seçime davet edilmesi ve kur'anın onların önünde çekilmesi daha uygun görülmüştür. Asker adayları, kur'adan sonra seçilen askerlerin bir listesiyle köylerine döneceklerdir. Bu iki yıl süresince celbedilen askerlerin gereken sayıdan % 20 oranında fazla olacağı öngörülmektedir. Çünkü ilk aşamada asker namzetleri muayene edilmediğinden, aralarından çürüğe çıkarılacakların yerine geçecek kişilere gereksinim olacaktır. İki yıl sonra, askere alma işlemlerinin adil bir biçimde uygulandığı herkesçe bilinecek ve artık bu işlemler, planlandığı gibi yürütülebilecektir.

Geçici komisyonun bu bildirisi, hazırlanışından iki hafta sonra, 19 Haziran 1843 tarihinde sadrazam tarafından padişaha sunulmuştur.²¹⁷ Sadrazam arz tezkiresini teslim ederken, kur'a usulünün uygulamaya geçirilmesinden önce, söz konusu ordulara (sadrızam burada nedense üç ordundan söz etmektedir) ait asker toplama bölgelerinde nüfus sayımlarının tamamlanması gerektiğine işaret etmiş ve asker celbine ancak 1261 yılı Mart ayında -Mart 1845'te- başlanmasını önermiştir.²¹⁸ Padişah bu öneriyi kabul edip geçiştirdikten sonra, nüfus sayımının büyük önem taşıdığını belirterek, titizlikle yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır. 18 Eylül 1843 tarihinde *Takvim-i Vekayi'*de kur'a usulü ilan edildiğinde, sadrazamın önerdiği gi-

bi, asker toplama işlemlerinin Mart 1845 tarihinden itibaren yürürlüğe geçeceğine karar verildiği açıklanmıştır.²¹⁹

4.3.2 Reform önlemlerinin duyurulması ve yayınlanması

Geçici komisyon raporunda askerlik yükümlülüğünü meşrulaştırıcı ifadeler bulunmamaktadır. Hatta sadece Müslümanların mı yoksa gayrimüslimlerin de mi askere alınacağı açıkça belirtilmemiştir. Büyük bir olasılıkla bu noktalarda mecliste bir fikir ayrılığı olmadığından üzerinde tartışılmamıştır. Buna karşın çeşitli toplum kesimlerinin yeni askere alma yöntemlerinden haberdar edilmesi konusunda hazırlanan üç metin bu bakımlardan çok daha açıktır. Söz konusu metinler şunlardır: 1) Hassa ordusu müşiri Rıza Paşaya, Redif birliklerinin muvazzaf orduya yerleştirilmesi ve hizmet sürelerinin sınırlandırılmasıyla ku'ra usulünün uygulanması talimatı verilen ferman; 2) 18 Eylül 1843 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde çıkan bir makale; 3) 1846 tarihli Kur'a Kanunnamesi. Dikkati çeken husus, metinlerde dine dayalı kanıtların Gülhane fermanındakinden çok daha büyük bir rol oynamasıdır.

1843 yılının Ağustos sonuyla Eylül başı arasına denk gelen günlerinde, Hassa ordusu müşiri Rıza Paşa için hazırlanan söz konusu fermanın bir kopyası Mühimme-i Asakir Defterlerinde bulunmaktadır.²²⁰ Yazının birer örneğinin İstanbul (Dersaadet) ordusu müşiri Mehmed Reşid Paşaya ve Rumeli ordusu müşiri Reşid Paşaya gönderileceği ayrıca belirtilmiştir.²²¹ Metin, uzun süredir görev yapan askerlerin terhis edileceği ve hizmet süresinin sınırlandırılacağı haberinin verilmesine karşın, bunu gerçekleştirmekte çok gecikildiği saptamasıyla başlamakta, daha sonra devletin savaşta olmadığı, huzur ve sükûnun egemen olduğu bu dönemde amaçlanan işlemlerin hayata geçirilme zamanının geldiği bildirilmektedir. Fermana aynı zamanda ordudaki boşlukların doldurulmasının gerektiği açıklanmaktadır. Söz buraya gelince askere alma işlemlerinin meşru olduğunu belirten bazı sözler ilave edilmiştir:

(...) ale l-husus bu din-i mübin-i Ahmedî²²² ve devlet-i ebed-müddet-i Muhammedî²²³ cemi' zamanda "ista'iz bi-llahi ve cahidü fi se-

bili llah” nass-ı kerimiyle²⁴⁴ cihada memur ve bu memuriyet-i diniye nice nice ayat-ı beyyinat ve ahadis-i şerife-i hazret-i risalet-sifat ile müeyyet ve müekket idüğü emr-i gayr-ı mestur olmak ve ez cümle muhafaza-ı memalik ve bilad ve tahsin-i (koruma) nüfus-ı ibad kazıye-i meşruası asakir-i mukteziyenin vücuduyla hâsıl olacağı vâzıhattan bulunmak hasbiyle her vakit ve her halde teksir-i ecnad ve tevkir-i cüyüş-ı zafer-nihat madde-i mutenasına dikkat saltanat-ı seniye lâzım ve lâbüdd olduğu (bedihidir).²⁴⁵

Metinde ordunun cihad görevi üzerinde iki kez daha durulmaktadır. Kur'an ve peygamberin sünneti, bir kez daha alıntıladığımız metindekine benzer biçimde ileri sürülen kanıtların kaynağı ve temeli olarak anılır. Cihadın dışında askerlerin başlıca görevi, “bütün ölümlülerin efendisinin (Muhammed peygamber) sünnetinin diriltilmesi”dir (ihya-yı sünnet-i seniye-i hazret-i seyyid el-vera). Fermanla din ağırlıklı bir ifadenin kullanıldığı dikkat çeker. Örneğin askeri eğitimde Avrupa'daki eğitim tarzının örnek alınması, 1826 yılında olduğu gibi mukabele bilmisil (aynı araçlarla karşılık vermek) şeklinde izah edilmekte ve haklı gösterilmektedir. Muvazzaf orduya yerleştirilen Redif askerleri, din kardeşleri ve Müslüman kahramanlar (ihvan-ı din ve dilâveran-ı Müslimin) diye adlandırılmakta ve her iki âlemde, yani bu dünyada ve öbür dünyada “feyz-ü felâh”a (tanrının keremi ve kurtuluş) ereceklerinin kesin olduğu vaat edilmektedir.

Bu bağlamda Gülhane fermanının okunmasıyla 1843 yazı arasındaki döneme ait asker toplama ve atama fermanlarında dini ifadeler önemini kaybetmiş değildir. “İlâ-yı kelimetullah,” yani Allahın sözlerinin yüceltilmesi, “ihya-yı sünen-i seniye-i hazret-i seyyid el-vera,” yani Hazreti Peygamberin sünnetinin yeniden hayata geçirilmesi ya da “ibka-yı namus-ı din-ü millet,” yani dinin ve ulusun namusunu korumak, muvazzaf ordunun görevi sayılmaktadır.²⁴⁶ Bu örnekler, incelemeye aldığımız metinde dine ait ifadelerin çok yoğun olduğunu göstermektedir.

Metinde reform hareketlerini meşrulaştırmaya yönelik, çok farklı başka bir ifade daha vardır. Hizmet süresi muvazzaf orduda beş yıl, Redif birliklerinde ise yedi yıl olarak saptanmıştır. Her yıl, beş yıllık hizmet süre-

sini tamamlayanların yerine başkalarının getirilmesi ve bir defaya mahsus olmak üzere, Redif birliklerinin 1843 yılının muvazzaf ordusuna yerleştirilmesi geçici komisyon tarafından (“ittifak-ı ârâ ve ittihad-ı ukul”) kararlaştırılmıştır. Bu komisyonun bakanlar, (“nazır”), din bilginleri (“ulema”) ve yüksek rütbeli subaylardan (“ümera”) oluşturulduğu belirtilmektedir. Böylece, meşveret terimi doğrudan kullanılmasa da, bu kurulun meşru kılıcı etkisi (“meşveret”) vurgulanmakta, ayrıca ulemanın katılımıyla kararların şeriata uygun olduğu telkin edilmektedir.

Ferman ilk aşamada Müşir Rıza Paşaya hitap etmektedir. Padişahın kendi el yazısıyla yazılmış bir not (hatt-ı hümayun) da gene Rıza Paşaya hitap etmekte ve belgeye büyük önem kazandırmaktadır. Bu not yeni talimat içermemekte, planlanan askeri reformların, gecikmeye rağmen nihayet gerçekleştirilmesinden padişahın duyduğu memnuniyeti belirtmektedir. Ayrıca notta askerlik, açıkça “en ziyade iftihar edilecek hizmet-i diniye” olarak nitelenmektedir. Ne var ki, bundan iki hafta sonra *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bir makaleden anlaşıldığına göre, bu ferman sadece Rıza Paşa, Mehmed Reşid Paşa ve Reşid Paşaya gönderilmemiştir.

18 Eylül 1843 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de askeri reformlar ve ilk terhis töreninin gerçekleştirilmesi hakkında çıkan yazı da biçim bakımından bir fermandır.²²⁷ Bu ferman aslında genel olarak ilanlar gibi anonimdir, yani belli bir kişiye veya kişilere hitap etmemektedir. Yazının birinci yarısıyla Konya valisine hitap eden başka bir ferman arasında büyük ölçüde benzerlik vardır. Mühimme-i Asakirde bu fermanın üzerinde “ilân avamir-i aliyesi” kaydı bulunmaktadır.²²⁸ Töreni ayrıntılı olarak anlatan yazının ikinci yarısı o fermana bulunmamaktadır.

Giriş bölümü, Müşir Rıza Paşaya hitaben yazılan fermana çok benzemektedir. Burada da askeri reformların gerçekleştirilmesinin çok zaman aldığı, fakat şu sıralarda devletin savaş halinde olmaması ve ülkede huzurun hüküm sürmesi nedeniyle nihayet projenin hayata geçirilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca alınan önlemlerin, seraskerliğin görevlendirdiği nazırlar, ulema ve subayların oluşturduğu bir kurul tarafından kararlaştırıldığına işaret edilmektedir. Bu ifadenin, olayı meşru bir zemine dayandırmak amacı taşıdığı açıktır.

Bunu izleyen bölümde, reform önlemleri oldukça ayrıntılı bir biçimde anlatılmaktadır: Hizmet süresi 5 yıl olarak sınırlandırılmıştır. Bu süreden sonra eski askerler (neferat-ı atika) memleketlerine dönebileceklerdir. Onların yerine yeni askerler (neferat-ı cedide) geçecektir. Bu iki terim sonraki dönemde terhisleri yakın olan muvazzaf askerler ve yeni askere alınan kişiler için kullanılan özel terimler olacaktır. Muvazzaf ordudan terhis edilen erler, daha yedi yıl boyunca memleketlerinde Redif askeri olarak hizmet etmek zorundadır. Bu zaman zarfında yılda bir kez sancağın merkezi olan kentte yapılacak bir aylık askeri talimlere katılacaklardır. Muvazzaf orduya alınacak askerler kur'a-ı şer'îye yoluyla seçileceklerdir.

Rıza Paşaya hitaben yazılmış fermanla kıyaslandığında, *Takvim-i Vekayi*'deki metinde, askere alma işlemlerinin meşruiyetinin ne şekilde açıklandığı dikkat çekicidir. Savunma gücü (kuvve-i tedafüiye ve tahaffuziye) ve işlerinin icra organı (idare-i umur-i dâhiliye) olarak yeterli sayıda askerin toplanması Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal görevlerinden (umur-i tabiiyeden) olup, saltanatın itibarının temelini oluşturmaktadır. Burada dini yükümlülük "doğal görev"e dönüşmüş oluyor. Aynı cümle Konya valisine hitaben yazılan fermanla da bulunmaktadır.²²⁹ Osmanlı resmi gazetesindeki metnin tersine, bu fermanın sonunda, yeniden askerlik hizmetinin tüm Müslümanların dini görevi (bircümle ehl-i İslâma fariza-ı zimmet) olduğunun, pek çok ayette ve peygamber hadisinde ifade edildiğine işaret edilmektedir. Ayrıca Müşir Rıza Paşaya hitaben yazılan fermanla olduğu gibi, burada da askerler "din kardeşleri ve Müslüman kahramanlar" (ihvan-ı din ve dilâveran-ı Müslimin) olarak adlandırılmaktadır. *Takvim-i Vekayi*'deki metinde bu gibi ifadeler yoktur. Ama bu, o metinde dini referans bulunmadığı anlamına gelmez. Metnin bu bölümünde –bölüm 4.2'de söz edildiği gibi– Redif birliklerinin muvazzaf orduya yerleştirilmesi hakkında bilgi verilmektedir. Bu bağlamda yeniden şu hususlar vurgulanır:

(...) bircümle sunuf-ı asakir-i cenab-ı şahane'nin beş sene-i kâmile uğur-ı din-i mübin ve hizmet-i devlet-i âliye-i ebed-rehin'de istihdam birle eda-yı hizmet ettikten sonra ber minval-i muharrer memleketlerine bil-iade vatanlarında ziraat ve ticaretleriyle meşgul ol-

mak ve iktiza-yı hubb-ı vatan üzere muhafaza-ı mülkiyede bulunmak (gerekir).²³⁰

Burada bir yandan askerlik hizmetinin din ve devlet uğruna yerine getirilen bir görev olduğu ifade edilirken, öte yandan aynı cümlede iki kez vatan sözcüğünün geçtiği göze çarpar. Birincide bu sözcüğün insanın doğup büyüdüğü yer, yani memleket sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanıldığı açıktır. Redif organizasyonu bağlamında hubb-ı vatan yani vatan sevgisi duygusuna gönderme yapılması anlamlıdır. Anahtar sözcük olarak vatan kelimesi dikkati çeken bir sıklıkla geçer; fakat Gülhane fermanındaki ne kıyasla açıkça geleneksel anlamında kullanıldığı, yani “kişinin doğup büyüdüğü memleket”in kastedildiği bellidir.

Takvim-i Vekayi'de yayınlanan metin, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin beş orduya bölünmesinden söz etmekte ve daha evvel sözü edildiği gibi, Hassa ordusuna Rıza Paşanın, İstanbul (Dersaadet) ordusuna Mehmed Reşid Paşanın, Rumeli ordusuna da Reşid Paşanın atandığını bildirmektedir. Anadolu ve Arabistan ordularının kumandanları, bu iki ordu birliklerinin kurulması ve organizasyonu sırasında atanacaktır.

Bu konudan sonra, 5 Eylül 1843 (11 Ş 1259) tarihinde Davud Paşa kışlasının önünde düzenlenen Hassa ordusu terhis töreni ayrıntılı olarak anlatılmakta ve bu vesileyle askerlere reformlar hakkında bilgi verildiği belirtilmektedir.²³¹ Törende, altı piyade alayı, dört süvari alayı ve Hassa ordusunun bir topçu alayı sıra halinde dizilmiştir. Karşılarında, çadırların içinde Sultan Abdülmecid, Sadrazam Mehmed Emin Raûf Paşa, Şeyhülislam Asım Efendi ve isimleriyle belirtilmiş çok sayıda yüksek ve üst kademe yöneticisiyle ulema, Müşir Rıza Paşa ve Hassa ordusunun ferikeleri (generaller) ile mirlivalar (tuğgeneraller) yer almışlardır. Buna benzer diğer vesilelerde olduğu gibi yabancı elçilerin de hazır bulunduğundan ise söz edilmemektedir.

İlk olarak Rıza Paşaya bir hatt-ı hümayun, yani padişahın el yazısıyla bezenmiş bir ferman sunulur. Müşir bunu sekreteri (müsteşar) Arif Efendiye verir ve Arif Efendi de yüksek sesle fermanı ve padişahın notunu okur. Söz konusu ferman büyük bir olasılıkla, daha önce ayrıntılı olarak incelediğimiz metindir. Padişahın el yazısıyla ilave edilen not bu metnin öne-

mini vurgulamaktadır, zira padişahın el yazısını içeren bir ferman almak büyük bir iltifat sayılır. Herhalde Rıza Paşanın birkaç gün arayla aynı konuda iki ayrı Hatt-ı Hümayun alması çok tuhaf olurdu.²³²

Bunu müteakip Ayasofya Şeyhi²³³ Hacı Yusuf Efendi ve büyük şeyhlerden biri olan şeyh Yunus Efendi²³⁴ dualar okurlar. Daha sonra müşir, fermanın içeriğini düzenli bir sıra izleyerek ve anlaşılması kolay bir dille (kemalet-i intizam ve ibare-i sehl-ül iftihar ile) subaylarına açıklar.²³⁵ Subaylar da reformları askerlerine aktarırlar. Konuşmanın bitiminde ordunun tüm askerleri “padişahım çok yaşa” diye bağırlar, kurbanlar kesilir ve kışladan zı pare top atılır.

Sonunda en uzun süre hizmet etmiş askerlere tezkereleri verilir. Bunların sayısı belirtilmemişse de –geçici komisyon tarafından hazırlanan istatistiklere az çok güvenmek koşuluyla– yaklaşık 3.500 kişi olmaları gerekir.²³⁶ Burada söz edilmemekle beraber, gelecekte uygulanacak beş yıllık hizmet süresi sınırlamasının henüz gündeme alınmadığı açıktır. Törene katılan Hassa ordusunun topçuları tarafından “1001 pare top atışından” sonra, tüm birliklerin katıldığı “resm-i geçit” ile tören sona erer.

Aynı gün, kısa bir aradan sonra Üsküdar/Haydarpaşa’da İstanbul (Dersaadet) ordusu için, Edirne’de de gene aynı gün Rumeli ordusu için tören yapılmıştır. *Takvim-i Vekayi*’deki makale, askerlerin akşam boyunca eğlendiklerini ve sık sık havaya ateş ettiklerini anlatarak sona erer.

1843 yılı Şubat ayında, Sadrazam Mehmed Emin Raûf Paşa, hizmet süresinin sınırlandırılmasıyla askerlik görevinin halk tarafından daha çok rağbet göreceğini ümit ettiğini açıklamıştı.²³⁷ Bu bakımdan uzun süredir askerlik yapan kişilerin terhis edilip, yerlerine başka kişilerin getirilmesi olayını anlamlı bir biçimde kutlamak çok yerinde bir girişim olmuştur. Amaçlanan, askere alma yöntemlerinin yenilendiğini, Asakir-i Nizamiyenin ve tüm devlet düzeninin (nizamının) yeniden yapılandırıldığını bu törenle simgesel olarak gözler önüne sermekti. Töreni anlatan metnin sonunda, askerlerin sevinç gösterileri yaptıklarının belirtilmesi, hükümetin amacının gerçekleştiğini göstermekteydi. Ancak 1843 yılındaki koşullarda –özellikle Redif askerlerinin kurallara aykırı olarak muvazzaf orduya dahil edildiği göz önünde bulundurulursa– bu sevinç gösterilerinin samimiye-

tinden kuşku duymak gerekir. Belki de bu sevinç gösterileri, uzun süre görevde olmakla beraber, hâlâ terhis edilmemiş askerler tarafından üst kademelerden gelen bir emir üzerine zoraki yapılmış olabilir.

1843 yılında tümüyle farklı iki yeniliğin, aralarındaki derin uçurumu fark ettirmeden gerçekleştirilmesi sırasında, bazı güçlüklerin üstesinden gelmek gerekmiştir. Ön plandaki sorun, askeri reformla birlikte hizmet süresinin sınırlandırılması ve kur'a usulüyle asker seçiminin meşruiyetinin kanıtlanmasıydı. Redif birliklerinin muvazzaf orduya dahil edilmesinin nizamı aykırı oluşu, bu arada pek göze batmamalıydı. Günümüzün bakış açısına göre, analizi yapılan belgelerdeki kanıtlama tarzlarının ve anlatım biçimlerinin farklılığı şaşırtıcıdır. Oysa bu belgeler çok kısa bir süre içinde hazırlanmıştır. Metinlerin, hitap ettikleri kişilerin (ya da topluluklarının) algılayış biçimlerine tamamen uygun olacak şekilde hazırlanmış oldukları düşünülebilir. Ama Rıza Paşaya hitap eden fermandaki cihad sözcüğünün ve diğer dini anahtar kavramların vurgulanmasında acaba kimin algılayış biçimi hedef alınmıştır: Üst düzey askeri yöneticilerin mi, fermanın okunmasında hazır bulunan ulemanın mı, yoksa askerlerin mi? Bütün şıklar geçerli olabilir. Üstelik askerlere yönelik dini referansların öne çıkarılması, müşkül durumlarda başvuru ve etkisi kanıtlanmış bir motivasyon aracı olarak da yorumlanabilir. 1843 yılında askerlik çağı gelmiş olanlar, reformların kendilerine bazı kolaylıklar sağlayıp sağlamayacağından henüz emin olamazlardı ve hükümet kesinlikle bunun bilincindeydi.

4.3.3 1846 Kur'a Kanunnamesi

Kur'a Kanunnamesinin (askerlik yasasının) ilk basılı nüshası 1846 (1262) yılında yayınlanmıştır ve aynı yıl –bölüm 4.5.1'de açıklandığı üzere– bir yıl gecikmeyle kur'a usulü ilk kez uygulanmıştır.²³⁸ Yasa hemen hemen hiçbir değişikliğe uğratılmadan 1870 yılına kadar yürürlükte kaldı.²³⁹ Aslında yasa metninin daha önce incelemeye alınan belgelerden farklı bir nitelikte olması gerekmektedir. Üstelik 1843 yılı olaylarıyla metnin kamuya ilan edilmesi arasında üç yıl geçmiştir.

Kanunnamenin önsözünde, her yıl uygulanan asker toplama işlemlerine bu yasayla sürekli bir düzen (nizam-ı daimî) getirmenin amaçlandığı

ğı belirtilmektedir. Önsözde olduğu gibi, birinci maddede de askere alınma ve istibdal (devre değişim) yöntemlerine dair kısaca bilgi verilmektedir. Metnin birinci sayfası sürekli tekrarlanan sözler sebebiyle oldukça karmaşıktır. 1870 yılında metin yeniden gözden geçirilerek daha anlaşılır hale getirilmiştir. Burada önsöz yazılmayıp birinci maddede doğrudan açıklanan ana konuya geçilmiştir: Memalik-i Mahruse-i Şahane'nin bil-cümle ahali-i Müslimesi şahsen hizmet-i mafruza-ı askeriyeyle mükellefdirler.²⁴⁰ (Osmanlı devletinin tüm Müslüman halkı kişisel olarak askerlik görevini yerine getirmekle yükümlüdür.) 1846 yasasında bu noktada ayrıca ek olarak askeri reformların amacı ve yasaya uygunluğu hakkında bilgi verilmektedir.

(...) beyana hacet olmadığı üzere işbu tensikat-ı cedide-i askeriyeden murad-ı hayriyet-i'tiyad-ı hakikî mücerret ipka-yı namus-ı din-ü devlet ve muhafaza-ı asayiş-i tebaa-u memleket zımında Devlet-i Âliyede kuvve-i kâffiyeye askeriye husulünün esbabını istikmal kaziyeye memduhesinden ibaret ve malûm-ı enam olduğu üzere muhafaza-ı din-ü devlete kıyam ve ianet kâffe-i ehl-i İslâmın üzerine farz olarak bu babda vakı' olan da'vet-i ulû l-emre icabet her Müslim-i sahih ül-cisme mütehattim zimmet-i diyanet olacağı vâsıl-i mertebe-i bedahet bulunmuş olduğuna binaen efrad-ı Müsliminden her kim olur ise olsun bihasbi n-nizam ismine kur'a isabet ettiği surette asker olmağına şer'an ve örfen mecbur ve memur bulunacağından Memalik-i Mahrusa-ı İslâmiyede mütevattın bil-cümle ehl-i İslâmdan esnan-ı askeriyede bulunan kimesnelerin fakat zirde muharrer fasl-ı sanide beyan olunduğu vecihle bazı mevani-i şer'iyelerine mebni afv-ü istisnaya şayan olanlarından maadası gerek âlâ ve edna ve gerek bay ve geda her kim olur ise olsun cümle zirde muharrer sekizinci bentte suret-i akdi beyan olunan kur'a-ı şeriye meclisine celb-ü cem' ile isimlerine kur'a çekilip ismine kur'a isabet eder ise alınarak askere tahrir oluna.²⁴¹

Bu bölümde ileri sürülen kanıtlar öncelikle dine ve şeriata dayandırılır. Resmi gazetedeki makalede olduğu gibi, burada da şeriat terminolojisinden olan cihad sözcüğü kullanılmamaktadır. Buna karşın bir tek belir-

teçte gizlenmiş tamamlayıcı bir kanıtlama stratejisine rastlamaktayız: şer'ân ve örfe. Aslında padişahın örften söz etmesi yeni bir şey değildir ve genel askerlik yükümlülüğü bağlamında ilk kez kullanılmamaktadır, Müslüman ahalî açısından da bu söz ikinci derecede önem taşımaktadır.²⁴² Dolayısıyla bu deymi sadece gösterişli basmakalıp bir söz sayıp, üzerinde durulmaya-bilirdi. Oysa dine dayanan kanıtların yetersiz kalabileceği böyle durumlarda, bu deyime rastlandığına dikkat çekmek isterim. 1846 askerlik yasasıyla kesin olarak kişisel askerlik yükümlülüğüne doğru ilk adım atılmıştır. Büyük tehlikeler karşısında cihadın kişisel bir yükümlülük sayılması bütün mezheplerde ortaktır, yani cihadın önkoşulu, en azından devleti savunma zorunda olmaktır. Fakat askere alma işlemleri barış zamanlarında da uygulanacaktır. Bundan örf kavramının şeriatı desteklemek üzere devreye sokulduğu sonucuna varıyoruz.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu somut durumda padişahın örften ne kastettiği okurun tasavvur gücüne bırakılmıştır. Örneğin 1826 yılından itibaren uygulanan Asakir-i Mansureye asker celbi söz konusuysa, bu nispeten kısa sayılan, 20 yıllık geleneğe dayanan bir örfdür.²⁴³ Fakat burada yüzyıllardan beri vergi ödeyen ahaliden her türlü paralı ve yedek birlik oluşturulması için asker toplanması olayı da kastedilmiş olabilir. Aslında burada örf meselesinin ortaya atılmasının bir nevi bahane olduğu ve üzerine fazla gidilip kurcalanırsa sağlamlığını koruyamayacağı kuşkusu uyanıyor.

Bundan sonra gelen ve 2-13. maddeler birbirinden çok farklı temel düzenlemeler içerir. Askerlik görevini yerine getirecek olanlar, 20 yaşından 25 yaşına kadar, yani "esnan-ı askeriye" adı verilen askerlik çağında altı kez kur'aya katılmak zorundadır (madde 2). Daha genç ve daha yaşlı erkekler kesinlikle kur'aya katılmaya zorlanamazlar. Sadık Rif'at'ın öne sürdüğüne göre, bu yaş sınırlamaları, Avrupa devletlerinin çoğunda geçerli koşullarla özdeşir.²⁴⁴ Askere alma yaşı bakımından Avrupa'nın örnek alınmış olması mümkündür. Oysa şeriatı göre, cihada katılmak için en alt sınırı olarak rüşde erme yaşından (büluğ) hiç söz edilmemektedir.²⁴⁵ İncelediğim kaynaklarda yaş sınırı konusuna dair herhangi bir tartışmaya rastlamadım.

Asker toplama bölgelerinin sınırlarına ve tek tek kazalara ayrılan kotalara riayet edilmesi zorunluymuştu. Askerlik çağı gelmiş kişi, kayıtlı oldu-

ğu kazada değil, geçici olarak başka bir kazadaysa, bulunduğu kazadan askere alınması ve oranın kotasına dahil edilmesi yasaklanmıştı (madde 3-5).

Tarım işleri göz önünde bulundurularak, kur'a çekilişleri her yıl "ruz-ı Hızır" (5 Mayıs) gününde yapılacaktı (madde 6). Hizmet süresini tamamlayanların, yeni askere alınanlar görev başına gelmeden terhis edilmesinden anlaşıldığına göre, beş senelik hizmet süresi güneş takvimi dikkate alınarak hesaplanmaktaydı. Fakat İslami ay takvimine göre beş yıllık hizmet süresinden söz eden belgeler de vardır.²⁴⁶ Kanımca bunlar sık rastlanmayan bazı tutarsızlıklardır. Özellikle tarım işleri söz konusu olduğunda, ay takvimine göre süre hesaplamak kullanım bakımından yanlış olabilir.

Kur'a uygulamasını yapacak olan kur'a meclisinin (asker celbi komisyonu) kimlerden oluşacağına dair maddeler (madde 7 ve 8) büyük önem taşıyordu. Beş görevliden oluşan bir grup, 6-12 kazada kur'ayı uygulayacaktı. Başlarında bir alay emini veya daha yüksek rütbeli bir subay bulunacak; bir alay imamı, bir liva veya alay kâtibi, istisnai durumlarda yetenekli bir tabur kâtibi, bir hekim, ayrıca yeni askerleri kur'a çekiminden sonra birliklerine götürecek bir yüzbaşı veya mülazım veya yetenekli bir çavuş ona yardımcı olacaklardı.

Askeri yönetimin veya merkezi hükümetin temsilcilerinden oluşan kur'a meclisi, her kazada yerel görevlileri yanına alacaktı. Bunlar, yerel yönetimin başkanı olan kaza zabiti, kadı ve "sair ulema, meşayih ve vücuh mütehayyizlerinden" (başka ulema, şeyhler ve yörenin ileri gelenlerinden) ibaretti. Amaç, kur'a meclisinin tarafsız olmasını sağlamak, "himaye" ve "garaz" gibi olumsuz olayların önüne geçmekti. Bölüm 4.5.1'de açıklanacağı gibi, yerel eşrafın askere alma işlemlerinde oldukça ikincikli (ambivalent) bir tutumu olmuştur. Kur'a meclisinin tarafsız davranmasını sağlamak için kurulan bu karşılıklı kontrol sistemi, sanıldığından çok daha karmaşıktı.²⁴⁷

Bundan sonra kur'a uygulamasına katılmayanlar (madde 9) veya kur'adan sonra kaçanlarla (madde 11) ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Bir kişi kur'aya katılmamak için kur'a meclisinin karşısına çıkmazsa, o kişi "bila kur'a" (kur'aya tâbi tutulmadan) askere alınacaktı. Böylece kur'aya katılma hakkını kaybetmekle ve kur'anın kendisine isabet etmemesi olasılığını da kaçırmakla yeterince cezalandırılmış olacağı varsayılmaktadır.²⁴⁸

Bunun dışında herhangi bir cezalandırma kesinlikle yasaklanmıştır. Aday, açıklanacak ayrıcalıklı durumlardan ötürü askerlikten muaf olmasına rağmen firar ederse, yakalandığında askere alınacaktır.

Kur’ada asker olacaklar saptandıktan sonra, adaylara aileleriyle ve dalaşmaları ve yapmaları gereken işleri tamamlamaları için 20 günlük süre tanınır. Bu sürenin bitiminde görevli subay, askerleri birliklerine götürüp teslim edecektir (madde 10). Bu 20 gün zarfında ortadan kaybolan veya firar edenlere ceza olarak 60 değnek vurulur, çünkü bu suçu askerlik hizmetine alındıktan sonra işlemiş sayılacaklardır (madde 11).

Fakat ceza sadece 60 değnek yemekten ibaret değildir. Madde 49’da, asker adaylarına, 20 günlük hazırlanma süresi için memleketlerine gönderilmeden önce, tam zamanında görev başına dönerlerse alayda “hürmet ve riayet” göreceklarinin ve “başlı başlarına” yani serbestçe hareket edebileceklerinin, oysa görevden kaçarlarsa şerefsiz sayılacaklarının ve serbest hareket olanaklarının kısıtlanacağına açıkça anlatılması üzerinde ısrarla durulmaktadır.²⁴⁹ Kur’a meclisindeki ulema, her yeni askere “yirminci gün yine cümlesi re’s-i kazaya avdet ederek alaylarına azimetle beş sene Asakir-i Muvazzafa silkinde din-ü devlete hizmet (edeceklerine) ve firar ve sair uygunsuz hal ve harekete ictisar eylemekten mücanebet edeceklerine” (20 gün sonra tekrar kaza merkezine dönüp alayına teslim olacağına ve beş yıl boyunca muvazzaf orduda dinine ve devletine hizmet edeceğine, kesinlikle firara kalkışmayacağına ve başka uygunsuz davranışlarda bulunmayacağına) dair yemin ettirir.²⁵⁰

Bu yemin asker yemini olarak kabul edilmekte ve kur’a çekilmesiyle birlikte erkeğin askere alındığını ve bundan böyle askeri yasalara tâbi olduğunu kesinleştirmektedir. Günümüz bakış açısına göre, şimdiki yemin törenlerine ve aynı zamanda (1843) *Takvim-i Vekayi*’de ayrıntılı olarak anlatılan askerlerin devre değişimi törenine kıyasla, bu yemin töreni gayet sade ve gösterişsizdir; çünkü askerlerin yerleştirildikleri birlikler topluluğunun önünde değil, kaza merkezinde küçük bir topluluk önünde yapılmaktadır, ayrıca erkekler henüz asker üniforması giymemişlerdir. Ama ne gariptir ki –inceleyebildiğim kadarıyla– bu yemin o dönemin tartışmalarında önemli bir rol oynamamaktadır.²⁵¹

Yeni askere alınan kişinin yemin zamanının saptanmasının tamamen pragmatik düşüncelere dayanmış olması mümkündür. Askerin veda-
laşmak üzere memlekete gitmesi için verilen 20 günlük izin, askerin ko-
layca firar edebileceği nazik bir dönemdi. Yakalanan firarilerin etkin bir bi-
çimde cezalandırılabilmeleri açısından, askeri hukukun geçerli olması ge-
rekiyordu. Bu bakımdan yeminin başlıca amacı, potansiyel firarileri ceza-
landırılma korkusuyla kaçmaktan vazgeçirmektir. İşte bu yüzden kanunna-
menin burada üzerinde durduğumuz maddesi, firarinin cezalandırılması-
na tahsis edilmiştir.²⁵²

Firarinin şerefsiz sayılacağı tehdidi aslında çok soyut bir cezalandır-
ma biçimidir, fakat serbest hareket olanağının kısıtlanması eklenince, bu
ceza yeniden kaçma teşebbüsünü engelleyecek pratik bir önlem yerine geç-
mektedir. Askerliğin şeref ve saygınlığının vurgulanması da, askerlik göre-
vini yerine getirmekle yükümlü olanlar için bir motivasyon olur. Bu bağ-
lamda Prusya'nın 1808 tarihli askeri ceza yasasıyla yapılan bir karşılaştır-
ma çok ilgi çekicidir. O tarihte ordunun tüm birliklerine mensup askerle-
re "ulusal askerlik nişanı" (*National-Militaireabzeichen*) adı altında ünifor-
malarına takmak üzere dağıtılan siyah-beyaz kokardın asker kaçaklarından
geri alınması, firar suçunu işleyenin teşhir edilmesine neden oluyordu.²⁵³
Osmanlı ordusunda buna benzer bir uygulamaya dair belge bulunamamış-
tır. Napolyon'un savaşları sırasında Prusya'da askerlik yapmak, ulusal bir
yükümlülük haline gelmişti.²⁵⁴ 1846 Kur'a Kanunnamesiyle Osmanlı ordu-
suna yeni alınan askerlerin yemin etmeleri usulü bir kez daha insanları et-
kilemek için kullanılan "din-ü devlet" kavramlarını çağrıştırmaktadır. As-
ker kaçaklarının cezalandırılması, bir yandan askerlik görevinin ideolojik
anlamda değerlendirilmesiyle ilgilidir. Öte yandan kaçak sayısı, ideolojik
yapılandırmanın başarılı olup olmadığı konusunda fikir verir.

Asker kaçaklarına yardım veya yataklık eden sivillere oldukça etkili
cezalar öngörülmektedir (madde 12). Suçu saptanan kişi, o yıl ödeyeceği
vergi kadar para cezasına (en fazla 120 kuruş) çarptırılacaktır. Bu para, as-
ker kaçağının gizlendiği yeri ilgili devlet dairesine bildiren kişiye ihbariyeye
(ihbar ödülü) olarak verilecektir. Asker kaçağını gizleyen basit halktan
(ahad-ı nasdan) kişiler, ayrıca vilayet merkezinde bir ay ağır hapis (pranga-

bendlik) cezasına çarptırılacaklardır. Eşraftan olanlara ise “hapis” veya “nefy” (sürgün) cezası verilecektir. Bu türden bir suç saptanan devlet memurları memuriyetten uzaklaştırılacaktır.

Kur’a Kanunnamesinin 13 sayılı maddesi, yerel iltimas olaylarının engellenmesine yönelik bilinçli önlemler olarak algılanabilir:

Her bir ordu dairesinden ahz-u istihsal olunan neferat-ı cedidenin iptida-yı emirde cümleten merkez-i orduya sevk ve cem’iyle badehu oradan mevâkie (mevkilere) taksim ve isbal olunması mukaddema takarrür etmiş ise de ol suretle icra olunmak lâzım gelse meselâ Dersaadet ordu-yı hümayunu dairesinde Kayseriye kazasından alınan neferat bir kere Dersaadet’e getirilip badehu esna-yı taksimde Konya veyahut Kastamonu veyahut yine Kayseriye mevkilerinde bulunan alayların birine isabet ettikleri surette bi-tekrar iade ile oralara isbali iktiza edeceği vazihattan (belli ve aşikâr) ve neferat-i merkume ise henüz elbise ve layık ayakkabı giymemiş oldukları halde bu vecihle öteye beriye geşt-ü gûzar etmeleri kendilerine mucib-i enva-ı meşakkat ve muris-i emraz-u illet olacağından başka birtakım masarif-i zaide ve tekellüfat-ı kesire vukuunu dahi istilzam edeceği ve böyle olmayıp da her bir mevki ve mahalde bulunan alaylara lüzumu olacak neferat-ı cedide ol mevki ve mahal en yakın bulunan kazalardan tahsis ve ita olunduğu surette maslahat gereği gibi kesb-i suhulet ederek ol kadar masarif ve tekellüfat dahi vuku bulmayacağı müsellemtan olduğuna ve eğerçi her bir alaya lüzumu olacak neferat-ı cedide bu vecihle ol alayın bulunduğu mevkiin civar kazalarından verildiği ve alaylar dahi buldukları mevkilerde mütemadiyen ikamet ettikleri takdirde birkaç sene zarfında alayların neferatı cümleten hemşehrî adamlardan ibaret olmak mahzuru dahi derkâr ise de alayların bir mahal ve mevkide ber nihayet iki seneden ziyade ikamet eylemeleri hadd-i zatında usul-i askeriyeye mugayir ve bil-münavebe her bir mahal ve mevkide aram etmelerinde bil-vücut nef-ü muhassenat zahir olarak bi-mennihi taala bundan sonra husus-ı mezkûrun dahi bu vecihle taht-i nizama vaz’ olunması lâzım geleceği bedihi ve ol vecihle alaylar münavebe ile or-

du dairesinde vaki her bir merkez ve mevâkie nakl-ü azimet ederek bir mahalde nihayet iki seneden ziyade aram ve ikamet etmedikleri halde her senenin istibdalini buldukları mahallin civar kazalarından icra edecekleri cihetle zikrolunan cinsiyet ve hemşehrîlik mahzurunun dahi ber taraf olacağı gayr-i hafî bulunduğuna ve her kazadan alınacak neferatın miktarı dahi evvelce tebeyyün ederek malum olacağına binaen ber vech-i muharrer her bir mevkide bulunan alaylara vakt-i istibdalde ne miktar neferat-ı cedide iktiza eder ve ol kadar neferat ol mevkiin mümkün mertebe kurb-i civarında olmak üzere kaç kazadan hâsıl olabileceği anlaşılır ise mezkûr kazalar mevki-i mezbure tahsis olunarak anlardan alınan neferat ol mevkie ita oluna.

Ordu birliklerinin yapılandırılmasında Osmanlı askeri yönetiminin, gerek konuyla ilgili lojistik koşulları, gerekse askerlerin devlete bağlılıklarını güçlendirecek ideolojik meseleleri gözetmeye gayret ettiği, bu metinden açıkça belli oluyor. Çok sayıda yeni askerin uzak yerlere nakli, masrafların yükseklığı, teçhizat ve giyimin henüz teslim edilmemiş olması nedeniyle herhalde sorun yaratacaktı. Öte yandan bir mevkide konuşlandırılmış birliklerin belli aralıklarla başka yerlere nakledilmesinin de büyük harcamalara yol açtığına işaret edilmektedir. Henüz üniforma giymemiş deneyimsiz yeni askerlerin naklinin, yüksek firar olasılığı yüzünden daha sakıncalı olduğu tasavvur edilebilir. Dolayısıyla bu askerlerin memleketlerinin yakınında bir mevkide konuşlandırılmaları akla yakın gelmektedir. Oysa asker kaçaklarının tanıdık ortamda daha kolay gizlenme olanağı bulacakları gerçeğinden hiç söz edilmemektedir.

Metinden anlaşıldığına göre, askeri yönetim bilinçli olarak birlikleri aynı memlekette kişilerle oluşturmamaya çalışıyordu. Böylece etnik ve yerel bağlılıkların kontrol altında tutulması amaçlanmaktaydı. Metinde geçen “cinsiyet mahzuru” kavramı, metin bağlamında tam olarak anlaşılmamaktadır. “Cins” aslında tamamen birbirinden ayrı kategoriler için kullanılan bir kelimedir.²⁵⁵ Başka belgelerle yapılan kıyaslamadan anlaşıldığına göre, “cinsiyet mahzuru” ifadesi “milliyetçilik meselesi” manasına gelen ve 1840’lı yıllarda mutata kullanılan bir terimdi.²⁵⁶ İki yıl sonra, gayrimüslim-

lerin Osmanlı ordusunda hizmet edip etmemeleri konusu ortaya atıldığında, bu sözcük çok önemli bir rol oynayacaktır. O zaman da Osmanlı devletiyle diğer çokuluslu devletler (Vielvölkerstaaten) ya da sömürgeci devletler, yani Avusturya-Macaristan, Büyük Britanya, Fransa arasında bir kıyaslama yapılmıştır. Buna karşı, 1846 Kur'a Kanunnamesinde "hemşehrilik mahzuru" ifadesiyle merkezi yönetimin hoşlanmadığı, kökenleri daha derinde olan yerel bağılıklar kastedilmektedir.

Sonuçta yeni askere alınanların birliklerine sevkıyatı için kısa yolların ve aynı zamanda birliklerin değişik yerlerden gelen bireylerden oluştuurulmasının tercih edilmesini pragmatik bir önlem olarak algılamak gerekir. Askere alınanlar önce memleketlerinin yakınındaki bir mevkiye konuşlandırılacaklardır; fakat en geç iki yıl sonra, o mevkiye konuşlandırılmış olan tüm birlik başka bir mevkiye nakledilecektir. Birliğin yeni konuşlandırıldığı mevkiye, yakın çevreden askere alınanlar olduğundan, kısa sürede çeşitli yerlerden gelen bireylerin bir araya gelmesiyle karışık birlikler oluşacaktır. Metinde düzenli aralıklarla nakledilecek ordu birliklerinin masraflarından söz edilmemektedir.

Madde 13 üzerinde dikkatle durmak gerekmektedir; çünkü devlet, bu maddeyle Müslüman tebaanın çeşitli grupları arasındaki ve bunlarla devlet arasındaki çatışmaların varlığını açıkça kabul etmektedir. Böylece birinci maddede telkin edilmeye çalışılan, ortak çıkarların birleştirdiği homojen bir Müslüman toplumun, kendini yalnızca dışardaki "kâfir/gâvur" düşmanlara karşı savunmak için bir orduya gereksinim duyduğu fikri, genel geçerliliğini yitirmiş olmaktadır. Gerçekten de muvazzaf ordu, gerek 1840'lı yıllardaki askeri reformdan önce, gerekse reform esnasında ve reformdan sonra, iç çatışmalara müdahale etmek üzere merkezi hükümet tarafından sık sık kullanıldı. Genelde bu durumlarda –Mısır valisi Mehmed Ali'ye karşı sürdürülen savaşta ki uygulamanın aksine– merkezi yönetimin düşmanları bir fetvayla "kâfir" ilan edilmemiş ve dışarıdan saldıran düşman muamelesi görmemişlerdir.²⁷

Kur'a Kanunnamesinin ikinci bölümü (madde 14-23) ilke olarak kimlerin askerlik hizmetinden muaf tutulacağını saptar. Sivil yönetimde (mülkiye), mahkemelerde ve medreselerde (ilmiye) görevli olanlar; tarikat

şeyhleri (madde 14); camilerde görevli imam, müezzın ve vaizler (madde 15); medrese öğrencileri (talebe-i ulüm) bu gruptandır. Fakat öğrenciler önce öğrenimlerini ciddiye aldıklarını kanıtlamak için bir sınav vermek zorundaydılar (madde 17). Bu sebeple kur'a meclisinin karşısına çıkıp görevli imam tarafından imtihan edilmeleri gerekiyordu. İmtihanın içeriği daha ilerdeki bir maddede saptanmıştır (madde 42). Sınavda İbn al-Hâcib'in (ölümü 646/1249) *Kâfiye* adlı eseri ve bu eserin bazı şerhleri esas alınarak, Arapça dilbilgisi hakkında sorular sorulacaktır.²⁵⁸ Ulema sınıfından olanların ve şeyhlerin oğulları da –babalarının izinden yürümeleri halinde– askerlikten muaf tutulacaklardır. Bu da tıpkı din okullarında okuyan öğrencilerde olduğu gibi kur'a meclisi karşısında düzenlenen bir sınavla kanıtlanacaktır (madde 16). Askerlikten muaf tutulma nedenleri her yıl denetlenecek ve bu amaçla söz konusu kişiler her seferinde kur'a meclisinin karşısına çıkacaklardır. Üst üste altı yıl boyunca bu sınavda başarı gösterirlerse, sonunda Redif birliklerinde hizmet etmekten kurtulacaklardır, çünkü öğrenimlerini ciddiye aldıklarını kanıtlamış olacaklardır (madde 27).

Sözü edilen maddelerin hiçbirinde askerlik hizmetinden muaf tutulmanın sebebinden söz edilmemektedir. Demek ki hepsi için ortak ölçüt, bu kişilerin toplumda başka önemli ve vazgeçilemez bir etkinliklerinin olmasıydı. Sivil yönetimde görevli olanlar için bu kuşkusuz geçerlidir. Fakat öyle anlaşılıyor ki, üst düzey din görevlilerinin ve çocuklarının toplumdaki işlevlerine de çok önem verilmekteydi. Osmanlı devleti kendini Sünni İslamın koruyucu gücü olarak görüyor ve her fırsatta Devlet-i ebed-müddet-i Muhammedî (Muhammed'in ebedi devleti) olduğunu beyan ederek bunu vurguluyordu.²⁵⁹ Ayrıca ilmiye sınıfı mensuplarının askerlikten muaf tutulmaları geleneğiyle bu madde arasında bir bağlantı olduğu da akla gelmektedir.²⁶⁰

Askerlik muafiyetine ilişkin ikinci istisna, bir ailenin askere alınan bireyleri yüzünden ekonomik bakımdan sıkıntı çekmesini önleme amacıyla yöneliktir. İlke olarak, hanesini (aile, ev) tek başına geçindiren kişi (muin), muvazzaf orduda hizmet etmekten muaf tutulacaktır. Bu ilke somut olarak şu anlama gelmektedir: Ana-baba yaşlı ve düşkün durumdaysa ve ailede onlara bakacak 15-70 yaş arasında diğer bir erkek bulunmuyorsa, oğul askerlikten muaf tutulacaktır.²⁶¹ Erkek evlat bu arada başka bir ailede

yaşıyorsa (madde 18) veya dul bir kadının oğluyorsa (madde 19), aynı koşullar geçerlidir. Dul kalmış annenin sağlıksız ve düşkün olması koşulu söz konusu değildir, çünkü bir erkeğin kadının geçimini sağlaması gerekir.

Bir aile kuran erkek (müstakil bir hanenin sahibi ve müdiri), aynı köyde yaşayan ve askerliği süresince aileyi geçindirebilecek bir babası, kayınbabası veya kayınbiraderi yoksa askerlikten muaf tutulacaktır (madde 20). Kayınbirader bu görevi üstlenirse, 25 yaşından büyük, yani askerlik çağını geride bırakmış olmalıdır.

Ailenin bir erkek evladı askerdeyse ve en aşağı 15 yaşın üstünde bir üçüncü oğul yoksa, ikinci erkek evlat askerlikten muaf sayılır (madde 21). Bu madde 47'de somut biçimde açıklanmaktadır: Ailenin iki erkek evladı aynı yıl kur'a meclisi karşısına çıkar ve her ikisine de kur'a isabet ederse, sadece biri alınacaktır. Oğullarından hangisinin askere gideceği konusunda baba karar verecektir. Kur'a meclisi görevlileri için 1855/56 Kur'a Kanunnamesine eklenen bir yönergede, bir aileden iki erkek evlattan fazlasının askere alınmaması kesin olarak bildirilmiştir.²⁶² Demek ki çok erkek evlada sahip ailelerdeki tüm yetişkin erkeklerin askere gitmelerinin önlenmesi amaçlanmaktaydı. Hiç değilse yetişkin erkek evlatlardan –15 yaşını geçenlerden– biri, ana babasına destek olmak üzere evde kalmalı ve örneğin tarladaki işlerde çalışabilmeliydi. Madde 22, benzer bir amaca yönelikti. Bu maddeye göre, bir kişinin birden fazla erkek kardeşi askerlik hizmeti sırasında hayatını kaybettiyse ve 15 yaşını geçmiş en az bir erkek kardeşi daha yoksa, o kişi de askere alınmayacaktı.

Bünyesi zayıf, sağlıksız (zaif-ül-bünye) kişiler, bir uzvu eksik (nakis-ül-aza) olanlar, kronik veya bulaşıcı bir hastalığa tutulanlar (ilel-i sâriye ve müzmineye mübtelâ) da askerlikten muaftır (madde 23). Adayların muayenesi, tıpkı kur'a meclisindeki din görevlisi tarafından sınava tabi tutulan öğrencilerde olduğu gibi, kur'a çekilişinden hemen önce yapılacaktır (madde 42). Tıbbi muayene sırasında bazı sorunlar çıkması yüzünden, 1855/56 yasasının ikinci baskısında hekimlere verilen talimatta, asker adaylarının mahrem yerlerinin muayene edilmesine gerek olmadığı ve bundan vazgeçilmesi yazılıdır.²⁶³ Sadece söz konusu kişi belli bir hastalıkla ilgili şikâyetle bulunursa, mahrem yerlerinin muayene edilmesine –ayrı bir odada ya-

pılmak koşuluyla– izin verilmektedir. Frengi gibi zührevi hastalıkların –özellikle askerler arasında– çok yaygın olması nedeniyle, Osmanlı’daki askeri hekimlerin bu olgu üzerinde durmalarına şaşmamak gerekir. Mısır ordusuna ilişkin olarak, bu durumu açıkça gösteren belgeler bulunmaktadır.²⁶⁴ Bu kanunnameyi düzenleyenler, bu muayeneler esnasında bazı hekimlerin yetki alanlarının dışına çıktıklarını ileri sürmektedir.

Dikkat çeken husus, Mısır’daki düzenlemelerin aksine, gerek bu konu gerekse başka konular bağlamında, kendini sakatlayanlara verilecek cezalardan söz edilmemesidir. Mısır’da askerlik görevinden muaf olabilmek için bazı gençlerin kesici dişlerini söktüğü veya sağ elinin işaretparmağını kestiği sık sık görülmüştür.²⁶⁵ Böylece fişek kovanlarını açmak veya tetik çekmek gibi el becerilerini yerine getiremeyerek, askerlikten muaf olacaklarını ümit ediyorlardı. Öyle anlaşılıyor ki, bu konunun padişahın askeri yönetimince kayda değer bir önemi yoktu.

Muafiyet koşullarının her yıl yeniden denetlenmesi gerekmektedir (madde 24). Günün birinde bu koşulların artık bulunmadığı saptandığında, söz konusu kişi kur’aya tabi tutulacaktır. Askerlikten muafiyet nedeni, kişinin aileyi geçindiren tek erkek veya ailenin yetişkin tek evladı olması ise, muafiyet sadece aktif hizmet için geçerlidir. 25 yaşından itibaren Redif birliklerinde (sınıf-ı Redif) görev yapması zorunludur, çünkü bu hizmet kişinin uzun süre aileden uzak kalmasını gerektirmemektedir (madde 26).

Devletin asker toplarken sosyal meseleleri dikkate alması, hatta belli ölçüde sosyal sorumluluk üstlenmesi, 19. yüzyıl süresince belirgin bir biçimde artmıştır. Bu durum, asker adayının ailesinin, geçimini sağlayan kişiyi yitirdiğinde zor duruma düşmesini önleme amaçlı önlemlerin zaman içinde daha titizlikle araştırılmasından anlaşılmaktadır. Osmanlı devleti, Kırım savaşının sonuna doğru, aileyi geçindiren tek kişinin askere alınması yüzünden sıkıntı çekenlere aylık geçim parası ödemeyi planlamıştır.²⁶⁶ Fakat Osmanlı devletinin bu bakım yükümlülüğünü yerine getirmekte ne ölçüde başarılı olduğu konusunda mevcut kaynaklar bilgi vermemektedir.²⁶⁷

Sorun yaratan durum, 1846 kanunnamesinde muafiyetin hangi bölgelerde geçerli olduğunun açıklanmamasıdır. Kuşkusuz muvazzaf birlikler için asker toplanmayan bazı bölgeler vardı; fakat bu bölge ahalisinin

askerlik görevinden muaf olduğuna dair özel bir açıklama yapılmamıştır. Tam tersine, Osmanlı yönetimi er veya geç buralarda da kur'a yöntemini uygulamaya niyetliydi. Bu konuda İstanbul ve Bilâd-ı Selâse adı verilen Galata, Üsküdar ve Eyüp halkı bir ayrıcalık oluşturuyordu.²⁶⁸ Fakat bu ayrıcalıklı durum bile 1846 kanunnamesinde belirtilmemiştir.

Nüfus durumu hakkında bilgi veren istatistiklerin yapılmadığı veya eksik yapıldığı bölgelerde çıkan güçlüklerin aksine, İstanbul'da böyle bir durum söz konusu değildi. 1842 yılında, yani ilk defa kur'a usulüyle asker celbine başlanmasından kısa süre önce, İstanbul halkı hakkında Osmanlı yönetiminin faydalanabileceği ayrıntılı istatistikler düzenlenmişti.²⁶⁹

Fakat 1844 yılında, Kur'a Kanunnamesi'nin baskıya verilmesinden önce, İstanbul ahalisinin fiilen askerlik hizmeti yapmaya zorunlu olmadığı kanıtlanabilmektedir. 1844 yılı baharında, bütün İstanbul'da, kente yeni gelmiş ve belli bir esnafa dahil olduklarına dair kayıtları bulunmayan, dolayısıyla şehirde devamlı kalma hakkına sahip olmayan erkeklerin saptanmasına ve şartlara uyan kişilerin Nizamiye ordusu için askere alınmasına karar verilmiştir.²⁷⁰ Şehir halkından olanların askere alınmayacağı açıkça belirtilmiştir. Nihayet 1847 yılı yazında durum tamamen açıklığa kavuşur; zira MVL'de, taşralı erkeklerin askerlikten muaf tutulabilmek amacıyla İstanbullu ailelerin kızlarıyla evlenmelerini engelleme çareleri müzakere edilmiştir.²⁷¹

1870'te baştan sona gözden geçirildikten sonra yeniden basılan Kur'a Kanunnamesinde de, İstanbul ahalisinin askerlikten muaf olduğunu açıkça belirten bir madde bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ayrıcalıklı durumun ideolojik nedenlerine dair bir açıklamaya rastlanmamasına şaşmamak gerekir. Nihayet 1886 yılının askerlik yasasına (Asakir-i Nizamiye-i Şahane'nin Suret-i Ahzını Mübeyyin Kanunname-i Hümayunu) bu konuyla ilgili bir madde konmuştur.²⁷²

Kur'a Kanunnamesinin üçüncü bölümünde (24-27. madde) yeni Redif sistemine temel oluşturan düzenlemeler bulunmaktadır. Burada en önemli değişiklik, daha önce sözü edildiği gibi, nizami orduda beş yıl hizmet süresini tamamlayanların ya da 26 yaşında ve altı kur'a çekilişinde de askere alınmamış olanların, Redif birliklerine alınacaklarına dair maddedir (madde 25). O güne kadar Redif birliklerine asker toplama işlemleri, Niza-

miye ordusu için yapılan işlemlerden bağımsız yürütülmüştü. Bundan böyle Redif organizasyonunun, muvazzaf orduya bir alternatif oluşturan milis kuvvetleri kimliği değiştirilerek, daha dar anlamda bir yedek orduya (*reserve*) dönüştürülmüş ve dolayısıyla askere alma yöntemleri de doğrudan muvazzaf ordunununkine bağımlı hale getirilmiştir.

Muvazzaf ordu hizmetinden muafiyet, sadece bazı koşullarda Redif birliklerinde hizmetten muaf olmayı getirmektedir. Redif askeri olmanın aileden uzun süre uzak kalmayı gerektirmemesi nedeniyle, geçimi sağlayan tek erkekler, yedek birliklerde hizmetten muaf değildirler (madde 26). Bu kişiler 26 yaşından itibaren Redif askeri olarak her yıl talimlere katılmak zorundadır. Buna karşın medrese öğrencileri (talebe-i ulüm) bu talimlerden muaf; zira öğrenimlerini ciddiye aldıkları, altı kez yinelenen sınav sayesinde kanıtlanmıştır (madde 27). Asker adayının yerine başka birini teklif etmesi, hizmetten muaf tutulmasını sağlamaz (madde 30).

1846 Kur'a Kanunnamesinde, bir kişinin mesleği dolayısıyla veya başka önemli görevler yüzünden askerlik hizmetini yerine getiremediği veya istemediği hallerde, bir bedel karşılığında bu hizmetten affı olanağına yer verilmektedir (madde 28).²⁷³ Bu dönemde (1846'da) bedel sözcüğüyle birinin yerine geçecek bir başka kişi kastedilmektedir. 1870 tarihli Kur'a Kanunnamesinde bedel-i şahsi ifadesiyle bu anlama kesinlik kazandırılmaktadır.²⁷⁴ Para ödeyerek (bedel-i nakdi ile) askerlik hizmetinden affedilme olanağı o dönemde henüz öngörülmemiştir. Çekilişte saptanan kişi yerine, onun görevini üstlenmeye razı olacak veya buna zorlanacak bir akrabası, kölesi veya herhangi bir sebepten kendine bağımlı biri yoksa, o kişi kendi yerine askerlik yapacak birini parayla tutabilirdi. Bu hizmet karşılığında bedel olarak ödenecek paranın miktarı, anlaşma yoluyla saptanırdı.²⁷⁵

Bu konuda bazı kurallar söz konusudur.²⁷⁶ 1) Bedel olacak kişiye para ödeyebilmek için arazi, taşınmaz mal varlığı ve önemli tarım gereçlerinin satılığa çıkarılması gerekmemelidir. Herhalde bu koşul, ailenin oğlunu askere göndermemek pahasına iflas etmesini önlemek amacıyla konmuştur. 2) Bedel olacak kişinin 25 yaşından büyük ve 30 yaşından küçük olması gerekmektedir. Böylece ilerki yıllarda nizami askerlik yapabilecek

bir kişinin bedel olarak askerlik hizmeti yapması önlenecektir. 3) Kişinin herhangi bir sari veya kronik hastalığı (ilel-i sariye ve müzmine) olmaması, yani yerine askerlik yapacağı kişi gibi askerlik hizmeti yapabilecek durumda olması gerekmektedir.²⁷⁷ 4) Bedel olacak kişinin daha önce muvazaf birliklerde hizmet etmiş olmaması gerekmektedir, ama daha önce muvazzaf birliklerde hizmet yapmamış bir Redif askeri olabilir. 5) Kişinin, bedel ödeyeceklerle aynı asker toplama bölgesinden olması gerekmektedir.

Bu açıklamaları dört madde izlemektedir ki, bunlar askerliğin “şerefli” bir görev olduğuna dair o çağın bakış açısını yansıtmaktadır: 6) Bedel olacak kişi “beyaz köle” olabilir, ama “arap köle” olamaz. Bu ifade, ırkların askerliğe uygunluk bakımından farklılık göstereceği düşüncesinden ya da başka ırktan insanlara farklı değer biçilmesinden ileri geliyor olabilir. İstanbul’daki köle pazarında beyaz ve siyah kölelerin fiyatları arasındaki büyük fark bunu göstermektedir.²⁷⁸ 1870 yılı Osmanlı Kur’a Kanunnamesinde bu madde bulunmamaktadır; bu da büyük ihtimalle köle ticaretinin yasaklanmasıyla ilgilidir. Çerkez kölelerin alınıp satılması konusunda Osmanlı hükümeti 19. yüzyıl sonuna kadar ikincikli (ambivalent) bir tutum takınmıştır.²⁷⁹ 7) Bedel olacak kişinin görevini yerine getirmeye engel bir yetersizliği bulunmaması veya uygunsuz davranışlardan ötürü nizami ordudan ihraç edilmiş olmaması gerekmektedir. 8) Nereden ve hangi aileden geldiği bilinmeyen, yeri yurdu belirsiz ve yüz kızartıcı davranışlarda bulunmasıyla tanınan bir kişi olmaması şarttır. 9) Ayrıca asker adayının, yerine bir bedel tayin edip etmeyeceğine karar vermesi ve bedel olacak kişiyi bulması için tanınan üç aylık sürenin aşılması gerekmektedir. Bu süreyle ilgili madde, 1847 yılı Nisanında iptal edilmiştir.²⁸⁰ Söz konusu madde, Kur’a Kanunnamesinin 1855/56 yılı basımında henüz değiştirilmemiştir. Ancak 1870 basımında bu madde değiştirilmiş ve bedelin ne zaman olursa olsun tayin edilebileceği koşulu konmuştur.²⁸¹

Asker adayı, yerine bedel tayin ettiği kişinin askerliğin birinci yılında firar etmesi riskini üstlenmek zorundadır. Daha sonraki senelerde bu risk devlete aittir. Bu durumda birinci yılda bedel firar ederse, askerlik hizmetiyle yükümlü kişinin yeni bir bedel bulması veya bizzat askere gitmesi gerekir. Bedel olan kişinin yaşamını yitirmesi riski daima devlete aittir (madde 29).

19. yüzyıl askerlik yasalarının karşılaştırılmasında, bedel seçiminin daha sıkı denetime alınmasına yönelik eğilim dikkati çeker. 1846 kanunnamesinin 1855/1856 yılı ikinci basımındaki ek bölümde, asker adayıyla bedel arasında varılan anlaşmanın yazılı bir belgesi yoksa, anlaşmanın kur'a meclisinin düzenlediği bir tutanakla saptanması koşulu vardır.²⁸² Daha önce belirtildiği gibi 1870 kanunnamesi, bedel olarak 15.000 kuruş veya 150 altın lira²⁸³ ödenmesi imkânını öngörmektedir (bedel-i nakdî).²⁸⁴ Böylece uygulamada bedel seçimi devlete bırakılmaktadır. Bedel miktarının yüksekliği, asker kaççağını saklamanın cezası olan 120 kuruşun bile çok ağır bir ceza sayılmasından anlaşılmaktadır.²⁸⁵

Asker adayının yerine bir bedel-i şahsî tayin edildiğinde, bu kişiye ödenecek paranın alay veznesine teminat olarak yatırılması gerekmektedir. Bu para, bedel olan kişiye yıllık taksitler halinde –hizmet dönemi boyunca her yıl sonunda– ödenecektir.²⁸⁶ Bununla, bedel olan kişinin firarının önlenmesi amaçlanmaktadır. 1886 yasasında bedel-i şahsî usulü kaldırılmıştır.²⁸⁷ Askerlik hizmetinden muaf olabilmek, ancak 5.000 kuruşluk bir meblağın ödenmesiyle mümkündür.²⁸⁸

1846 Kur'a Kanunnamesinin en son ve en uzun beşinci bölümü (32-64. maddeler), kur'a organizasyonu ile ilgili ayrıntılı talimat içermekte ve birinci bölümde sözü edilen düzenlemelere somut açıklamalar getirmektedir.²⁸⁹ Bu bölümdeki birçok madde hakkında daha önce bilgi vermiş olduğumdan, burada sadece üzerinde duracağım konular için önem taşıyan maddeleri ele alacağım.

Kur'anın nasıl düzenleneceği ve uygulanacağı hakkında yapılan açıklamalar çok ayrıntılıdır. Örneğin kur'a meclisi için nüfus defterlerinden çıkarılacak kopyaların (suret) nasıl olacağı, kullanılacak kısaltmalar inceden inceye tarif edilir (madde 41). Askere alınanların kaza merkezinden konuşlandırılacakları yere gitmeleri sırasında, bir günde yürüyecekleri yolun uzunluğu ve arada verilen molalar bile talimatta verilmektedir (53-55. maddeler).

Kur'a yöntemi ayrıntılarıyla tarif edilmektedir: Asker adaylarının adları yazılı kâğıtların bulunduğu zarflar, bir torbaya konacaktır. Bir başka torbaya boş kâğıtlar ve gerekli asker sayısı kadar "asker oldum" yazılı kâğıt-

lar konacaktır (madde 46).²⁹⁰ Önce kazanın müftüsü ya da müftü yoksa ulemeden başka biri, birinci torbadan bir isim çekecek, ismi okunan kişi de ikinci torbadan bir kur'a çekecektir. Eğer kendisine yazılı kur'a isabet ederse, askere alınacaktır. Kanunname, kur'a uygulamasının bir kez yapıldıktan sonra kesinlikle yinelenemeyeceğini ve sonucun değiştirilemeyeceğini ısrarla belirtmektedir (madde 48). 1855/1856 tarihli Kur'a Kanunnamesinin ekinde, kur'aların bulunduğu torbalara ya da küplere yaklaşan kişilerin giysi kollarını dirseklerine kadar sıvayıp kıvrması ve kollarını bedenlerinden uzak tutup öne uzatması gerektiği bildirilmektedir.²⁹¹ Bazı adayların elbise koluna gizlediği boş bir kâğıdı el çabukluğuyla çekilmiş gibi göstermesi tarzında hilelerin önlenmesi amacıyla böyle bir maddenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çekilişten sonra adaylara, 20 günlük memleket iznine çıkmadan önce Kur'a Kanunnamesinin 11. maddesi okunacak ve firar etmeleri halinde çarptırılacakları ceza hakkında bilgi verilecektir (madde 49). Kendi yerine askere gidecek şahsa bir bedel tayin edeceklere, konuyla ilgili maddeler; ayrıca hazır bulunan imamlara ve muhtarlara asker kaçaklarına yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılmaları hakkındaki maddeler (madde 50-51) okunacaktır. Kur'a Kanunnamesi metninde kaçakların gözünü korkutacak önlem ve cezalar önemli bir yer tutmaktadır.

Kur'a Kanunnamesinde nizami birliklere gönüllü alınmasına ilişkin düzenlemeler içeren iki madde de bulunmaktadır. Başvuranlar 18-32 yaşları arasında olmaları koşuluyla askere alınırlar. Sağlık durumları bakımından, kur'aya katılanlarla aynı koşullara tabidirler; ayrıca hırsızlık, ahlağa aykırı veya ağır cezayı gerektiren suçlardan ötürü mahkûm edilip cezalandırılmış (sabıkalı) olmamaları gerekmektedir. Üstelik beş yıl askerlik hizmeti yapmaya razı olmalıdırlar (madde 62). Nizami orduya alınanlar da beş yıl hizmet süresini tamamladıktan sonra beş yıl daha hizmet etmeyi taahhüt edebilirler (madde 63).

1846 tarihli Kur'a Kanunnamesi, en az yedi yıllık bir çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır ve amacı nizami orduya asker seçerken mümkün olduğunca sübjektif etkilerden uzak, adil bir karar mekanizmasının işleme-
sini sağlamaktır. Bazı kişilerin askerlikten muaf tutulmaları konusu sorun

yaratmakla beraber, bu hususa kesin sınırlamalar getirilmiştir: Askerlikten muafiyet için, mutlaka aileden veya işten ayrılmamayı gerektiren zorunlu sebepler gösterilmelidir. Bunlar sosyal nedenlerden (aileyi geçindirecek tek erkek olmak) yönetimle ilgili nedenlere (sivil yönetimde görev almak) ve ideolojik nedenlere (dini eğitimde görevli olmak) kadar uzanan ayrıcalıklı durumlardan ibaret geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Bölgesel nedenler de bulunmakla beraber (İstanbullu olmak gibi), 1846 kanunnamesinde bundan söz edilmez. Belki de bu uygulama bir geçiş dönemi çözümü olarak görülmektedir.

Tüm gayrimüslim tebaa fiilen askerlik görevinden muaftı; bunun nedeni 1846 kanunnamesinin dini esaslara dayanan temellere oturtulmuş olmasıydı. Bu kanunname çıkarılmadan önce yazılmış ve konuyla ilgili olarak daha sonra kaleme alınmış metinlerde de durum aynıdır. Sadece bazı ifadeler –hitap edilenler göz önünde bulundurulduğundan– farklılık gösterebilmekte ve duruma göre dini içerik, daha çok ya da daha az vurgulanabilmektedir.

Yeni yöntem geliştirilmesinde en önemli unsur, ülke ahalisi hakkındaki tutarlı ve kesin bilgi toplanmasıdır. Fakat merkezi yönetim açısından, imparatorluğun bütün bölgelerinde nüfus sayımı yapmak ve buna dayanarak verileri düzenli bir biçimde güncellemek büyük zorluklar yaratmıştır.

4.4 GEÇİŞ DÖNEMİ ÇÖZÜMLERİ - İSTANBUL'DA VE ARNAVUTLUK'TA ASKER CELBİ

Kur'a yöntemi, başlangıçta tasarlananın aksine, 1845 (1261) yılında uygulanmadı. Çünkü asker celbi işlemlerinin temelini oluşturacak ve ülke ahalisinin durumu hakkındaki güncel verileri sağlayacak olan nüfus sayımı “problemsiz bölgelerde” –İstanbul ordusuna, Hassa ordusuna ve Rumeli ordusuna tahsis edilen bölgelerde– bile tamamlanamamıştı.²⁹² Babiâli, 1845 yılının başında hâlâ Hassa ordusuna ve İstanbul ordusuna ayrılan bölgelerin zamanlama planından ödün verilmeyeceğini ümit etmekteydi. 1844 Eylülünden 1845 Şubatına kadar, nüfus sayımının mart başından önce tamamlanması konusunda uyarılar içeren ve bunun gerçekleştirilebilmesi amacıyla fazladan sayım memurları atayan çeşitli fermanlar gönderilmiştir.²⁹³

Sayım süresinin bitmesine birkaç gün kala, ek nüfus sayım görevlilerinin atanması, sayımın belirlenen sürede gerçekleştirilemediğini gösterir. Nitekim kur'a yönteminin uygulanmasını öngören 1845 yılına ait asker celbiyle ilgili tek bir ferman bile bulmam mümkün olmadı.

1844 ve 1845 yıllarında kıdemli askerlerin terhis edilmeleri, tıpkı 1843 yılında olduğu gibi, büyük bir törenle kutlanmış ve bu törenlerle ilgili haberler Resmi Gazetede yayınlanmıştır.²⁹⁴ Önceki bölümde belirtildiği gibi, bu törenler, yeni yöntemlerin başarılı olduğunu ve görev süresi sınırlamasının ciddiye alındığını kanıtlamak amacıyla düzenlenmişti. Böylece ahalinin askere gitmeye daha hevesli olacağı ümit edilmekteydi. Fakat sonuç, yeni sistem yürürlüğe girmeden önce, birliklerde ölüm, sakatlık (malûliyet) ve kaçaklardan başka, süresi dolup terhis edilen askerlerin yerlerini alacak yeni askerlerin sağlanması zorunluluğunu doğurmuştu. Aynı zamanda, yenilikler dizisinde önemli bir bölüm teşkil eden askere alma işlemlerinin henüz tasarlandığı gibi uygulanmadığı gerçeğini örtbas etmek gerekiyordu. Bu bağlamda uygulanan strateji, ilerde toplanacak askerlerin en önemli kaynağı sayılan Anadolu ve Rumeli'nin Müslüman ahalisini mümkün olduğunca esirgemekti.

4.4.1 1844 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen asker celbi

Eylül 1844 ile Şubat 1845 tarihleri arasında nüfus sayımının süratle tamamlanmasını öngören fermanlarda, o zamanki asker eksikliğinin çözümlü olarak, evvelki yıl uygulandığı gibi Redif birliklerinin bir kere daha Nizamiye ordusuna alınmasından söz edilir.²⁹⁵ Aynı zamanda ikinci bir asker celbi girişiminin de bahsi geçer. Bu celp, İstanbul'da oturma izni olmadığı halde şehirde kalan, yani çevresiyle güçlü sosyal bağlar geliştirmemiş bir grup yetişkin erkek için düşünülmüştür. Bu da göstermektedir ki bu uygulamada yeni yasal düzenlemeler henüz dikkate alınmamaktadır.

İstanbul'daki asker celpleri hakkında iki kaynaktan istifade etmekteyiz: Bunlardan ilki Ahmed Lütfi'nin kaleme aldığı *Tarih-i Lütfi*'dir. Yazar, kitabında bu önlemlerin alınması esnasında görev başında olduğunu anlatır. İkinci kaynak ise *İrade-i Mesail-i Mühimmede* bulunan kalın ve ayrıntılı bir dosyadır.²⁹⁶ 1844 yılı Nisanında İstanbul'daki esnaf büyük camilerde

toplanmaya davet edildi ve kayda alındı. Kendilerine “taklid kabul etmeyecek” şekilde basılmış yeni esnaf tezkireleri dağıtılacaktı.²⁹⁷ Ayrıca bu vesileyle henüz kayda geçirilmemiş ve ticaret ya da herhangi bir zanaatla uğraşmayan kişilere bir çeşit kimlik belgesi verileceği ilan edildi.²⁹⁸ Aslında, toparlanıp Üsküdar’daki Selimiye kışlasına ya da Heybeli Adaya götürülmeleri ve Nizamiye ordusuna alınmaları tasarlanmıştı.²⁹⁹ Olayın akşamında ahaliye, tutulanların kaçak Redif askerleri oldukları ve bundan böyle Nizamiye ordusuna yerleştirilecekleri konusunda bilgi verilecekti.³⁰⁰

Ahmed Lütfi’nin bildirdiğine göre, bu şekilde çok sayıda yeni asker toplanmıştı. Fakat o yıl kışın çok soğuk geçmesi yüzünden, zamansız askere alınanlardan bazıları ölmüştür.³⁰¹ Ahmed Lütfi, olaydan yıllarca sonra, bir vakitler kendisinin de alt düzey bir görevli olarak katıldığı bu uygulamayı, şaşılacak kadar sert bir ifadeyle eleştirmiştir.³⁰² Ahmed Lütfi’nin görüşüne göre, aşırılığa kaçan bu girişim, “mütalâat-ı vahime ve efkâr-ı vahiyeye” (yanlış araştırma ve tutarsız fikirlere) dayanmaktaydı.³⁰³ Yazarın bu katı yargıya varmasının nedenlerini burada tartışmayacağız. Ancak başka bir olayı çok üstünkörü bir biçimde anlatması ve yorumda bulunmaması dikkat çekmektedir. Yazar, Arnavutluk’taki isyanlar bağlamında, sadece bu isyanların askeri yöntemlerle bastırılmasından söz etmektedir. Arnavutluk’ta çıkan huzursuzlukları ihtilal (kargaşa) ve şekavet (haydutluk) olarak nitelemekte ve kökenlerini, çıkış nedenlerini irdelememektedir.³⁰⁴

Gerçekten de Arnavutluk halkından asker toplama işlemleri ve isyanlar arasında sıkı bir bağlantı vardır. Muvazzaf orduya yerleştirilen Redif askerleri dışında, 1842 ile 1846 yılları arasında Nizamiye birlikleri için gereksinim duyulan askerlerin büyük çoğunluğu Arnavutluk’tan toplanmıştı. Hatta bu dönemde yapılan çok sayıda celbin, yalnız Arnavutluk’ta gerçekleştirildiği sanılmaktadır. Arnavutluk’un ayrıcalıklı bölge olma durumu, böylece kesinlik kazanmıştır.

Aslında ihtiyaç duyulan bir dönemde Arnavutların askere alınması olağan bir durumdu. Arnavutların askerliğe yatkınlıkları eskiden beri adeta efsaneleşmişti.³⁰⁵ Buna karşın Osmanlı yönetimi, yeni askere alma yönteminin yürürlüğe girmesinden kısa süre önce, hem ahaliyi zora sokmamak hem de yeni sistemin daha iyi benimsenmesini sağlamak amacıyla, diğer

bölgelerde celplerden tümüyle veya büyük ölçüde vazgeçme stratejisini uygulamaya karar vermişti. Rumeli ordusu yönetimi, 1847 Şubatında bölgesinde kur'a usulünün ilk kez uygulanacağı sırada, geçmiş iki yılda Arnavutluk'taki Kiga ve Toska kavimlerinden büyük sayıda asker toplandığını saptayınca, asker celbinden vazgeçti ve makul bir tutum sergilemiş oldu.³⁰⁶

4.4.2 Böl ve yönet (Divide et impera) – Arnavutluk'ta asker celbi

Babıâli 1842 yılının yaz aylarında, Rumeli'deki nizami birlikler için Toska Arnavutlarından 10.416 asker toplamaya karar vermişti.³⁰⁷ Daha başlangıçta, askere alma işlemleri sırasında halktan gelecek direnci yenmenin kolay olmayacağı hesaba katılmaktaydı. Bu sebeple tasarlanan girişimle ilgili, "Elviye-i Selâse"³⁰⁸ adı verilen Yanya, Avlonya ve Delvine sancaklarının valisi Osman Nuri Paşa ve Rumeli valisi Yakub Paşadan, düşüncelerini açıklamaları istendi.³⁰⁹

Osman Nuri Paşanın yanıtından anlaşıldığı kadarıyla, Babıâli'nin yazısında, Toskaların bölgesinde uygulanacak celp işlemleri sırasında çıkabilecek isyanın bastırılmasında, Anadolu'dan getirilecek Redif birliklerinin kullanılması önerilmişti. Hatta söz konusu Redif birliklerinin Anadolu'dan İstanbul'a sevki için ferman dahi gönderilmişti. Kesinleşmeyen tek husus, kaç Redif askerine ihtiyaç olacağıydı.

Osman Nuri Paşa, yazısında Toskalardan asker toplandığı sırada, emsal teşkil edecek bir olayın yaşanmadığına işaret etmektedir. Bu durum birkaç hafta sonra MVL tarafından düzenlenen bir tutanakla somutlaştırılmıştır.³¹⁰ Bu yazıda Vaka'yı Hayriyeden³¹¹ beri gerek Toskalardan, gerekse Kigalardan askere alınan olmadığı belirtilmektedir. Bu ifadeyle ancak Nizamiye birliklerine toplanan askerler kastedilmiş olabilir. Zira 1826-1842 arasında Arnavut kökenli başıbozuk (nizami olmayan) birliklerin varlığını kanıtlamak mümkündür. Çoğunlukla herhangi bir "uygunsuzluk" yüzünden haklarında suç duyurusu yapıldığında bunların adı anılmaktadır.³¹² Asakiri Mansure için Arnavutluk'ta asker toplama girişimi ise 1243 (1827/1828) yılında başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³¹³

1840'lı yıllardaki asıl sorun –tıpkı 15 yıl önce olduğu gibi– Arnavutluk'tan asker toplanması değildi. Halk daha çok Nizamiye ordusuna asker

toplanmasına karşı direnç göstermekteydi. Önerilen tedbirler, durumu açıkça belli etmektedir: Örneğin Osman Nuri Paşa, gerektiğinde zor (kuvve-i cebriye) kullanabilmek için, celp işlemleri sırasında hazır bulunan birliklerin artırılmasını uygun bulmuştur.³⁴ Paşa bunun dışında Arnavut kavim reislerine subay unvanı vermek suretiyle onları hoşnut etmeyi ve desteklerini kazanmayı tavsiye etmiştir. Bu amaçla bir miralaylık, bir kaymakamlık, 3-4 binbaşılık ve büyük bir prestij taşıyan 4-5 kapıcıbaşılık unvanı vermeye yarayacak, isim hanesi boş bırakılmış berat (atama belgesi) gönderilmesini dahi rica etmiştir.

Yakup Paşa da genelde Osman Nuri Paşa ile aynı fikirdedir; kendi ifadelerine göre daha önceden mektuplaşmışlardır. Yakup Paşa asker toplama işlemleri sırasında hazır bulunan birliklerin artırılmasından yanadır, fakat bunların fazla müdahaleci olmamalarını tavsiye etmektedir. Birlikler önce ahaliyi korkutmamak amacıyla eyalet merkezi Yanya kentinde kalacaklar, Avlonya'da asker toplama işlemlerine başlanınca, gerekirse en kısa zamanda olay yerine yetişebilmek için hazır durumda bekleyeceklerdi. Yakub Paşa, Toskaların yerleştikleri bölgenin çok dağlık olduğunu da hatırlatmaktadır. Böyle engebeli yerlerde Redif askerlerinin harekâta katılmalarının bazı sorunlar yaratacağını, bu nedenle Kigalardan 1.000-1.500 aylıklı başıbozuk toplayarak, bir direnişle karşılaşılması halinde bastırmak üzere bunları devreye sokmanın daha yararlı olacağını ileri sürmektedir. Yakub Paşa kumandan olarak Debre mütesellimi (tahsildar, vergici) Ali Hakkı'nın kardeşi Talib Beyi önermiştir. Besbelli Arnavutluk'ta başıbozuk (nizami olmayan) askerlerin toplanması sorun yaratmamaktaydı.

Mütesellim Ali Hakkı, bu tartışmalarda açıklanması zor bir rol oynar. Yakub Paşa, mektubuna Ali Hakkı'nın bir layihasını da eklemiştir, oysa kendi görüşlerini açıkladığı yazıda bu layihadaki bütün önerilere karşı çıkmaktadır. O halde Yakub Paşanın bu belgeyi sadece nezaket gereği mektubuna eklemiş olması muhtemeldir.³⁵

Ali Hakkı, Toskalardan çok sayıda asker toplama planının gerçekleştirilemeyeceğini ileri sürerek vazgeçilmesini önerir. Bu fikri bölgelere göre değişmektedir: Yanya sancağında, Müslümandan çok Rum yaşadığından, buradan asker toplamak mümkün değildir. Delvine'de ise askerliğe

uygun çok sayıda erkek bulunmasına karşın, bu adamların “huşuneti” (hâşin nitelikleri) yüzünden, işlemler sırasında isyan çıkarmaları tehlikesini hesaba katmak gerekmektedir. Daha önce, Sadrazam Mehmed Reşid Paşanın Yanya ve Rumeli valisi olduğu 1827/1828 yıllarında,³¹⁶ asker toplama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Geriye Avlonya kalmaktadır. Buranın nüfus sayısına göre, 3.000 kişiden fazla asker toplamak mümkün değildir. Ali Hakkı, bu nedenle Kigaların bölgesini de dahil etmeyi önerir. Fikrine göre en uygun olanı, Debre’de asker toplamaya başlanmasıdır, çünkü oradaki sorumlu kişiler –ki herhalde kendisini bunlardan saymaktadır– cesur ve güvenilir insanlardır. Ayrıca Debre’de başarılı olunursa, bu durum diğer yerlere örnek olabilir; böylece Ohri’de ve Elbasan’da direnişle karşılaşma olasılığı kalmayabilir.

Ali Hakkı, yazısının sonunda askere alınmış Arnavutların dağılım planına değinir. Bir yandan bunların Rumeli ordusundaki açıkların doldurulması (ıkmal-i noksan) niyetiyle askere alındığını ve bundan ötürü önceden kurulmuş birliklere yerleştirilmeleri gerektiğini hatırlatır. Öte yandan sadece Arnavutlardan oluşan yeni birlikler kurulmasının ve kabile başlarının ve diğer “söz sahipleri”nin subay olarak atanmalarının, Arnavutların devlete bağlılık ve vefa duygularını güçlendireceği olasılığını öne sürer. Bu durumda çok sayıda askerliğe uygun erkeğin hiçbir direnişle karşılaşmadan askere alınabileceğini tahmin ettiğini belirterek, gerekli rütbe işaretleri ve kılıçların İstanbul’dan kendisine gönderilmesini teklif eder. Ali Hakkı, yazısının sonunda, oğlu Mehmed Kudri’nin binbaşılığa atanmasını önerir ve oğlunun genç ve deneyimsiz olmasına karşın, padişahın kendisine gösterdiği ilgi nedeniyle kısa sürede herkesin sevgisini kazanacağını ileri sürer.³¹⁷

Bu cümleden, Ali Hakkı’nın planlarında kendi çıkarını kollamasının da bir payı olduğu anlaşılıyor. Bir yandan asker toplama işlemleri sırasında önemli bir rol oynamak, öte yandan oğluna yüksek bir askeri rütbe verilmesini sağlamak istiyor. Bu istek yalnız Yakub Paşada değil, İstanbul’daki MVL ve vekiller kurulunda da ters tepki yaratmış,³¹⁸ gene de önerilerin bazıları kabul edilmiştir. Kigaların bölgesinde başıbozuk birlikleri için asker toplama işlemleri gerçekleştirilmiş ve Ali Hakkı’nın kardeşi Talib, kumandanlığa atanmıştır.

Bundan sonra bir süre Ali Hakkı'nın adı anılmamakta, fakat iki bu-
çuk yıl sonra tekrar gündeme gelmektedir. 1845 yılı Ocak ayında Ali Hakkı
ve kardeşi Talib, Debre'de huzursuzluk çıktığında elebaşlarına destek verdik-
leri suçlamasıyla Üsküp'te kadı önüne çıkarılırlar.³⁹ Sonunda suçlu bulunur-
lar ve Aydın vilayetindeki Ödemiş'e sürgüne gönderilirler. Daha önce tüm
borçlarını ödemeleri gerektiği ayrıca belirtilmektedir. Merkezi yönetime gö-
re Ali Hakkı, önceleri aslında kendi çıkarlarını kollayan teklifleriyle hüküme-
te yaranmaya gayret etmiş, daha sonra denetimsiz ve güvenilmez hale gel-
miş; bundan dolayı da bertaraf edilmesi zorunlu olmuştu. Gerçekten suçlu
olup olmadığı konusu merkezi yönetim için önem taşımamaktaydı.

Babıâli ve MVL, 1842 yılı yazında daha çok Osman Nuri Paşanın ve
Yakub Paşanın önerileri doğrultusunda davranmıştır.⁴⁰ Her ne kadar as-
ker toplama bölgesindeki birliklerin artırılması öngörüldüyse de, yeni as-
kere alınan Arnavutlara da bazı önemli ödünler verilmiş, her şeyden önce,
üniformaları giymeye zorlanmayıp, yerel kıyafetleri olan "fistan ve tozluk" giy-
melerine göz yumulmuştur. Sadrazam Reşid Paşa zamanında da böyle ol-
duğu vurgulanmış ve ilerde üniformaları giymeye alışacaklarının tahmin edil-
diği belirtilmiştir. Ayrıca koşullardan biri, birliklerin başına getirilen ve
binbaşı rütbesine kadar olan subayların, Arnavut "kişizadeleri"nin oğulla-
rından seçilmesi idi. Birlikler başlangıçta bir-iki yıl kendi memleketlerinde
hizmet edecek ve Redif birliklerine benzer tarzda düzenlenecekler; ikinci
adım da gerçek Nizamiye birliklerine dönüşeceklerdi.

Bu yaklaşım, daha sonra sürekli olarak bazı sorunların ortaya çıktık-
tığını gösteriyor: Aslında "Asakir-i Nizamiye" kavramı ideal bir durumu tel-
kin ediyor ve en ince ayrıntılarına kadar düzenlenmiş, tekdüzen bir ordu
imgesini göz önüne getiriyor. 1846 yılında çıkarılan Kur'a Kanunnamesi-
nin kuralları elbetteki 1842 yılı için norm teşkil edemezdi. Fakat MVL ve
Babıâli'nin görüşüne göre, aynı kökenden askerlerin oluşturdukları birlik-
lerin başına, gene aynı kökenden subayların getirilmesi, ödün anlamına
gelmekteydi ve normlara aykırıydı. Aynı şekilde üniformaları düzenlemelerin-
de yerel kıyafete izin verilmesi de hem bir ödün sayılmaktaydı hem de
normlara aykırıydı. Demek ki Asakir-i Nizamiye kapsamına giren askeri
koşullar, durum gerektirdiğinde çok farklı olabiliyordu.

1842 yılının yaz aylarında, Arnavutluk'ta uygulanması kararlaştırılan stratejinin etkileri hakkında, elimdeki kaynaklar bilgi vermemektedir. Ahmed Lütfi, 1843 yılındaki askeri reformlara dair yaptığı açıklamalarından az sonra, Kiga Arnavutlarının yerleştiği bölgelerde çıkan isyanlardan bahseder.³²¹ Selanik'teki Britanya konsolosu Charles Blunt'ın yazıları çok daha ayrıntılı ve bilgilendiricidir.³²² Bu yazılarda Kigalardan ve Üsküp dolaylarından söz edilir. Toskalardan toplanan askerler hakkında bilgi verilmemektedir, fakat planların gerçekleştirildiğini tahmin etmek için geçerli nedenler mevcuttur. Zira askeri yönetimin 1847 tarihli bir saptamasına göre, geçmiş yıllarda Kigalardan ve Toskalardan çok sayıda asker toplanmasından ötürü, gelecek yıllarda tekrar asker celp edilmemesine karar verilmiştir.³²³ 1842 yılına ait stratejilerin başarısıyla ilgili, Blunt'ın 1 Ekim 1844 tarihli kısa bir notu fikir verebilir. Bu notta 1.600 Arnavutun Selanik'e vardığı ve deniz yoluyla İstanbul'a sevk edileceği bildiriliyor. Britanya konsolosu bu Arnavutları şöyle tarif ediyor:

Gösterişli bir birlik halindeki bu Arnavutlar, huzursuzluk çıkmadan önce askere yazılan Rediflerin bir bölümüdür.³²⁴

Bu sözlere bakılırsa, toplanan askerler çok olumlu bir izlenim bırakıyorlardı. İşlem tarihi ve Redif organizasyonuna dahil edilmeleri, bu askerlerin iki yıl önce Toskaların bölgesinde toplandıklarının delili sayılabilir.

Edindiğim izlenime göre, Charles Blunt'ın raporlarını dikkatle incelemekte fayda vardır. 15 Temmuz 1843 tarihli mektubunda Elçi Stratford Canning'e, Mehmed Paşa adında bir kişinin Üsküp'te Nizamiye ordusuna asker toplamaya başladığını ve bundan dolayı gergin bir durum ortaya çıktığını³²⁵ yazar. Blunt'ın bu tarihte daha ayrıntılı bilgi vermesi mümkün değildi. Fakat bir hafta sonra durum öyle vahim bir hale gelmişti ki, Rumeli valisi Mustafa Nuri Paşa, etkili önlemler alarak ahaliyi yatıştırma gereği duymuştu.³²⁶

Ekselanslarınıza, bu ayın 15'inde, Üsküp kentinde kargaşa çıktığına dair haberler iletmiştim. Şimdi de o kentin yeniden huzur ve sükûna kavuştuğunu bildirebilmek mutluluğuna erişmiş bulunuyorum.

Öyle görünüyor ki Rumeli valisi Mustafa Nuri Paşa güvenilir ve kimliği gizli (*confidential*) bir kişiyi Üsküp'e göndermiş ve Arnavutlara Mehmed Paşanın kendisine verilen talimatı aştığını açıklamış, Bab'ı Âli'nin Nizamiye ordusu için onlardan asker toplanmasını istemediğine dair güvence vermiştir. Bana bildirdiklerine göre, bu haber Arnavutları yatıştırmıştır. Benim naçizane kanaatime göre –umanın Ekselansları bunu açıklamak cüretini göstermemden dolayı beni mazur görürler– Rumeli valisinin bu davranışı ne kadar övülse azdır, çünkü eğer silahlı bir müdahalede bulunsaydı, sonuçun nereye varacağını söylemek mümkün değildir. Mustafa Paşa zorlayıcı önlemler alsaydı, hiç kuşku yoktur ki, tüm Arnavutluk halkı silaha sarılacaktı.³²⁷

Gerçekten de Üsküp'te Nizamiye ordusu için asker toplamaya girişileceğine dair birçok kanıt vardır; fakat Mustafa Nuri Paşa, Mehmed Paşanın yetkilerini aştığına dair bildiriye bulunmuştur. Aslında Üsküp'te Nizamiye ordusuna asker toplama amacından vazgeçilmemiştir. Zira bu olaydan bir hafta sonra, ağustos başında Ferik Hayreddin Paşa, Arnavut kabile başlarıyla müzakereye başlamıştı.³²⁸ Muhtemelen Mehmet Paşanın yerine diplomaside daha yetenekli biri getirilmişti:

Hayreddin³²⁹ Paşa Üsküp'e vardığında Arnavut kabile başlarından bazılarını makamına çağırdı ve onlara Babiâli'nin emri doğrultusunda bu bölgedeki her Arnavut ailenin Nizamiye ordusuna iki asker göndermesini bildirdi. Kabile reisleri, bu talebe icabet etmenin mümkün olmadığını bildirdiler, fakat aynı zamanda da nizami olmayan (başbozuk) birliklere her iki aileden bir kişi ayırabileceklerine söz verdiler. Bu teklifleri Hayreddin Paşa tarafından reddedildi ve Paşa ile reisler arasında hararetli bir tartışma çıktı. Daha sonra Arnavutlar da araya karıştı ve kalede görevli 30 Nizamiye askeri öldürüldü. Mehmed ve Hayreddin Paşalar kuşatılan kaleye hapsedildiler. Çatışma sonunda iki Paşanın kaleyi terk etmelerine izin verildi ve Arnavutlar onları Üsküp'ten birkaç saat ötedeki bir köye götürdüler.³³⁰

Demek ki Hayrettin Paşa diğer paşadan daha başarılı olamamıştı. Burada ilginç olan durum, kabile reislerinin sadece asker adaylarının sayısını düşürmek için değil, aynı zamanda onların Nizamiye ordusuna alınmalarını önlemek için de pazarlık yapmalarıdır. Babıâli tarafından konulan kota, yani her ailenin iki asker vermesi zorunluğu, şaşılacak kadar yüksektir. İngilizce metindeki “family” (aile) sözcüğünden birbirine kanbağıyla bağlı bir topluluğun mu kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Başka bir olasılık, bunun Osmanlıca “hane” kelimesiyle ifade edilen soyut bir hesaplama birimi anlamına gelmesidir.³¹ Osmanlı askeri yönetiminin ve Arnavut kabile reislerinin müzakere stratejileri konusuna, 1845 yılındaki olaylar bağlamında yeniden değineceğim.

1843 ve 1844 yılı süresince Arnavutların isyanı Blunt’ın raporlarının en önemli konusunu oluşturmaktaydı. Bu belgelerde Osmanlı askeri yönetiminin Arnavut kabileleri sürekli birbirlerine karşı kullanmayı başardığına dair deliller mevcuttur. 1844 yılı Mayıs ayında, Debreli bir komutan tarafından yönetilen 5.000 kişiden ibaret bir Mirdit birliği, Kigaların isyanını bastırmak için devreye sokulmuş ve besbelli başarıya ulaşılmıştır.³² Blunt aynı mektupta yakından tanımlamadığı “Türk askerler”in (*Turkish troops*) firar ettiklerini ve isyancıların tarafına geçtiklerini de haber vermektedir. Bu firarilerin Nizamiye askerleri mi, yoksa başıbozuklar mı olduklarını saptamak, ne yazık ki mümkün değildir.

Blunt, 1844 yılı Ekim ayında bu durumun tamamen tersinden söz eder. Kiga Arnavutları, Debre’deki isyancılara karşı savaşmaya gönderilmişlerdir:

Alabildiğim en güvenilir haberlere göre, görünen odur ki, Akif Paşanın silah zoruyla Debre kalesinde hapsedildiğini öğrenen Rumeleli seraskeri, tutsağın serbest bırakılmasını sağlamak için Toskalar dan oluşan nizami olmayan (başıbozuk) bir takım Arnavut göndermiş, fakat Toskalar geri püskürtülmüşler. Bunun üzerine Kalkandelen’den Kigaların oluşturduğu daha büyük bir takım ileri sürülmüş ve bunlar Debreli ile aralarındaki düşmanlıktan ötürü çok cesurane savaşmışlar. Böylece her iki tarafta da ağır kayıplar olmuş.

Bundan sonra Nizamiye birlikleri saldırıya geçmişler ve şehri tahrip etmişler. Şehir halkından bu kıyımdan kurtulmayı başaranlar dağlara kaçmışlar.

Debre'ye saldıran Kigalara köylerden gelen adamların oluşturduğu takımlar destek vermiş. Bunların çoğu inşaat işçisi ve duvarcıdır; her yıl Debre dolaylarındaki köylerinden çıkıp Türkiye'nin çeşitli kentlerinde sanatlarını icra ederler; ama bu yıl evlerinden ayrılmalarına engel olundu ve Babîali'ye karşı silahlanmaya zorlandılar. Fakat Kigaların ilerlediğini görünce hemen taraf değiştirip Debre halkına karşı hücumla geçtiler. Bu çatışmada kaç kişinin can verdiğini ve yaralandığını henüz öğrenemedim, fakat kayıpların hayli büyük olduğundan eminim. Debre'nin tahribi ile tüm halkın bozguna uğratılması, Arnavutluk'ta bulunan seraskerin en önemli başarılarından ve ayrıca Türkiye'nin (Osmanlı devletinin) o bölgesindeki huzursuzluklara son vermeye yönelik girişimlerinden biri olacaktır.³³

Bu kısa bölüm bile cereyan eden savaşların ne kadar kin ve nefret dolu olduğunu göstermektedir. Mücadele sırasında ölenler –Blunt'a ve muhtemelen Osmanlı yönetimine göre– huzursuzluğu çıkaran kişilerdir. Bu yüzden Blunt Debre'nin tahrip edilmesini ve ahalisinin bozguna uğratılmasını –iğneleyici bir ifade ile– “en önemli başarılarından” diye nitelendirmektedir. Ancak başka bir mektupta Blunt, kentte yaşayıp olayla hiçbir ilgisi olmayan kişilerin de başıbozuk Arnavutların saldırılarından çok zarar gördüklerinden söz etmiştir.³⁴ Genellikle yalnızca Osmanlı askeri yönetimi değil, olayları dışarıdan inceleyenler de başıbozuk takımların görevleri esnasında karşılaşılan en büyük sorunun, denetim eksikliği olduğu görüşündeydiler.³⁵

Sözü edilen başıbozuk askerlerin sivil halka yönelik şiddet eylemlerinin çoğu Arnavut askerlerle ilgilidir.³⁶ Bunların olağanüstü gaddar ve acımasız olmakla tanındıkları söylenebilir; ama bu şöhretin Arnavut olmanın mı ileri geldiği ayrı bir inceleme konusudur. Arnavutlar, Nizamiye ordusuna asker toplanmasına karşı direnç göstermişlerse de, Osmanlı hükümetinin başıbozuk birlikleri için değerli bir kaynak oluşturmaktaydılar. Fa-

kat 1842-1847 yılları arasındaki geniş kapsamlı celpler nedeniyle, Rumeli bölgesinde kur'a uygulamasına başlanması sırasında, Arnavutluk'tan daha fazla asker toplanması imkânsız hale gelmişti. Osmanlı askeri yönetimi daha 1847 yılında bu sonuca varmıştı.³³⁷ Osmanlı hükümeti, Arnavutluk'u ayrıcalıklı bölge kabul edip, başıbozuk birliklere asker sağlanabilecek verimli bir kaynak olarak mı muhafaza etmeliydi? Yoksa o bölgeyi kanunname usulünce, sınırlı miktarda asker toplanan eyaletlerden biri haline mi getirmeliydi? Neticede iki seçenekten başka bir yol yoktu; birini tercih etmek, ötekinden vazgeçmek anlamına gelecekti.

4.4.3 Nizami veya nizami olmayan askerler - Arnavutluk'taki asker celbi

1844 yılı Ekim ayında Debre'de hâlâ şiddetli çatışmalar devam ederken, İstanbul'da bir sonraki asker toplama fermanı hazırlanmaktaydı. Bu fermanın, gizli evrakın saklandığı Mühimme-i Mektume Defterinde kayıtlı olması dikkat çekicidir.³³⁸ Askerler Kigalardan ve Toskalardan toplanacaktı. İstanbul, Kigalardan 6.650 kişi toplanmasını öngörmekteydi; sayı Toskalar için de muhtemelen aynıydı.³³⁹ Erler, Trablusgarp'ta Girit'te ve diğer bazı yerlerde bulunan ordulardaki boşalan yerlere yerleştirileceklerdi.

MVL evrakı arasında bulunan geniş kapsamlı bir dosya, 1845 yazı sonuna doğru Yanya, Avlonya ve Delvine sancaklarından oluşan Elviye-i Selâse'de (Üç Sancak), yani Toskaların bölgesinde asker toplama işlemleri sırasında çıkan sorunlar hakkında bilgi vermektedir.³⁴⁰ Rumeli ordusu Müşiri Mehmed Reşid Paşa,³⁴¹ seraskere 17 Eylül 1845 tarihinde gönderdiği bir mektupta, işlemlere başlanmadan önce, görevi hakkında bilgi vermek üzere Elviye-i Selâse eşrafını Görice'ye davet ettiğini anlatır.³⁴² Müşir, bu vesileyle merhum adaşının zamanında, yani 1831 yılında yapılan nüfus sayımına ait kayıtları içeren Tahrir Defterinin kayıp olduğunu da belirtir. Kur'a usulünün uygulanmasından Mehmed Reşid Paşanın mektubunda tek kelimeyle bile söz edilmemektedir. Aslında bu şaşırıcı değildir, çünkü 1845 yılında, başka yerlerde de, daha önce tasarlandığı gibi kur'a uygulamasına başlanmamıştır. Fakat Tahrir Defterinin kaybolduğunun belirtilmesi, aslında kota hesabında nüfus sayılarının hesaba katılması niyetini göstermektedir. Belki de gerçekte bu sadece müzakereler esnasında kullanılacak

bir taktikti; zira Ekim 1844 tarihli gizli fermanın anlaşılması kadarıyla, Arnavutluk'taki nüfus sayısı ile ilgili güncel hiçbir bilgi bulunmamasına karşın, asker toplama emri bilinçli olarak verilmişti.³⁴³ Ayrıca 1831 yılında Elviye-i Selâse'de nüfus sayımı yapıldığı şüphelidir. İkincil kaynaklarda Arnavutluk'un ayrıcalıklı bölgelerden sayıldığına işaret edilmektedir.³⁴⁴ Mehmed Reşid'in, Tahrir Defterinin bulunmayışından ötürü sadece yerel yüksek memurları itham etmekle kalmayıp, bunu İstanbul'a da bildirmesinden anlaşıldığına göre, kendisi böyle bir belgenin hiçbir zaman düzenlenmediğini muhtemelen bilmiyordu.

Paşanın Elviye-i Selâse'nin ileri gelenleriyle Görice'de buluşması, 8 Eylül 1845 (6 N 1261) tarihine isabet eder. Asker toplama fermanı okunduktan sonra, Mehmed Reşid Paşa, Müslüman hanelerin sayısı hakkında bilgi ister.³⁴⁵ Eşraf 28.000 hane bulunduğunu bildirir ve muhtelif kazalardaki hane sayılarına dair kendi mühürleriyle onaylanmış belgeler sunar. Mehmed Reşid, bu işin erbabının o yörede aslında 40.000 hane olduğunu hemen anlayacağını belirtirse de, toplantıya gelen kişilerin –mektupta anlatıldığına göre– “iskatleri (susturulmaları) mümkün olamamış”tır; zira Tahrir Defterinin kaybolmasından ötürü, paşanın elinde iddiasını ispatlayabilecek hiçbir belge yoktur.

Bundan sonra paşa ile sancakların ileri gelenleri arasında askere alınacak kişi sayısı hakkında müzakereler başlamıştır. Müzakerelerde eşraf tarafından ilk önce 15 hane başına bir asker verilmesi önerilmişken, bu sayı on hane başına bir asker olarak artırılmış ve bundan daha fazlasını ahalinin kaldıramayacağı belirtilmiştir. Yerel eşraf, Evliye-i Selâse'de toplam 28.000 hane bulunduğu iddiasından kesinlikle vazgeçmemiştir. Dolayısıyla Müşir Mehmed Reşid Paşaya sadece 2.800 er verilebileceği vaat edilmiştir. Oysa bu sayı, paşanın belirttiğine göre, seraskerin istediği sayının ancak üçte biridir. Günlerce süren müzakerelere rağmen, Mehmed Reşid Paşa, yörenin ileri gelenlerini daha çok asker temin etmeye ikna edememiştir.

Müşir, mektubunun sonunda seraskere, bu arada Avlonya sancağındaki Premedi'de ve Yanya sancağının çeşitli yerlerinde asker toplamaya başladığından söz eder; hem de “dörtte bir hesabıyla”. Böylece kendisinden istenen sayıda asker toplayabileceğini ümit ettiğini belirtir; yeni erlerin üç,

beş veya daha çok sayıda erkeğin bulunduğu hanelerden seçilmesine dikkat edildiğini de sözlere ekler.³⁴⁶ Bu tabir, en azından Mehmed Reşid Paşanın hane sözcüğüyle bir hesap birimini değil, gerçekten bir aile evini kastettiğini gösterir. Eşrafın verdiği rakamları, bu hesaba göre değerlendirmiş olmalıdır.³⁴⁷

Mehmed Reşid, uzun müzakerelere karşın yörelinin gelenlerinin önerilerini kabul etmeyip, onların razı olduklarından çok daha fazla asker toplamakta ve kendisine bildirilen kontenjanı doldurmakta diretmiştir. Mehmed Reşid Paşanın, selefi Mehmed Hüsrev Paşa ile birlikte aynı tarihte (17 Eylül 1845/15 N 1261) sadrazama gönderdikleri mektup, gerekirse zor kullanarak dediğini yaptıracağını göstermektedir.³⁴⁸ Her iki paşa da, Kiga Arnavutlarının bölgesinde uygulanmasında fayda gördükleri bazı önlemleri savunmaktadırlar. Her şeyden evvel arabozucuların (erbab-ı fesad) sürülmesini tavsiye etmektedirler. Ayrıca halkın elindeki silahların toplanmasını ve kişilerin birbirlerine kefalet etmelerini önerirler.³⁴⁹ Bunun dışında –aslında askere alma işlemleriyle ilgisi olmamakla beraber– kan davasının (da’va-yı demm madde-i mekruhesi) yasaklanması üzerinde de dururlar.³⁵⁰

Bu mektubun iki yazarı da silahlara el koymanın bazı sorunlar yaratacağından söz ederler; zira söz konusu bölgeler Yunanistan (hükümet-i Yunaniye) hududunun çok yakınındadır. Orada yaşayanlar daima “eşkya-yı Yunaniye”ye karşı kendilerini koruyabilmek için silah taşımak zorundaydılar. Gene de Mehmed Reşid ve Mehmed Hüsrev, bu sınır bölgesinin emniyetini sağlama amaçlı başka önlemler alınmasının daha iyi olacağı görüşündeydiler. Bu önlemler alınırsa, halkı silahsızlandırmanın bir sakıncası olmayacağı kanısındadırlar.

Mehmed Reşid’in önerileri müzakere edilmek üzere MVL’ye sunulmuş ve 5 Kasım 1845 tarihli tutanakta bütün ayrıntılarıyla yorumlanmıştır.³⁵¹ Bu yazıda Mehmed Reşid’in Toska Arnavutlarının yaşadığı bölge için önerdiği tedbirlerin, bilindiği üzere Kigaların bölgesinde isyan çıkmasına neden olduğuna ve bu isyanların henüz tamamen bastırılmadığına işaret edilmektedir. Direnişe katılacakları tahmin edilen kişilerin sürgüne gönderilmesi ise uygun görülmemektedir, çünkü bunun ahaliyi zor kullanmaya daha çok teşvik edebileceğinden, yani “tevahhuş”a³⁵² neden olabilece-

ğinden endişe edilmektedir. Oysa MVL'ye göre padişah, asker toplanırken “hakimane ve reviyetmendane” davranılmasını buyurmuştur. Zira bir kişi isyankâr davranışlarda bulunup suç işlemedikçe, onu sürgüne göndermenin yerinde olmadığı görüşündedir. Bu da MVL'nin, önleme amaçlı sürgünü kesinlikle reddettiği anlamına gelmektedir.

MVL, ahalinin silahsızlandırılması konusunda Mehmed Reşid Paşanın nasıl bir uygulama düşündüğüne dair daha ayrıntılı açıklamalar istemiştir. Aslında iki türlü seçenek ileri sürülmektedir: Ya ahalinin silahlarına el konulacaktır ya da silahları yanlarında taşımaları yasak edilecektir. MVL, aslında ikinci seçeneğin söz konusu bölgelerin güvencesi açısından yeterli olduğu kanısındadır. Zaten yanında silah taşıma eğiliminin giderek azaldığı saptanmaktadır –ancak Mehmed Reşid Paşa mektubunda bu konuya değinmemektedir.³⁵³ MVL, Yunan hududunun yakın olması nedeniyle, silahların toplatılmasını uygun görmemiştir.

Bireylerin birbirlerine kefaletle bağlanmaları teklifini ise MVL onaylamıştır; fakat bu ancak “zabıta” (jandarma) teşkilatının kurulmasıyla anlam kazanabilecektir.³⁵⁴ Bu düşünölmekteyse de, anında etki gösterecek bir tedbir olarak hesaba katılmamalıdır.

MVL'nin önerileri padişah tarafından onaylandıysa da, bunların gerçekleştirildiğine dair çok az bilgi verilmektedir.³⁵⁵ Bu kez asker toplama işlemlerinin sorun çıkmadan uygulanmadığına dair bazı belirtiler mevcuttur: 1847 yılında çok sayıda Rumeli ordusu askerinin Toskaların bölgesinde görevde olmaları nedeniyle, terhisler törenlerle kutlanamamıştır.³⁵⁶ Aynı yıl Debre'den de başıbozuk (nizami olmayan) birlikler oraya gönderilmiştir.³⁵⁷ 1847 yılında hâlâ oralarda çok sayıda asker bulunduruluyor muydu, yoksa asker sayısı mı artırılmıştı; 1845 yılındaki asker toplama işlemleri tamamlanmış mıydı, yoksa yeniden toplanması için emirname mi gönderilmişti, kesin olarak bilinmiyor. Blunt 1847 yılı Mart ayında şöyle yazıyor:

Ekselansları, bu ayın 24'ünde size göndermiş olduğum son mesajımda, Selanik'te yaygın bir iddiaya göre 12.000 kişilik Türk birliklerinin Arnavutluk'ta konuşlandırıldıkları çeşitli yerlerden hareket ederek, Larissa'ya³⁵⁸ ve Yunan sınırı yakınında bulunan başka yerle-

re doğru yürüyüşe geçmeleri emredilmiştir. Görünen odur ki, “başbozuk” (*Basshibijoucks*) denilen nizami olmayan birliklere asker kaydedilmesi için listelerin açılması ve aynı zamanda bu dolaylarda Redif askerlerinin kaydedilmesine başlanması sebebiyle bu iddialar ileri sürülmektedir.³⁵⁹

Bu rapor yeniden bir asker toplama hareketinin başladığını göstermekte, fakat genel durum hakkında farklı bir şey bildirmemektedir. Beş yıl boyunca hiç durmaksızın Arnavutluk’un çeşitli yerlerinde asker toplanmıştır. Bu celpler her zaman sorun yaratmış ve Rumeli’deki askeri gücün büyük bir kısmını oraya bağlamıştır.

Bu konuda önemli olan husus, 1845 yılında yerel eşrafla merkezdeki askeri yönetimin tartışma stratejisinin bu bölümde genel hatlarıyla çizilen gelişme tablosunun içinde nasıl bir yer işgal ettiği. 1843 yılında yapılan müzakereler hakkında Blunt’ın anlattıkları dikkate alınır, ortaya çıkan tablo şudur: Yerel eşrafın toplanacak asker sayısını azaltmak için pazarlık yapma girişimleri sürekli tekrarlanan bir olay haline gelmiştir. Burada dikkati çeken nokta, 1845 yılında askere alınanların nizami veya nizami olmayan birliklere kaydedilmelerinin müzakere edilmemesidir. Fakat bu durum, bir prensip anlaşmasına varıldığına delalet etmez. İlgi çekicidir ki 1847 yılında Blunt, güney Arnavutluk’ta, yani Toskaların bölgesinde gerçekleştirilen asker toplama girişimleri bağlamında iki organizasyon şekline, başbozuk birliklerden ve Redif birliklerinden söz etmektedir. Babîlî’nin 1842 yılının projelerini 1843/1844 yıllarına kıyasla daha tutarlı bir biçimde uyguladığı muhtemeldir. Bu takdirde Redif birliklerine asker toplandığı ileri sürülmekle beraber, asıl amacın belirsiz olduğu düşünülebilir.

Mehmed Reşid’in nüfus kayıt defterinin kaybolduğundan söz etmesi dikkat çekicidir. Arnavutluk bölgesinde böyle bir belge büyük bir olasılıkla hiçbir zaman var olmasa bile, Mehmed Reşid’in bundan söz etmesi, askere alınacak kişi sayısının bölgelere göre adil bir biçimde saptanması gereğinin duyulduğunu açıkça ortaya koymaktadır ve zaten bu, Gülhane fermanının en önemli maddelerinden biridir. Paşa aynı zamanda bu

koşulun yerine getirilmesinin imkânsızlığına da işaret eder. Günümüz bakış açısına göre burada bir kotanın saptanmasından zaten söz edilemez, çünkü 1845 yılındaki asker celpleri genelde Arnavutluk bölgesiyle sınırlandırılmıştır.

İstanbul'daki merkezi yönetim organlarının dosyalarında, toplanacak asker sayısı konusundaki müzakereler hakkında ayrıntılı bilgi bulunması, görüşüme göre, bu meselenin artık başka bir biçimde algılanmakta olduğunun göstergesidir. Bundan böyle sadece istenen sayıda asker toplanması yetmiyor, İstanbul'daki memurların bu süreci dikkatle denetlemesi gerekiyordu. Gülhane fermanında ayrıntıya girmeden kısaca belirtilen yeni düzenlemelerin gerçekleştirilme olanağı yoktu, ama bunlar gene de bu konudaki bildirimleri etkilemekteydi. Nüfus kayıtlarının kaybolması ve kabile başlarının daha düşük sayıda asker alınması için pazarlık etmelerinin raporlarda yer alması, normlara uyulmama nedenleri bakımından değer taşımaktadır. Belki eski askere alma yöntemlerinden, yeni yöntemlere geçiş sürecine ait çok önemli belgeler bulunmasının nedeni de budur. Bu belgeler bize Tanzimattan önceki yöntem hakkında bilgi aktarma olanağını sağlamaktadır.

Askere alma yönteminin, merkezi hükümet tarafından kontrol edilmesi kuralının konması sonucu, bu işlemlerin ara mercileri olan kabile başlarının ve yerel eşrafın yetki alanları çok daralmıştı. Dolayısıyla bu yöneme karşı koymalarına şaşmamak gerekir; örneğin onlar gene eskisi gibi erkek evlatlarının subay konumuna getirilmelerini sağlamak istiyorlardı. Bu konuda açıklığa kavuşturulması gereken mesele, yerel eşrafın, ahalinin büyük bir kısmını isyana teşvik etmeyi nasıl başardığıdır.

Belki burada belli ölçüde tutuculuk rol oynamış olabilir: Yıllardır oturmuş, alışlagelmiş bir sistemi ortadan kaldırıp yerine başka bir sistemi oturtmak isteyen merkezi yönetimdi. Oysa eski sistemi yeğleyenler yalnız kabile başları ve yerel eşraf değildi, ahali de onlara katılmaktaydı. Belli ki kabile başları ve yerel eşraf toplanacak asker sayısını düşürmek için pazarlığa oturduklarında, ahalinin çıkarlarını temsil etmekteydiler. Bu çıkar temsilciliği, nizami olmayan birliklerdeki askerlerle kumandanlarının aynı kökenden gelmeleri halinde de devam ediyordu ve böylece hep birlikte as-

keri yönetimin karşısında homojen bir topluluk olarak tavır alabiliyorlardı. Oysa subayların, maiyetlerindeki askerlerin çıkarlarını gözetmeleri, merkezi yönetimin bakış açısına göre, birliklerin denetim altında tutulamaması demektir. Özellikle birliklerin çıkarları, merkezi yönetimin çıkarlarıyla çakıştığı zamanlarda denetim imkânsız hale gelmekteydi. Bu bakımdan Arnavutluk'ta Nizamiye ordusu için asker celbine karşı direniş oluşmasının tutarlı nedenleri vardı. 1846 tarihli Kur'a Kanunnamesinde birliklerin farklı kökenlerden gelen askerlerden oluşturulmasını şart koşan 13. maddenin norm olarak kabul edilmesi, merkezi yönetimle yerel topluluklar arasında ki uyumsuzluğu daha açık şekilde meydana çıkarmaktaydı.

4.5 YENİ ASKER CELBİ UYGULAMASINDA İLK DENEYİMLER

4.5.1 Hassa ordusu, Dersaadet ordusu ve Rumeli ordusu bölgelerinde asker celbi

Hassa ordusu ve İstanbul ordusuna ayrılmış bölgelerde, 1846 Nisanından itibaren kur'a usulüne göre asker celbine başlandı.³⁶⁰ Uygulamanın yapıldığı bölge, Çorum-Kayseriye hattına kadar Anadolu'nun batısı ve Rumeli'de Edirne eyaletiydi.³⁶¹ Asker toplama işlemleri uzun süre devam etti. Edirne, Bolu, Manisa, Aydın ve Hüdavendigâr'da Ekim 1846'da tamamlandı.³⁶² Ankara eyaletinde ise bir ay sonra, Kasım 1846'da, işlemleri kolaylaştırmak için çeşitli yerlerde hazır bulundurulmuş asker sayısı artırıldı.³⁶³

Kur'a usulünün ilk uygulaması sırasında bazı yerlerde sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu sorunlar çoğu kez nüfus sayımıyla ilgiliydi. Örneğin 1847 yılı Şubat ayında Sındırgı kazasında (Karası sancağında) yeniden nüfus sayımı yapılması gereği duyulmuştur, çünkü kaza meclisiyle kadı, sayım sırasında nizama aykırı davranıldığına ilişkin şikâyetlerde bulunmuşlardı.³⁶⁴ Görevli sayım memuru Zekeriya Bey, 30-40 yaşındaki erkekleri 24-25 yaşında ve askerlik çağında olarak kaydetmişti. Onun yerine Ahmet Bey adında, Bursa 2. Redif alayında miralay (yarbay) olan güvenilir bir subay getirildi. Öyle anlaşılıyor ki bu, karşılaşılan tek olay değildir.³⁶⁵ Ama elime geçen kaynaklara dayanarak, kur'a usulünün ilk kez uygulanması sırasında, ülke kapsamında yaşanan güçlükler veya bunların sayısal değerlendirmeleri hakkında yargıya varmak mümkün değildir.

Rumeli ordusuna ait bölgeden ilk kez 1847 baharında asker toplanmıştır.¹⁶⁶ Buradan 5.250 kişinin askere alınması emredilmişti. DŞA'nin hesaplarına göre, bu sayı askerlik yaşına ermiş ("erbab-ı esnan") 19 kişide bir kişi oranına denk gelmekteydi.¹⁶⁷ Aynı zamanda Hassa ordusuna ve İstanbul ordusuna ait bölgelerden de yeni usule göre ikinci kez asker toplanmıştı.¹⁶⁸

Bundan kısa süre sonra, 1847 Haziranında, üç yüksek rütbeli subay, Babiâli tarafından Rumeli ve İstanbul ordularına ait bölgelerdeki asker toplama işlemlerini denetlemekle görevlendirilmiştir: DŞA üyesi Mirliva Azmi Paşa, Hassa ordusu mensubu Mirliva Ali Paşa ve Dersaadet Ordu-yı Hümayunu Meclisi üyesi Şakir Paşa.¹⁶⁹

Bu üç müfettiş, mensup oldukları orduya tahsis edilen bölgelere bizzat gidip dolaşarak, mümkün olduğunca çok sayıda yerel eşrafı ve ahalili geniş bir meydanda toplayacak, padişahın fermanını gösterip kendilerini tanıttıktan sonra fermanı alenen okuyacaklardır.¹⁷⁰ Bundan sonra meydana toplananlara, bu yıl veya geçmiş yıl kur'a çekimi uygulaması sırasında görevlilerin veya yerel eşrafın suç sayılabilecek bir davranışta bulduklarına dair bir vak'a duyup duymadıklarını soracaklardır. Özellikle asker olması gereken birinin, rüşvet vererek kur'a çekiminden kurtulmak; komisyonun karşısına kendi yerine bir başkasını çıkarmak gibi kaçamak yolları denemesi; sağlam bir erkeğin kendini hasta veya sakat olarak ya da hasta birinin kendini sağlam olarak kaydettirmesi gibi suçların işlenip işlenmediğini öğrenmeye çalışacaklardır. Bu gibi olaylar saptandığında, rüşvet almakla suçlanan kişi, eşraf ya da görevliler tarafından sorguya çekilecek ve sorgulama tutanağı seraskerliğe gönderilecektir. Ayrıca askerlik yaşından küçük olduğu ya da askerlik çağını aştığı halde askere alınanlara dair ihbarlar olursa, bunların da üzerinde durulacaktır. Eğer şikâyetlerin yersiz olduğu anlaşılırsa, şikâyet eden davet edilecek ve kendisine kanunname aracılığıyla neden haksız olduğu açıklanacaktır.

Bu sonuncu madde göstermektedir ki, teftişin amacı sadece kovuşturma ve cezalandırma değildir, bunun ötesinde kur'a usulünün olabildiğince saydamlık içinde uygulanmasını sağlamaktır. Bu nedenle müfettiş olan kimsenin görevi, kanunname metnine dayanarak yanlış anlaşılan maddeleri açıklamaktır.

İstanbul'daki Başbakanlık Arşivinde saklanan teftişle ilgili 130'u aşkın tutanakta, sayısı pek az olan istisnalar dışında, şikâyet bildirimleri bulunmamaktadır.³⁷¹ Tutanakları düzenleyen kişiler –yerel yönetim kurulları veya kadılar³⁷²– kalıplaşmış bir dille padişaha teşekkürlerini bildirmekte ve ahalinin yeni yöntemden çok memnun olduğunu belirtmektedir. Yöreye gönderilmiş olan müfettiş, bu teşekkür yazısına veya duruma göre şikâyet bildirimlerine kendi onay yazısını da eklemiştir. Tutanaklar çok sayıda olmakla beraber, olumlu bildirimlerde bulunanlar, kur'a uygulamasının gerçek durumu hakkında bilgi vermemektedir. Metinlerin belli standart ifade kalıplarında olması, kısmen daha önceden hazırlandığı ihtimalini akla getirir.

Birtakım şikâyetlerin dile getirildiği tutanaklar daha ilgi çekicidir. Anadolu'da ailenin geçiminin bir tek erkek tarafından sağlandığı durumlarda sorun yaşanmaktadır. İnegöl,³⁷³ Göynük³⁷⁴ ve Simav'da³⁷⁵ görevlilerin, bu durumu dikkate almadıklarından şikâyet edilmektedir.³⁷⁶ Tutanağa göre, İnegöl'de sadece bir kişi şikâyet konusu olmuştur. Ömer bin Hasan adındaki adam askere alınalı, yaşlı anası ve iki küçük çocuğu zor durumdadırlar. Göynük'te de birkaç aile aynı durumdadır, fakat bunların sayısı hakkında bilgi verilmemektedir. İlginç olan ise, Göynük'te 1846 yılında Hassa ordusu Alay Emni Emin Bey kur'a meclisine başkanlık ettiği zaman, kimsenin şikâyette bulunmaması; oysa 1847 yılında Hassa ordusu Topçu Miralay Osman Beyin başkanlığı sırasında, bazı şikâyetlerin dile getirilmesidir. Büyük olasılıkla her iki görevlinin yasaları yorumlama ve uygulama biçimlerindeki farklılıklardan dolayı, Göynük ahali müfettişe şikâyette bulunma cesaretini göstermiştir. Simav'da düzenlenen tutanakta bir yıl önce hiçbir sorun yaşanmadığı vurgulanmıştır, oysa o yıl Hassa ordusu Mirlivası (tuğgeneral) Ahmed Paşa asker celbiyle görevlendirildiğinde, askere alınan kişinin ailenin tek erkek evladı olmasını umursamaması şikâyet konusudur. Bu konuda dikkati çeken husus, İnegöl ve Göynük'te, 1846 Kur'a Kanunnamesinde öngörüldüğü gibi, her defasında aileyi geçindiren tek erkekten (muin), Simav'da ise tek erkek evlat anlamında “yalnızlı”dan söz edilmesidir. Halbuki bu erkekler doğrudan askerlikten muaf tutulmuyorlardı, ancak aile fertleri arasında geçimlerini sağlayacak başka bir erkeğin bulunmaması halinde hizmetten affedilebiliyorlardı. Söz konusu erkek, 70 yaşına gelmemiş ve sağlıklı olması koşuluyla askere gi-

denin babası da olabilir. Bu durumda şikâyetlerin bir yanlış anlamadan kaynaklandığı muhtemeldir.

Milas meclisinin bir tutanağında bir rüşvet –veya şantaj– olayından söz edilir.³⁷⁷ 12 genç adamın kadı naibi Ali Rıza Efendiye ve kur'a meclisi başkanı Yüzbaşı Mustafa Ağaya 150-400 kuruş rüşvet verdikleri saptanmıştır. Ama genç adamlar sorgulanmaları sırasında bu parayı ödemeye zorlandıklarını ileri sürmüşlerdir.³⁷⁸ Bu parayı ödemedikleri takdirde ne gibi bir olayla tehdit edildikleri tutanakta açıklanmamıştır.³⁷⁹ Fakat adamların “bilâ garaz” ifade verdikleri –düşmanca bir tutum içinde olmadıkları– belirtilmektedir. Ayrıca Milas'taki Redif birliklerinde binbaşı olan Ali Ağa adında güvenilir bir kişi, bu 12 genç adamın iki ay önce paralarını mahkeme yoluyla geri almak için başvurduklarını bildirmektedir. Fakat tutanağa göre, o sırada Milas eşrafından bazı kişiler çeşitli sebeplerden dolayı İstanbul'da bulduklarından, şikâyet sahipleri kadı naibine karşı bir girişimde bulunamamışlardır. Gösterilen deliller üzerine, Ali Rıza Efendi ve Mustafa Ağa suçlu bulunmuş, cezalarının saptanması ise padişaha havale edilmiştir.

Tutanakta anlatılan bu vak'ada bazı karanlık noktalar bulunmaktadır. Müfettişin gelmesinden iki ay önce mahkemenin durdurulması, yabancı bir kişi olaya karışmasa, Milas eşrafından kişilerin büyük bir ihtimalle kadı naibini koruyacaklarına delalet etmektedir. Bazı eşrafın şehirde bulunmaması yüzünden davanın sonuçlandırılmadığı ifadesi, kendilerini temize çıkarmak için ileri sürülen bir bahane izlenimi uyandırıyor.

Rüşvet ödeyen adamlar Milas'ın içinden olmayıp civar köylerdendir. Ödenen paraların yüksekliği, söz konusu kişilerin “hali vakti yerinde” ailelerden olduklarını göstermektedir.³⁸⁰

Milas'ta cereyan eden olayları elimizdeki kaynaklara dayanarak tam olarak yeniden kurgulamak mümkün değildir. Gene de bu olay gösteriyor ki, merkezi hükümetin niyeti, askere alma işlemlerinin denetimini ciddiyetle yürütmek, özellikle yerel eşrafın temsil ettiği gücün mahiyetini araştırmaktır.

Rumeli'de yapılan teftişlere dair tutanaklarda da –daha önce belirtildiği gibi– yeni askere alma yöntemi hakkında çoğunlukla olumlu ifadeler bulunmaktadır. Sadece Yenişehir Fener kadısı, askerlik yaşında (erbab-ı esnan) olan 24 kişinin kur'a meclisinin karşısına çıkmadığını bildirmiş-

tir.³⁸¹ Burada sözü edilenler Mora göçmenleriydi, yani Yunanistan krallığı-
nın kurulmasından sonra, 1820'li yılların sonunda Osmanlı devleti toprak-
larına göçen Müslümanlardı. Kadıya göre bu 24 kişi, meclisin karşısına
çıkmadıklarından, Kur'a Kanunnamesine göre kur'aya tabi tutulmadan aske-
re alınmışlardı. Yenişehir Fener'den alınacak diğer 19 yeni asker ise
kur'a usulüne göre seçilmişlerdi. Yenişehir Fener kadısı, söz konusu aske-
re alma işlemlerinin İstanbul'dan gelen talimata uygun olduğunu vurgula-
maktadır. Kur'a meclisinin karşısına çıkmayan erkeklerin –büyük bir ola-
sılıkla o yörenin sosyal yapısına henüz kaynaşmayı başaramamış– belli bir
topluluğa ait olmaları, günümüz okurunda şüphe uyandırmaktadır. Dola-
yısıyla sosyal bakımdan zayıf olanların aleyhine bazı hileler döndüğü akla
gelebilir. Fakat Osmanlı yönetimi bu konuda kuşkuya kapılmamış olmalı
ki, olay hakkında araştırma-soruşturma yapılmamıştır.

Kur'a meclisinin karşısına çıkmayan 24 kişi, müfettişlerin denetle-
diği tüm bölgeden toplanan askerlerle kıyaslandığında, şaşılacak kadar kü-
çük bir sayıdır. Bu yöreden çok sayıda asker toplanabilmesinin, –merkezi
yönetimin sandığı gibi– yeni yöntemin ahali tarafından benimsenmesin-
den ileri geldiği düşüncesi yanlıgı olabilir. Teftişin uygulanış biçiminden
edinilen izlenim, aslında durum hakkında bilgi verenlerin düşük bir sayı
bildirmiş olmaları ihtimalini akla getiriyor, zira bilgi alınabilecek en önem-
li kaynaklar kur'a çekilişine katılan yerel eşraf ve ahaliydi.

Anadolu bölgesinin aksine, Rumeli'de asker toplama işlemlerinde
gecikmeler olduğuna dair haberlere daha sık rastlanır. Bunun sebeplerin-
den biri, bölüm 4.4'te konu edilmişti: 1847 tarihinde kuzey Arnavutluk'ta
Nizamiye birliklerine asker toplanamayışının nedeni, kısa süre önce Toska
Arnavutlarının yaşadığı güney Arnavutluk'a gönderilecek başıbozuk birlik-
ler için çok sayıda asker celp edilmesiydi.³⁸² Manastır valisi Mehmed Rıza,
Ekim 1847 tarihinde Müfettiş Şakir Paşaya kur'a usulüyle asker toplama iş-
lemlerinin Debre'de ertelenmesinin uygunsuzluğunu açıklamıştı.³⁸³ Ama
merkezdeki askeri yönetim için bu yeni bir haber değildi, çünkü sekiz ay
önce yönetim zaten bu ertelemeyi kararlaştırmıştı.³⁸⁴

Bunun dışında Üsküp valisi ve kadısı tarafından gönderilen mek-
tuplarda, asker celbi fermanları henüz gelmediğinden, eyaletin merkez ka-

zası Nefs-i Üsküp'te, Kalkandelen, Prizren ve Priştina kazalarında işlemlere başlanmadığı, fakat ahalinin seve seve asker vermeye hazır olduğu bildirilmektedir.³⁸⁵ Diğer kazalarda asker toplama işlemleri herhangi bir olay çıkmadan yürütülmüştür.³⁸⁶ Niş kadısı da işlemlerin arızasız yürütüldüğünü ve ahalinin memnun olduğunu bildirmiştir.³⁸⁷ Şakir Paşanın raporundan edindiğimiz bilgiye göre, sadece Niş'in merkez kazasından asker toplanmış; Leskofça, Ürgüp ve Kurşunlu'dan ise asker toplanmamıştır.³⁸⁸ Şakir Paşa bu kazalar için celp fermanlarının gelmediğini bildirmektedir.

Askeri yönetim, 1847 yılı Aralık ayında ilk fırsatta Leskofça, Ürgüp ve Kurşunlu'da asker celbine başlamaya karar vermiştir.³⁸⁹ Buna sebep olarak Kigaların yaşadığı bölgedeki isyanın nihayet sona erdiği ileri sürülmektedir. Fakat bu durum, ahalsi Arnavut olan Kalkandelen, Prizren ve Priştina'da da geciken celp işlemlerinin başlatılması için neden oluşturmamıştır. Bu bölgelerde asker celpleri kanunnameye göre yani kur'a usulüyle yapılmıyordu.

1847/48 teftişi sırasında durumun tam olarak kavranıp kavranmadığı konusunda güvenilir bir yargıya varmak çok zordur. Müfettişlerin Osmanlı merkezi yönetimine bildirdikleri izlenimler genelde olumludur ve Selanik'teki Britanya Konsolosu Charles Blunt'ın gözlemleriyle benzerlikler gösterir:

Ekselanslarınıza şunları bildirmekten onur duymaktayım: Geçen cuma günü bu kentte Nizami ordu için asker kayıtlarına başlandı ve buna hiçbir şekilde karşı konmadığını bildirebilmekten mutluluk duymaktayım; Türklerin hepsi, ilk çağrıda bildirilen yere geldiler ve tüm işlemler çok düzgün bir biçimde yönetildi. Böylece bu işi yürütmek üzere buraya gönderilen ve eski rüşvet sistemine şiddetle karşı olduğunu kanıtlayan Miralay Mustafa Bey çok takdir kazandı. Türkler köylerden sükunet içinde buraya geldiler ve bir tek kişi bile kendini takdim etmekten kaçınmadı. 20-25 yaşları arasındaki 18 kişiden biri askere alındı.³⁹⁰

Bu yazılardan anlaşıldığı kadarıyla, kur'a usulünün uygulanmaya başlamasından sonraki iki sene boyunca asker celpleri, aşırı dirençle kar-

şlaşılmaksızın gerçekleştirilebilmişti. 1840'lı yıllarda Arnavutluk'ta hüküm süren gergin durum bu değerlendirmenin dışında tutulmaktadır. Rüşvet ya da evrak hilesi gibi kanıtlanması zor uygunsuzlukların, kısmen de olsa teftiş raporlarında yer alıp almadığı konusu, kanımca sorulması yerinde bir sorudur.

Olumlu izlenimlerin yoğunlaştığı raporları biraz kuşkuyla karşımanın doğru olacağına dair bazı ipuçları da vardır. 1847 yılında İstanbul'da birkaç kuruluş, teftiş raporlarında sözü edilmeyen bazı olaylarla uğraşmak zorunda kalmışlardı. Bu olaylar beceriksizce düzenlenmiş hile veya aldatmacalardan başlayıp, sayıca önemli sayılabilecek firarlara kadar varan geniş bir yelpaze oluşturmaktadır.

Sadrazam, 1847 Şubat ayının başında, Kastamonu valisine bir sahtekârlık olayında verilecek ceza konusunda MVL kararını bildirmiştir.³⁹¹ Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla olay şudur: Mustafa bin Dağlıoğlu İsmail, kur'a meclisini yanıltıp, 26 yaşındaki erkek kardeşinin kimliğine bürünmüştür. Öte yandan İbrahim bin İsmail adındaki bir adamın yerine bedelli olarak askere alınmak için başvurmuş ve bunun onaylandığına dair bir tutanak göstermiştir. Ancak ne yazık ki sadrazamın yazısından tutanağın hangi resmi daire tarafından hazırlandığı anlaşılamamaktadır. Neticede tutanağın sahte olduğu ortaya çıkar. Kastamonu meclisince bu olay İstanbul'daki resmi dairelere aktarılır ve söz konusu kişinin halktan biri (ahad-ı nas) olduğu belirtilerek, şimdilik kendisinin askere zorla kaydedilmesinden vazgeçildiği bildirilir. MVL, evrak sahtekârlığı nedeniyle üç ay hapis cezasını uygun görür. Mustafa bin Dağlıoğlu İsmail, cezasını çektikten sonra –herhalde namus ve şerefini zedeleyen suç u yüzünden– askere alınmayacaktır.

Olayda, suçlanan kişinin aslında askere gitmeye razı olduğu, fakat başkasının yerine bedelli askerlik yapıp, parasal çıkar sağlamak istediği anlaşılmaktadır. Genel olarak sahte evrak, askerlikten kurtulmak için düzenlenir. Nitekim 1848 yılının sonbaharında sahte terhis belgeleriyle adeta ticaret yapılmıştır; zira seraskerlik, askeri yönetim makamlarına bu durumu kontrol altına alabilmek için talimatnameler göndermiştir.³⁹² Şayet birisi terhis edildiğine dair tezkeresini kaybettiğini ileri sürer ve yeni tezkere çıkartmak için başvuruda bulunursa, nasıl davranılması gerektiğini açıkla-

mıştır. Seraskerin talimatına göre, yeni terhis belgeleri düzenlenmeden önce, başvuran kişinin askerlikten kaçmak istediği veya tezkeresini bir başkasına satma ihtimali göz önünde bulundurularak durumun araştırılması zorunlu kılınmıştır. İkinci ihtimal doğruysa, terhis edilen askere ve belgelerini satın alan kişiye evrak sahtekârlığından dolayı dava açılacaktır. Ayrıca DŞA, sahtesi yapılamayacak tezkereler düzenleme konusunu müzakere etmekle görevlendirilmiştir.³⁹³

Askerden kaçabilmenin bir başka çaresi de sahte ölüm belgesi düzenletmekti. Bu duruma örnek olarak bir vak'a gösterilebilir: Akdağ Madeni kazasına bağlı Allamedin köyünün imamı ve muhtarı, 20 günlük memleket iznine gönderilen yeni bir askerin öldüğüne dair belge düzenledikleri için mahkemeye verilmişlerdir.³⁹⁴ Zira sonradan bu adamın hayatta olduğu ortaya çıkmıştır. Sahte belge düzenleyenler, tıpkı asker kaçağını saklayanlar gibi cezalandırılmışlar, yani her yıl ödedikleri vergi kadar para cezası ödemeye ve bir ay hapse mahkûm edilmişlerdir.³⁹⁵

Askerlikten kurtulabilmek için gereken maddî imkânlarla ve altyapıya daha çok yöre eşrafı ve ileri gelenlerinin oğulları sahiptiler. En azından DŞA'nın bir tutanağında durum böyle yorumlanmaktadır.³⁹⁶ Bu tutanakta belirtildiğine göre, yeni tamamlanan denetimin sonucunda toplanan askerlerin arasında, eşraftan bir kişinin bile bulunmadığı anlaşılmıştır.³⁹⁷ Oysa kur'a usulünün getirilmesinden amaç –DŞA'ye göre– zengin, fakir, itibarlı kim olursa olsun herkesin eşit muamele görmesidir.³⁹⁸ Askeri reformların temelini ve özünü oluşturan ilke, adayların adil ve hakkaniyetli bir biçimde seçilmesidir.³⁹⁹

DŞA, asker toplama bölgelerindeki yerel eşrafı, erkek evlatlarını korumak için ölmüş gibi göstermekle suçlamakta ve bunu yapan kişilerin mahkemeye çıkarılıp ağır cezalar verilmesini talep etmektedir. Oğlunu askere gitmekten kurtarmanın başka bir yolu da onun "hocalık" (öğretmenlik) ya da "müderreslik" (doçentlik) rütbesini almasını sağlamaktı, çünkü ilmiye üyeleri genellikle askerlikten muaftı. DŞA'nın ileri sürdüğüne göre, ölüm veya istifa (kasr-ı yed) sebebiyle boşalan mevkiler (rûus) eşrafın oğullarıyla doldurulmakta, çok defa bir mevki çeşitli kişilerce paylaşılmaktaydı. DŞA'nın görüşüne göre, hoca ve müderres oğulları, o güne kadar geçerli

sistem uyarınca (şurut ve nizamına tatbikan), yaşlarına bakmadan babalarının yerine geçebilmektedirler. Bunun başlıca koşulu babanın, öğretim görevini bizzat yerine getirmesi ve yerine başkasını vekil tayin edip mevkinin sadece bir unvandan ibaret hale getirilmemesiydi. Diğer adayların her şeyden evvel askerlik görevini yerine getirecek yaşta (esnan-ı askeriye) olup olmadıklarının denetlenmesi üzerinde de durulmaktaydı. Fakat bu denetleme sonucunda varılacak karar hakkında DŞA tutanağında bir ifadeye rastlanmamaktadır.

Sadrazamın padişaha sunduğu 9 Temmuz 1848 tarihli arz tezkiresinde, bundan böyle yeni hoca ve müderris atamalarına nasıl ve kim tarafından karar verileceğine dair kurallar saptanmıştır.⁴⁰⁰ Buna göre, gelecekte bütün müderrisler şeyhülislam tarafından atanacaktır. Ama aynı ayın sonunda şeyhülislama, askerlik yapacak yaştaki erkekleri müderris olarak atamaması bildirilmiştir.⁴⁰¹ Sadrazam hazırladığı arz tezkiresinde askerlikten muaf tutulmayı sağlayan başka memuriyetleri de söz konusu etmiştir. Dini vakıfların (evkaf) yönetimiyle ilgili memuriyetlere yapılacak atamalar, gelecekte bu işlerden sorumlu bakanlık olan Evkaf Nezareti tarafından üstlenilecektir.

DŞA'nin açıklamalarından, atamaların sadece göstermelik oldukları anlaşılmaktadır. Diğer durumlarda aday zaten atama işleminden önce dini eğitim sisteminin bir parçası, yani en azından öğrencisi olarak askerlik görevinden muaf tutulacaktır. DŞA ve sadrazam, prensipte bu göstermelik atamaları yasaklamaktan çekiniyordu, zira bu adım ilmiye sınıfının yetki alanına müdahale olarak yorumlanabilirdi. Bunun sonucunda 1850'li yılların ortasına kadar askerlik çağına gelen kişiler, muaf olabilmek için göstermelik bir müderrislik konumuna erişmenin çarelerini aramaya devam etmişlerdir.⁴⁰²

Diğer bir sorun ise İstanbul ahalisinin fiilen askerlikten muaf olmasıydı.⁴⁰³ Bunun sonucunda İstanbul dışında doğup büyüyen genç Müslüman erkekler, İstanbullu ailelere evlilik yoluyla girmeye çalışıyorlardı.⁴⁰⁴ Özellikle İstanbul'da ticaret yapmak amacıyla geçici olarak bulunanlar için böyle olanaklar doğmaktaydı.⁴⁰⁵ DŞA'nin 11 Nisan 1847 tarihli bir tutanağında, Hassa ordusunun asker toplama bölgesinden bazı erkeklerin, İstanbul'da buldukları sırada kur'anın kendilerine isabet ettiğini öğrenip bu-

rada evlendiklerine dair bilgi verilmektedir.⁴⁰⁶ Daha sonra bu kişiler, evlendikleri sırada kur'anın kendilerine isabet ettiğini bilmediklerini ileri sürmüşlerdir. DŞA tutanağında belirtildiğine göre, şimdilik itirazda bulunulmamakla beraber, bu durumun herkes tarafından öğrenilip, askerlik çağı gelenlerce çare olarak değerlendirilmesini önleyecek bazı düzenlemeler getirilmesi uygun görülmektedir. Hatta DŞA bu sorunu ortadan kaldırmak için, İstanbul dışında doğup büyüyen 20-25 yaşındaki erkeklerin İstanbul'da kaldıkları sırada evlenmelerini yasaklamayı bile tasarlamıştır. Fakat serasker ve sadrazam arasındaki yazışmanın sonucunda evlenme yaşağı her iki tarafça da uygun görülmemiştir.⁴⁰⁷ Nihayet söz konusu kişilerin evlenmelerine rağmen askere alınmalarına karar verilerek padişaha bildirilmiş⁴⁰⁸ ve onaylanmıştır. Bu madde Kur'a Kanunnamesine eklenip ilan edilirse, İstanbullu ailelerin kızlarını 26 yaşından küçük dışarılıklılarla evlendirmeyeceği umulmaktadır.

İncelenen belgelere dayanarak, bu düzenlemenin ne oranda etkili olduğuna dair bir hüküm verilememektedir. Ama kanımca olumlu netice alındığından kuşku duymak gerekir, çünkü bu bölümün Kur'a Kanunnamesinin 1855/56 yılı baskısına eklenmemesi dikkat çekmektedir. Aslında böyle bir ek maddenin konmamasına şaşmamak gerekir, zira Kur'a Kanunnamesinde İstanbul ahalisinin askerlikten muaf olduğundan zaten söz edilmemektedir. Kısacası bu tartışmalarda asıl tutarsızlık, İstanbul ahalisinin hiçbir yerde tam açıklanmayan ayrıcalıklı durumudur.

1848 yılı ilkbaharında çekilen kur'a, Konya'daki Mevlevi tarikatının iki üyesine isabet edince çok ilginç bir tartışma çıkmıştır. Asker adaylarından biri Konya postnişini (tarikât başı) Mehmed Dedenin yeğeni Ali Çelebi, diğeri Derviş Mustafa adında bir mürittir.⁴⁰⁹ 1848 yılı Mayıs ayında postnişin Mehmed Dede,⁴¹⁰ sadrazama ve seraskere mektup yazıp bu iki gencin askerlikten muaf tutulması ricasında bulunur.⁴¹¹ Mehmed Dede, ricasına sebep olarak, Ali Çelebi'nin Celâleddin Rumî'nin⁴¹² soyundan geldiğini, annesinin postnişinin kız kardeşi olduğunu ve babasının dokuz yıl önce öldüğünü, büyük erkek evladın Konya'daki askerlik dairelerinde kâtiplik yaptığını ve geçindirecek bir ailesi olduğunu,⁴¹³ annenin ikinci oğlunun eline baktığını belirtmektedir. Said Mehmet Dedenin açıklamalarına göre, Mus-

tafa, mektup sahibinin özel hizmetlerini yerine getirmekle görevli olduğu gibi, hem bedenen hem de zihnen özürdür.⁴¹⁴ Bu durum kur'a çekiminden önce bilindiği halde dikkate alınmamış ve görevli memur her iki gence de kur'aya katılmaya zorlamıştır. Said Mehmed Dede bunun düşmanlık duygularından kaynaklandığını tahmin ettiğini belirtmektedir. Nitekim kur'a bu iki gence isabet etmiştir.

Sadrazamın⁴¹⁵ Serasker Rıza Paşaya⁴¹⁶ 6 Haziran 1848 tarihinde yazdığı mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, haklarında araştırma yapılması için İstanbul'a çağırılan muritler Galata'daki Kulekapı Dergâhında kalmışlardır.⁴¹⁷ Sadrazamın görüşüne göre Ali Çelebi, ayrıcalıklı bir aileden gelmesi nedeniyle ("sülâle-i tahire") kuşkusuz askerlikten muaf tutulmalıdır. Buna karşın Derviş Mustafa'nın durumu daha karmaşıktır, sadrazam bu konuda en kısa zamanda bir karar vermesini seraskerden rica etmektedir.

Serasker Rıza Paşa, 30 Temmuz 1848 tarihli cevap yazısında, sadrazamın Ali Çelebi meselesindeki düşüncesini onaylamaktadır.⁴¹⁸ Derviş Mustafa'ya gelince, hekimin muayenesi sonucu, sadece zayıf bir beden yapısına sahip olduğu anlaşılmıştır. Genç adama DŞA tarafından yöneltilen sorulardan da anlaşıldığı kadarıyla (zihinsel) bir hastalığı yoktur. Seraskerin belirttiğine göre, kanunnamenin bedensel zayıflığı hizmetten affedilmek için bir neden olarak kabul etmemesinden dolayı, Derviş Mustafa'nın askerlikten muaf tutulmasına gerek görülmemektedir.

Bu mesele daha sonra MVL önüne çıkarıldıysa da, seraskerin görüşü kabul edilmiştir.⁴¹⁹ Üstelik MVL Kur'a Kanunnamesine ilave edilecek bir maddeyle tüm "çelebiyan"ın, yani tarikatın kurucusu Celâleddin Rumi'nin soyundan gelenlerin askerlikten muaf olduklarını ilan etmeyi de önermiştir.⁴²⁰ Sultan Abdülmecid bu öneriyi kabul etmesine karşın, 1855/56 Kur'a Kanunnamesinde bu anlamda bir madde bulunmamaktadır.

9 Ağustos 1848 tarihli oturum tutanağında, Derviş Mustafa'nın kaderi hakkında bazı mütalaalar bulunmaktadır. Şöyle ki, MVL'ye göre Derviş Mustafa'nın askere alınmasına ne Celâleddin Rumi'nin soyundan gelmesi ne de bedensel yetersizliği engel teşkil etmektedir. Kurallara aykırı şekilde onu askerlikten muaf tutmak, başkalarına örnek teşkil edebilir; bu durumda ya bizzat askere gitmesi ya da yerine bedel olarak birini askere

göndermesi gerekmektedir. Bunun üzerine MVL, Galata'daki Mevlevi dergâhının şeyhi Kudretullah Efendiye, bedeli temin edip edemeyeceğini sordurmuştur, fakat gerek Galata, gerekse Konya Mevlevileri bu parayı bir araya getirememişlerdir.⁴²¹ Tutanağın sonunda, belki bazı nazırların bedel parasını sağlayabileceklerinden söz edilmektedir, zira bir önceki yıl Galata Mevlevihanesinin müritlerinden birinin askere alınması söz konusu olduğunda böyle bir çareye başvurulmuştur. (Anlaşılan, o Mevlevinin İstanbul dışında bir yerde doğup büyüdüğü kayda geçmişti; çünkü İstanbullu bir aileye mensup olsaydı, zaten askerden muaftı.)

Edeki dosyada Derviş Mustafa'nın kaderi hakkında başka bilgi verilmiyorsa da, padişahın bu sorunun özel yoldan çözülmesini, yani bedelin üçüncü bir kişi tarafından ödenmesini uygun gördüğü belirtilmektedir. Muhtemelen bedel parasını ödemeyi bir hayır işi (salih amel) olarak gören bir veya birkaç kişi bulunmuştur. 1848 yılında ortaya çıkan bu meselenin nasıl sonuçlandığı anlaşılacakla beraber, 1847 yılında bir Mevlevi müridinin, üst düzey Osmanlı memurlarının bağışı sayesinde, yerine askere gidecek bir bedel temin edebildiği saptanmıştır.

Osmanlı devlet adamları, büyük bir olasılıkla Mevleviler konusunda menfaat çatışması içindeydiler. Bir yandan yeni Kur'a Kanunnamesinin tutarlı bir biçimde uygulanması amaçlanmakta, öte yandan yalnız Ali Çelebi'nin değil Derviş Mustafa'nın da askerlik görevini yerine getirmekten kurtarılması arzulanmaktaydı. Belki bu arzu, karar verecek memurların Mevlevi tarikatına kişisel bağlılıklarından kaynaklanmaktaydı. Devletin de bu tarikata çok yakın olduğu gözden kaçmamaktadır. Herhalde bu konuyla ilgili memurlara göre, Celâleddin Rumi'nin soyundan gelen birinin askerlikten muaf olması gerekmektedir.

Medreselerde okuyanların (talebe-i ulum) askerlikten muaf tutulmaları kararıyla birlikte, Sünni İslam mezhebine Kur'a Kanunnamesi kapsamında bir ayrıcalık tanınmış oldu. Elimizdeki bir örnekten anlaşıldığı kadarıyla, Sufi tarikatından olanların muafiyeti sadece üst düzeydekiler –şeyhler ve aileleri– için geçerliydi. Sufi tarikatlarının da Osmanlı'da önemli bir yeri olmuş, hatta devleti desteklemişlerdir. Örneğin padişahın tahta çıkması vesilesiyle düzenlenen kılıç kuşanma töreninin (kılıç alayı)

kimi kez şeyhülislam veya nakibüleşraf tarafından değil, bir tarikat şeyhi tarafından gerçekleştirilmesinden tarikatların önemi anlaşılmaktadır.⁴²²

Mevlevi tarikatına büyük değer verildiği açıkça gösterildiği halde, bu tarikatın müritlerine ayrıcalık tanınmaması dikkat çekmektedir. Belki de bu konuda yapılacak bir düzenlemenin zor durumlar yaratabileceği düşünülmüştür. Medrese talebelerine uygulanan sınav tarzında bir denetim Sufi tarikatı müritleri için söz konusu değildir.

Askerlik hizmeti yapacak kişilerin, görevlerinden kurtulmak için başvurdukları yollarla ilgili sorunlara yer verilirken, ilk akla gelebilecek çare olan firardan ya da kur'adan önce ortadan kaybolmaktan söz edilmedi. Ashında bu gibi olaylar nadir değildi; fakat askerlikten kaçma, firar etme konusundaki yasal düzenlemeler o kadar ayrıntılı açıklanmıştı ki, nazırların bu konuyu MVL ve DŞA düzeyinde tartışılacak kadar önemli görmedikleri muhtemeldir. Ancak Kırım savaşı sırasında, kaçakların sayısını azaltabilmek amacıyla bazı yasal önlemlere gerek duyulmuştur.

1855 baharında kendiliğinden teslim olanlar için, ilk önce iki aylık bir kısmı af ilan edilmesine karar verilmiştir:⁴²³ Tüm olaylarda ceza yarıya indirilecektir. Muharebe meydanından firar eden kişiye, ceza olarak saptanan 500 değnek değil, sadece 250 değnek vurulacaktır. Başka bir vesileyle firar edene ise 120 değnek yerine 60 değnek vurulacak, hatta bu ceza bir buçuk aylık bir hapis cezasına çevrilebilecektir.

Buna karşın 1855 yılının sonbaharında cezaların şiddetlendirilmesi gündeme gelir.⁴²⁴ Seraskerlik bundan böyle asker kaçaklarına idam cezası verilmesini teklif etmiştir. Silahsız yakalananlar vurulacak, silahlı olarak kaçıp yakalananlar ise asılacaktır. Bir kaçağı gizleyenler veya düşman adına casusluk yaptığı meydana çıkanlar asılmak suretiyle cezalandırılacaklardır. Yasanın bu tarzda değiştirilmesi, padişah tarafından onaylanmışsa da, askeri ceza kanunnamesi kapsamına alınarak uygulandığı kesin değildir.⁴²⁵

Bu iki örnek, firar olaylarının azaltılmasını hedefleyen karşıt iki stratejinin uygulanmakta olduğunu gösteriyor. Bunlardan birincisi pragmatikti; her askere gereksinim duyulduğundan, kısmi af ilan edilerek kaçakların kendi rızalarıyla teslim olmaları ve yeniden çarpışmalara katılmaları hedefleniyordu. Fakat kısmi af ilan edilse bile, firarilere uygulanacak

cezaların hâlâ çok ağır olduğu görülmüştür. Bu yüzden, bu startejinin başarılı olup olmadığı belli değildir. Aynı yılın sonbaharında, firarilere verilecek ceza konusunun yeniden müzakere edilmesi, önceki önlemlerin fayda sağlamadığını göstermektedir. Nitekim 1855 Kasımında askeri ceza kanununda büyük değişiklikler yapılmıştır. Bundan böyle firarların önlenmesinde korkutma yöntemi uygulanacaktır.

1840'lı yılların sonuna doğru, yalnız askerlik hizmetinden kaçmak isteyenler değil, askere gönüllü gitmek isteyenler de tartışma konusu olmuştur. Fakat belgelerde bu kişilerin sayısı verilmemektedir. Sadece gönüllülere gösterilen ilgi, bu gibi vak'alara nadiren rastlandığı izlenimini uyandırmaktadır.

1847 yılı baharında, Uşaklı⁴²⁶ Yüzbaşı İbrahim Ağanın sekiz oğlundan ikisinin orduya katılmasına karar vermesi nedeniyle, kendisine padişah tarafından 2.000 kuruş armağan edilmiştir.⁴²⁷ 1848 Kasımında *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bir haberde, Tonya⁴²⁸ kentinde kur'a usulünün uygulanması sırasında 27 kişinin deniz kuvvetlerinde hizmet etmek üzere başvurduğu bildirilmektedir.⁴²⁹ *Takvim-i Vekayi*'de bu adamların her birine padişah tarafından para verildiği belirtilmektedir. 1849 yılı Ocak ayında Sersker Rıza Paşa, Erzurum ve civar köylerde kur'a usulünün ahalinin "kemat-i hoşnudi ve memnuniyeti" ile uygulandığını ve ayrıca elliden fazla gönüllü kaydedildiğini açıklamaktadır.⁴³⁰ Bu durumun da *Takvim-i Vekayi*'de ilan edilmesi uygun görülmüştür. Sadrazam bu olayı desteklemiş ve arz tezkiresinde, gönüllü olarak askere alınmak için yapılan başvuruların, "artık herkesin ordunun o değerli saflarında hizmet etmenin şerefini ve değerini bildiğini" gösterdiğini vurgulamıştır.⁴³¹

Gönüllülerden söz eden belgeler tıpkı bir başarı belgesine benzer. Gönüllü kayıtları, askeri reformların halk tarafından benimsendiğinin belirtisi olarak yorumlanmış ve bu bakımdan devletin resmi gazetesinde ilana önem verilmiştir.

Sürekli belirtilmesi gereken gerçek şudur ki Hassa, İstanbul ve Rumeli ordularına tahsis edilen asker toplama bölgelerinde, yeni Kur'a Kanunnamesinin ne ölçüde kabul gördüğünü saptamak zordur. 1847/48 yıllarındaki teftişlerin ve 1848/49 yılında ilan edilen gönüllü asker başvuru-

larının yarattığı olumlu izlenim, aynı zamana rastlayan bazı idari belgeler incelendiğinde etkisini kaybetmektedir. 1848 yazında Arabistan ordusu müşiri, seraskerliğe başvurarak, bölgesindeki işlemlerin bir süre gecikeceği sebebiyle, diğer bölgelerden toplanan askerlerden bir kısmının kendi ordusuna devredilmesini istemiştir. DŞA'den gelen yanıtta, bu isteğin yerine getirilemeyeceği; Hassa, İstanbul ve Rumeli ordularına ayrılan bölgelerde de her yıl celbedilmesi gereken 800-900 kişinin toplanamadığı, bu sayının % 8-17'si oranında eksik asker toplanabildiği açıklanmıştır.⁴³² Bundan anlaşıldığına göre, Osmanlı muvazzaf birliklerine tahsis edilen bölgelerden toplanan asker sayısı hiçbir zaman ihtiyacı tam olarak karşılamamıştır.

4.5.2 Nüfus sayımı ve asker celbi - Anadolu ordusunun bölgedeki durumu

Kur'a uygulamasının, nüfus sayımının tamamlanmasıyla ne derecede ilgili olduğu sorusu, özellikle Anadolu ordusunun asker toplama bölgesi –kısa süre sonra da– Arabistan ordusunun bölgesi bağlamında ortaya çıkıyor. DŞA'nin 22 Haziran 1848 tarihli oturumuna ait tutanakta, Anadolu ordusuna ayrılan bölgede yapılmakta olan sayımın hemen hemen tamamlandığı ve aynı yıl orada asker toplama işlemlerine başlanabileceği bildirilmektedir.⁴³³ Söz konusu dosyada ek olarak bulunan iki cetvel, durumun ayrıntılarına hakkında bilgi vermektedir;⁴³⁴ sayım sonuçları Diyarbekir ile Gümüşhane eyaletlerinden ve Amasya ile Karahisar Şarki sancaklarından tam olarak elde edilmiştir. Sadece Sivas eyaletindeki Niksar⁴³⁵ kazasından henüz cetvel gelmemiştir. Maadin-i Hümayun eyaletinden Gerger⁴³⁶ ve Hasan Çelebi⁴³⁷ kazalarının sayım neticeleri de henüz bildirilmemiştir ve Sağman⁴³⁸ ile Mazgird⁴³⁹ kazalarının sayım sonuçları, kanunnameye uygun olmadıkları gerekçesiyle düzeltilmek üzere geri gönderilmiştir. Musul eyaletine ait iki cetvel de (Cizre, Buhtan, Hacı Bayram ve Zaho kazalarının cetvelleri) aynı nedenlerden ötürü geri gönderilmiştir. Ayrıca Mardin kazasından sadece şehir halkının nüfus sayımına ait bir cetvel gelmiştir, civar köylere ait sayım sonuçları henüz gelmemiştir.⁴⁴⁰ Musul eyaletinin geri kalan kısmının nüfus sayıları –Mardin kazası hariç– cetvelin diğer bölümünün aksine kazalara bölüştürülmemiştir. Demek ki büyük bir olasılıkla bildirilen sayılar merkez kazaya, yani Musul kentine ve yakın çevresine aittir.⁴⁴¹

Bu sonuçlarda bile eksikler bulunduğuna göre, Erzurum, Van, Kars ve Çıldır eyaletlerinden henüz hiçbir sayının bildirilmemiş olması, sayım sonucunu önemli oranda etkilemektedir. Osmanlı askerlik dairelerinin tahminlerine göre, Anadolu ordusunun asker toplama bölgesindeki ahalinin yaklaşık % 62'si sayımla saptanmıştır.⁴⁴² Bu tahminin ne kadar gerçekçi olduğunu, eldeki belgelere dayanarak saptamak mümkün değildir.

Anadolu ordusunun asker toplama bölgesine ait ilk ferman, DŞA'nın 23 Haziran ile 2 Temmuz 1848 tarihleri arasındaki oturumundan hemen sonra düzenlenmiştir.⁴⁴³ Harput kazasından 238 yeni asker toplanmasını öngören bu ferman, Harput (Maadin-i Hümayun)⁴⁴⁴ valisi Mustafa Sabri Paşaya gönderilmiştir. Eldeki sayım cetveline dayanarak hesaplanan kota sayısı bu kadardı. Yeni askerler kur'a usulüne göre seçilecek, kaçmaya veya gizlenmeye teşebbüs edenler bilâ kur'a (kur'aya tabi tutulmadan) askere alınacaklardı. Kısacası, kanunnamenin bütün hükümleri aynen yerine getirilecekti.

Ekim 1848'de Erzurum valisi Hamdî Paşaya asker toplama fermanı gönderilmiştir.⁴⁴⁵ Erzurum'da da kur'a usulüne göre asker toplanacaktır. Tek tek kazalara isabet eden kotaların hesaplandığına bakılırsa, herhalde sayım sonuçları zamanında yetiştirilmiştir.

Kasım 1848'de Diyarbekir/Kürdistan valisi Mehmed Esad Paşa, Diyarbekir'de kur'a usulünü uygulama emri almıştır.⁴⁴⁶ Bu tarihten birkaç gün sonra, Irak ve Hicaz ordusunun kumandanı Ferik İzzet Paşaya Diyarbekir, Van ve Muş sancaklarında ve Cizre ve Buhtan kazalarında asker toplanması emri verilmiştir.⁴⁴⁷ Fermanın İzzet Paşaya gönderilmiş olmasından anlaşıldığı üzere, bu askerler Irak ve Hicaz'da yeni kurulacak ordu için değil, Anadolu ordusu için toplanacaktı.⁴⁴⁸ Burada dikkat çeken husus, metinde askeri reformlardan ve hizmet süresinin beş seneyle sınırlandırılmış olmasından söz edilmesine rağmen, kur'a usulüne değinilmemesidir. Buna karşın, 17. yüzyıldan beri asker toplama fermanlarından tanıdığımız ifade burada da tekrarlanıyor: Alınan kişilerin "genç ve tüvana ve askerliğe şayan ve seza" olmaları koşulu.⁴⁴⁹ Anlaşıldığına göre Van, Muş, Cizre ve Buhtan'da eski usule göre, yani kur'a çekilmeden asker toplanması uygun görülmüştü.

Bunun başka bir delili sayılardır: Van sancağında 450 kişinin, Muş sancağında 700 kişinin, Cizre ve Buhtan kazalarında toplam 450 kişinin

celbi isteniyordu. Bu sayılar tek tek kazalara göre hesaplanmış değildi. Büyük bir olasılıkla bu hesap yapılırken nüfus sayımı neticeleri alınmamıştı.⁴⁵⁰ Belki de sayım sonuçları bildirilmeyen bölgelerde kotanın nispeten yüksek tutulmuş olması bir çeşit cezaydı. İdari bölgeler arasındaki sınır çizgisinin belirlenmesindeki güçlük ve sayım sonuçlarının belli olmaması, sayıların kıyasını zorlaştırmaktadır. Gene de ilk bakışta bile Cizre ve Buhtan kazalarının kotası çok yüksek görünmektedir. Bir kazanın kotası genelde iki haneliydi, sadece nüfusu çok olan kazaların kotası daha yüksekti. Örneğin Midyat veya Diyarbekir'in nüfusu 19. yüzyıl sonunda Cizre'nin nüfusu ayarındadır.⁴⁵¹ 1848 yılında Midyat 131, Diyarbekir 94 asker vermek zorundaydı.⁴⁵²

Haziran 1847'de Kürt emiri Bedirhan yenilgiye uğratıldı; Cizre ve Buhtan'daki siyasi etkinliğine son verildi ve Girit Adasına sürüldü.⁴⁵³ Gökçe'nin çok isabetle belirttiğine göre, 1845 baharında merkezi hükümet tarafından Cizre ve Buhtan'da yapılması istenen nüfus sayımından amaçlanan, büyük ölçüde, bağımsız olan emir Bedirhan'ın egemenlik alanını sınırlandırmaktı.⁴⁵⁴

Gene de bu önlem, tamamen bu amaca yönelik olmaktan çok, Tanzimatın başlatılması için atılan ilk adım şeklinde değerlendirilmelidir. Bu dönemde tüm Diyarbekir ve hatta Erzurum eyaletinde nüfus sayımı yapılması emri verilmişti.⁴⁵⁵ Ancak egemenliğine son verilmesinin sebebi, Bedirhan'ın nüfus sayımını engellemesi değil, Nesturî topluluğuyla çatışmasıdır. Musul'daki Fransız konsolosu, bu çatışmada Babîâli nezdinde arabuluculuk girişiminde bulunmuştur.

Bu gergin ortamda, Cizre ve Buhtan kazalarından istenen asker sayısının yüksekliği, ahaliyi disipline sokma amaçlı bir önlem olarak yorumlanabilir. 1848 Kasımında, Bedirhan'ın sürgüne gönderilişinden bir yıl sonra bile, hâlâ nüfus sayımı sonuçlarının bildirilmemiş olması bu düşüncüyü doğrulamaktadır.

4.5.3 Nüfus sayımı ve asker celbi - Arabistan ordusunun bölgedeki durumu

Osmanlı yönetimi, Arabistan ordusunun bölgesindeki nüfus sayımı gerçekleştirilirken güçlüklerle karşılaşılacağı ve ancak çok sayıda askerin hazır bulunmasıyla sayımın mümkün olabileceği görüşündeydi.⁴⁵⁶

1846 Aralık ayında Arabistan ordusu müşiri Namık Mehmed Paşaya⁴⁵⁷ gönderilen yazıda, Halep'te nüfus sayımına başlanması emri verildiğinde, asker celbinin bu sayıma göre yapılacağına ahaliden gizlenmesi üzerinde önemle durulmaktadır.⁴⁵⁸

Bedirhan'a karşı girilen sefere, Arabistan ordusunun büyük bir bölümü katılmıştır.⁴⁵⁹ Bu durum, en azından askeri yönetim açısından gecikmeye neden olmuştur. 1847 Temmuzunda seraskerlik, Namık Mehmed Paşaya, Bedirhan'a karşı girilen seferin sona erdiğini ve Arabistan ordusu birliklerinin Şam'a geri dönmekte olduklarını, dolayısıyla nüfus sayımı yapılmasına bir engel bulunmadığını bildirmiştir.⁴⁶⁰ Bu haberle birlikte seraskerlik ve Arabistan ordusu müşiri arasında uzun süren bir tartışma başlamıştır.

Namık Mehmed Paşa, 11 Nisan 1848 tarihinde seraskerliğe yazdığı bir mektupta –öyle anlaşılıyor ki o tarihe kadar henüz bir girişimde bulunulmamış– kendi bakış açısını bildirmiştir:⁴⁶¹ Paşa, nüfus sayımının ancak bir iki yılda tamamlanabileceği ve daha önce asker toplamanın mümkün olamayacağı kanısındadır. Bu sebeple, tahminen 1851 (1267) yılına kadar⁴⁶² Rumeli, Anadolu, İstanbul ve Hassa ordularının asker toplama bölgelerinde her yıl toplanan 1.000'er yeni asker –toplam 4.000 kişi– Arabistan ordusuna devredilip destek verilmelidir. Arabistan ordusunun bölgesinde asker toplanmaya başlandığında, “ödünç alınanlar” kadar asker diğer ordulara iade edilecektir.

Namık Mehmed Paşa, mektubuna ek olarak Arabistan ordusunun mevcudu hakkında kısa bir bildiri sunmuştur. Bundan anlaşılacağına göre, o dönemde 14.183 asker görev yapmaktaydı; 10.422'si piyade, 2.678'i süvari, 1.083'ü topçuydu. Birkaç yıl önce ordu mevcudu 22.000 kişi kadardı, fakat ölüm ve firar yüzünden büyük kayıp söz konusuydu. Son olarak 1845 (1261) yılında⁴⁶³ asker takviyesi (ikmal-i noksan) yapılmıştı. Bu duruma göre, başlangıçta 22.000 askerden oluşan Arabistan ordusunun bu sayısı, kuruluş yılı olan 1843 ve Namık Mehmed Paşanın takviye yapıldığını bildirdiği 1845 yılları arasındaki zaman için geçerliydi. Demek ki, 3-5 yıllık sürede asker sayısında 7.800 kişi, yani % 35 oranında bir eksilme olmuştu.⁴⁶⁴

Namık Mehmed'in düzenlediği yeni asker devreleri hakkındaki istatistik ilgi çekicidir. Bu istatistikte sadece eski devreler, yani terhis edilip ye-

rine yeni asker getirilmesi acil olan devreler gösterilmiştir. 1835 (1251) ile 1842 (1258) yılları arasında askere alınan ve hâlâ hizmet etmekte olanların sayısı 2.421 kişidir. Demek ki bu adamlar 5-12 yıllık askerlerdir.⁴⁶⁵ Namık Paşaya göre, bu askerlerin tümünü terhis etmek olanaksızdı. Açığı birdenbire arttırmamak için, 1251 ile 1252 yıllarında askere alınanlardan oluşan 413 kişilik bir grup terhis edilebilirdi. Bu durum, terhisleri ertelenenlerde büyük bir infial yaratacağından, ilaveten 1253 yılında askere alınan 937 kişiyi de terhis etmek suretiyle bir ödünde bulunmak mümkündü. Ayrıca 100-200 kadar sakat ve hasta askerin yerine sağlam asker gelmesi gerekmekteydi.

Namık Mehmed Paşanın bu önerileri önce DŞA, sonra MVL tarafından müzakere edildi. DŞA, başlangıçta sadece 1251-1253 senelerinde askere alınanların, yani toplam 1.350 askerin ve hasta ya da sakat olan 100-200 kişinin terhis edilmesi önerisini uygun bulmuştu.⁴⁶⁶ Buna karşın Rumeli, İstanbul, Anadolu ve Hassa ordularının bölgelerinin herbirinden 1000 kişi gönderilmesi teklifinin çok sorun yaratacağı görüşünü belirtti. DŞA'ye göre İstanbul ve Hassa ordularının bölgelerinde bile yeterli sayıda asker toplanamamıştı. Zira bu yıl, iki bölgeden toplanan asker sayısının, gereğinden 800-900 kişi eksik olacağı ve Topçu ordusunun bölgesinden (Tophane dairesi), diğer bölgelerin her birine 550 kişi takviye isteneceği tahmin edilmekteydi. Böylece her ordunun asker sayısı 20.000-21.000 dolaylarında olacaktı. Ertesi yıl (1265/1849) bu sayının daha da düşeceği endişe edilmekteydi. Bu durumda Arabistan ordusuna her yıl diğer bölgelerden 4.000 asker göndermek olanaksızdı. Üstelik bu sevkiyatın büyük harcamalara yol açacağını hesaba katmak gerekiyordu.

DŞA, ileri sürdüğü kanıtların inandırıcı olmadığını belirterek, Namık Mehmed Paşayı, nüfus sayımının daha süratle yapılmasını yeterince teşvik etmemekle suçlamaktadır. Bu yüzden Arabistan ordusunun bölgelerinde iki devre asker celbi boşa gitmiş,⁴⁶⁷ dolayısıyla bir an önce asker toplanması zorunlu olmuştur. Fakat bu sene celbin imkân dahilinde olmadığı kabul edildiğinden, Arabistan ordusunun takviyesine belli bir kontenjan ayrılacaktır. DŞA, Namık Mehmed Paşaya toplam 2.300 kişi göndermeyi üstlenmiştir –850 kişi İstanbul ve Hassa ordularının asker toplama bölgelerinden, 600 kişi Anadolu ordusunun bölgesinden tahsis edilecektir.

DŞA, yazısının sonunda Namık Mehmed Paşaya nüfus sayımını hızlandırmasını tembih etmektedir. Daha çok sayım memurunun görevlendirilmesi ve bu işi yapabilecek ordu subaylarının da devreye sokulması önerilmektedir. Böylece Şam eyaleti dahilindeki sayımın bir ay içerisinde bitirilebileceği ve Sayda eyaletine geçilebileceği tahmin edilmektedir. Gerktiğinde –huzursuzluk çıktığında– Namık Mehmed Paşaya, başıbozuk birliklerini devreye sokma izni verilmektedir. DŞA, Arabistan ordusunun tüm bölgelerinde, nüfus sayımının gelecek yıl tamamlanmış olmasını istediğini açıkça ifade etmektedir.

MVL, DŞA'nin bu önerilerine genel olarak katılmanın dışında, 1254 (1838) devresinin sadece 192 kişiden oluşması nedeniyle, terhis işlemlerine dahil edilmesini önermektedir.⁴⁶⁸

Namık Mehmed Paşa ile İstanbul'daki merkezi yönetim arasında geçen bu tartışma, Arabistan ordusu bölgesindeki asker gereksiniminin aciliyetini gözler önüne serer. Bu bağlamda, hiçbir bölgede gereken ve istenen sayıda asker toplanamaması ilgi çekicidir. Bu durum, 4.5.1 bölümünde sözü geçen Hassa, İstanbul ve Rumeli ordularına tahsis edilen bölgelerde yapılan teftişlerin olumlu sonuçlarına gölge düşürmektedir. Gene de çok sayıda askere gereksinim duyulmasına rağmen, sayım sonuçlarına dayandırılmayan celplerden vazgeçilmesi dikkat çekicidir. Arabistan eyaletlerinde de Tanzimatın ilkelerinden biri olan “nüfus sayımı yapılmadan asker celbine gidilmemesi” esasına bağlı kalınmıştır. Büyük bir olasılıkla esas neden, bu konuda karar verme yetkisine sahip olanların idealist zihniyetleri değildi. Dikkati çeken husus, nüfus sayımı için ileri sürülen nedenin –asker toplama işlemlerine veri sağlamak– ahaliden gizlenmeye çalışılmasıdır; çünkü merkezi hükümet ve Arabistan ordusunun müşiri, nüfus sayımına ve asker alımlarına halkın direnç göstereceğini tahmin etmektedir.⁴⁶⁹

Bu gergin durumun sonucunda, uzun süredir görev yapan askerlerin terhisi geciktirilmişti. Namık Mehmed'in bu yüzden huzursuzluk çıkabileceği endişesi yersiz değildi. 1847 Nisanında, Trablusgarp'a yerleştirilen muvazzaf birliklerin büyük bir kısmının da karıştığı bir isyan çıkmıştı.⁴⁷⁰ Başkaldıran askerler Vali Mehmed Ragıb Paşanın dairesini basmışlar ve terhislerini istemişlerdi. Mehmed Ragıb Paşa başlangıçta durumu kontrol

altına almayı başaramamış, ancak İstanbul'dan Ferik Abdülkerim Nadir Paşa komutasındaki birliklerin gelmesi üzerine, isyancılar mücadeleyi tırmandırmaktan vazgeçmişlerdi.⁴⁷¹

Bu olay hakkında pek çok belge mevcuttur, hatta isyanı çıkaran altı kişiye açılan davayla ilgili sorgulama tutanakları dahi bulunmaktadır.⁴⁷² Bu kişiler 12-21 yıldan beri askerlik yapıyorlardı ve 1826-1835 yılları arasında Anadolu'nun değişik yerlerinden toplanıp askere alınmışlardı. Bu arada çoğu elli yaşına, hatta biri altmış yaşına gelmişti. İsyancıların tek isteği, terhis edilmek ve memleketlerine dönebilmektir. Davalılarının çoğu kendilerini savunurken şu açıklamada bulunmuşlardır: Valiler, yerlerine başka bir valinin atanması nedeniyle İstanbul'a döndüklerinde, askerlerin durumunu anlatacaklarına ve terhislerini sağlayacaklarına söz vermişlerdir; fakat art arda yapılan atamalara karşın, durumda hiçbir değişiklik olmamıştır. İsyan çıkaran askerlere karşı yapılan en ağır itham, aracılık etmeleri için Trablusgarp'taki yabancı konsoloslara başvurmuş olmalarıdır.

Bu olayda yol göstermesi amacıyla başvurulmuş DŞA, isyancılara verilmesi gereken ceza konusunda ikilem içindeydi.⁴⁷³ 6 Temmuz 1847 tarihli oturum tutanağındaki kayıtlara göre, aslında isyancılar, idam veya ömür boyu "kürek cezası"na⁴⁷⁴ çarptırılırlardı. Fakat DŞA, isyancıların taleplerinde haklı olduklarını kabul etmekle beraber, davranış biçimlerinin askeri disipline aykırılığı nedeniyle, isyanın hoşgörüsüyle karşılanamayacağını ileri sürmüştür. Sonuç olarak DŞA, isyanı çıkaran altı kişi için üç yıl "prangabendlik"⁴⁷⁵ cezası önermiştir. Ordu mensubu diğer 67 kişi, isyan sırasında valilik binasına yapılan saldırıya katılmak gibi özel bir suç işlediklerinden 1-2 yıl prangabendliğe mahkûm edilmişler, diğerleri ise cezalandırılmamışlardır.⁴⁷⁶

Mehmed Ragıp Paşa, 14 Haziran 1847 tarihli mektubunda, isyanın bazı problemleri çözebilecek bir yol olduğu fikrinin yerleşmemesi için, Trablusgarp'taki askerlerin terhisinin bir yıl daha ertelenmesini teklif etmiştir.⁴⁷⁷ Fakat DŞA, Trablus'ta konuşlandırılan birliklerin yerine ilk fırsatta, yani 1848 baharında Rumeli'de askere alınacak 800 yeni askeri getirmeye karar vermiştir.⁴⁷⁸ Bundan böyle de Rumeli ordusunun bölgesinde toplanan askerlerden yılda 400 asker Trablusgarp'ta bulunan birliklere gönderilecektir.

Bu vesileyle, Trablusgarp'ın beş asker toplama bölgesinden hiçbiri ne dahil olmadığına dikkati çekmek isterim. İncelediğim belgelerin hiçbirinde Trablusgarp'ta nüfus sayımı yapılması meselesi tartışma konusu olmamıştır. Oysa Asakir-i Nizamiye için asker celbi meselesi tartışılmıştır. Mehmed Ragıp Paşa bu konuyu 14 Haziran 1847 tarihli mektubunda gündeme getirmekte ve ismini anmadığı birçok kişinin, Rumeli'den toplanan yeni asker sayısının yeterli olmaması durumunda, Trablusgarp'ta doğma büyüme “evlad-ı Arap”ları askere alma önerisinde bulduklarından söz etmektedir.⁴⁷⁹ Fakat bunu pek gerçekçi bulmadığını, kendi kanısına göre Arap halkının sadakat ve vefa duygularına güvenilemeyeceğini ve bundan böyle “Türk uşakları”nın askere alınmasının daha uygun olacağını bildirmektedir. Bu bakış DŞA tarafından kabul edilip, 6 Temmuz 1847 tarihli protokole alınmıştır.⁴⁸⁰

Gene de Ekim 1848'de Trablusgarp'ta Nizamiye birliklerine 500 asker toplanmasına dair ferman çıkarılmıştır.⁴⁸¹ Fakat bu yeni askerler kendi memleketlerinde değil, Girit'te konuşlandırılacaklardır. Bu konuya ilişkin belgeden anlaşıldığına göre, daha önce Trablusgarp valisine Asakir-i Nizamiyeye asker toplamanın mümkün olup olmadığı danışılmıştır. Vali, toplanan askerlerin “cinsiyetleri münasebetiyle” (milliyetleri yüzünden) memleketlerinde hizmet etmemeleri koşuluyla bunu onaylamıştır.

Çokuluslu bir devlet olan Osmanlı yönetiminin, muvazzaf orduları için asker celbi işlemlerinde ve bu orduların konuşlandırılması konusunda “böl ve yönet” (*divide et impera*) politikası uygulaması şaşırtıcı değildir. 1846 tarihli Kur'a Kanunnamesinin 13. maddesinde bu konu işlenmiştir.⁴⁸² Buna karşın Trablusgarp'ta toplanan askerlerin hangi niteliklerinden ötürü Asakir-i Nizamiyeye uygun görüldükleri bir problem olarak ortaya çıkmaktadır. Belgede ne kur'a usulünden ne nüfus sayımı verilerinden ne de önceden belirlenmiş asker kotalarından söz edilmektedir. Oysa bu hususlar Rumeli ve Anadolu'da Nizamiye birliklerine asker toplama işlemlerinin en belirgin işaretleridir. Büyük bir olasılıkla, Trablusgarp'ta 1846 Kur'a Kanunnamesine uyulmamıştır. Nitekim Anadolu ordusu için asker toplanacağı zaman, nüfus sayımı sonuçları bildirilmeyen bölgelerde bu kanunnamenin hükümleri uygulanmamıştır.

Arabistan ordusunun bölgesi olan Suriye'yle Anadolu'nun Adana ve Mar'aş vilayetlerinde, Trablusgarp'ın aksine, kanunnameye uygun şekilde asker toplanması üzerinde ısrar edilmiştir. Nüfus sayımının önemi, DŞA ve merkezi yönetimin diğer kuruluşları tarafından her fırsatta belirtilmiştir.

Osmanlı askeri yönetimi, nüfus sayımının Arabistan ordusunun asker toplama bölgesinde tamamlanmasıyla bütün sorunların çözümlenmiş olmayacağını farkındaydı. Nitekim 1848 yazı sonunda, seraskerlik tarafından hazırlanması istenen bir layiha bunu göstermektedir.⁴⁸³ Belgedeki açıklamalara göre, Anadolu ve Arabistan ordusunun bölgelerinde sayım henüz tamamlanmadığı halde, asker toplama bölgelerinin ayrılmasına esas teşkil eden tahminlerin tamamen yanlış olduğu şimdiden anlaşılmıştır. Her iki bölgedeki nüfus o denli azdır ki, askerliğe uygun olmayan ve muaf tutulması gereken erkekler çıkarıldığında geri kalanlar, toplanması gereken asker sayısına ancak denk gelmekte, hatta bazen daha düşük olmaktadır. Bu durumda kur'a usulünün uygulanması gereksiz görülmektedir. Nitekim ondan önceki yıl, Anadolu ordusunun bölgesinde birçok yerde asker "bilâ kur'a" toplanmıştır.⁴⁸⁴ Arabistan ordusunun asker toplama bölgesinde ise henüz işlemlere başlanmadığı belirtilmektedir. Diğer üç bölgenin şu sırada düzenli olarak Anadolu ve Arabistan ordularına asker teslim etmeleri gerekmektedir. Ancak bu durum böyle süremeyeceğinden, başka bir çözüm bulunması önerilmektedir.

Bu layiha somut bir çözüm önerisi getirmemektedir. Belgede Osmanlı devletindeki yeni asker kıtlığının sürekli karşılaşılan bir durum olduğu konusu yer alır, özellikle doğu Anadolu ve Arabistan vilayetlerinde bu sorunun daha büyük zorluklara neden olduğu belirtilmektedir. Fakat asker toplama bölgelerinin yeniden tanzim edilmesi üzerinde durulmamıştır.

Askeri yönetim 1849 yılı Ocak ayında Arabistan ordusunun asker toplama bölgesinde nüfus sayımı yapmak için yeniden girişimde bulunmuş,⁴⁸⁵ 1850 Haziranında da asker toplanmaya başlanmıştır.⁴⁸⁶ Bu iki tarih arasındaki yaklaşık bir buçuk yılda, sayımın başarıyla yapılmış olması kuşku görünüyor ve askeri yönetimin bölgedeki işlemler sırasında o zamanki nüfus verilerini ne oranda değerlendirebildiği sorusu akla geliyor. Anadolu ordusunun bölgesindeki durumun aksine, Arabistan ordusunun as-

ker toplama bölgesinin nüfusu ve toplanan asker sayısı hakkında ayrıntılı bilgi edinmem mümkün oldu. Kayıt defterlerinden birinde, 20-25 yaş arasındaki Müslüman erkek (erbab-ı esnan) sayısı; ayrıca kazalara, nahiyelere ve mukataalara göre hesaplanan asker kotaları kayıtlıdır.⁴⁸⁷ Toplanacak asker sayısı “11 erbab-ı esnanda bir kişi” kotasına göre saptanmıştır. Söz konusu defter Arabistan ordusu bölgesini, yani Sayda, Şam, Halep, Adana, Trablus-ı Şam, Mar’aş eyaletlerini, Tarsus ve Lazikiye sancaklarını içine almaktadır. 759.781 kişilik erkek Müslüman nüfustan 102.194 kişi, 20-25 yaşları arasındadır ve bunlardan 9.211 kişi askere alınacaktır. Burada dikkati çeken nokta, Arabistan ordusunun asker toplama bölgesindeki nüfus yapısının yaş bakımından batı Anadolu ve Rumeli’dekinden farklı oluşudur: 20-25 yaşındakilerin sayısı fazladır.⁴⁸⁸ Elimizdeki kaynaklar, bu sayıların gerçekte ne derece örtüşüğünü saptamaya elverişli değildir. Gene de defterden açıkça anlaşıldığına göre, kanunname uyarınca toplanacak askerlerin sayısını hesaplayabilmek için gereken nüfus verileri, merkezi yönetimin elinde mevcuttur.

Şam ve Halep’te, 1850 sonbaharında asker celplerine karşı şiddetli direnişler olmuştur.⁴⁸⁹ Bu olayların yorumu, günümüz bakış açısından pek kolay değildir. Halep’te farklı topluluklar arasında sokak çatışmaları çıkması ve isyancıların kendilerine kurban olarak Cudayda mahallesinde yaşayan Rum-Katolik Hıristiyanları seçmeleri dikkat çekicidir. Masters, Halep’teki olayları ayrıntılarıyla analiz eder ve isyanın en az iki nedeni olduğunu belirtir.⁴⁹⁰ Bunların en önemlisi, kişilerin devlet tarafından daha sıkı bir denetime alınmasına, dolayısıyla nüfus sayımına ve kur’a usulüyle asker toplanmasına, ayrıca kişisel olarak vergilendirilmeye karşı gösterilen tepkidir. Üstelik o dönemde değişen ekonomik durumun yarattığı genel hoşnutsuzluk insanları tedirgin etmektedir. Masters’e göre, Halep’in 19. yüzyılda dünya ekonomik sistemine dahil edilmesi sonucu kent, Suriye civarının ekonomi merkezi olma fonksiyonunu yitirmekteydi. Öyle görünüyor ki, buranın Hıristiyan ahalisi değişen duruma daha kolay uyum sağlamış, fakat bu yüzden fakirleşen Müslüman ahalinin kin ve haset duygularının hedefi haline gelmiştir.⁴⁹¹

Masters’in analizi çağdaş Avrupalı ve Marunî gözlemcilerin bildirimlerine dayanır.⁴⁹² Öyle anlaşılıyor ki, İstanbul’daki Osmanlı hükümeti,

çıkan huzursuzlukları sadece yeni sisteme karşı bir tepki olarak algılamıştır. Bu olaylardan yaklaşık 30 yıl sonra, vak'anüvis Ahmed Lütfi'nin kısaca verdiği bilgiye göre, ilk kez kur'a usulüne göre Nizamiye birliklerine asker toplandığında, Şam kentinde tepki gösterenler olmuştur ve bu başkaldırıya Baalbek ve Havran'da bazı "sebükmagzan"lar –kolay kandırılabilenler– katılmışlardır.⁴⁹³ İsyanıcıları sözle ikna mümkün olmadığından, askeri müdahaleye başvurulmuş ve isyanın bastırılmasından sonra yakalanabilen elebaşları İstanbul'a götürülmüştür. Bunlardan bazıları "kürek" cezasına çarptırılmış, diğerleri Girit'teki birliklere yerleştirilmiştir.

Lütfi'nin bildirdiğine göre, Halep'te daha büyük gerginlikler yaşanmıştır. Hatta Halep valisi Zarif Paşa, şehir dışında bulunan Asakir-i Nizamiye kışlasına sığınmak zorunda kalmıştır.⁴⁹⁴ Bu isyan ancak dışardan getirilen birliklerin desteği sayesinde bastırılabilmiştir.

Lütfi'nin sözünü ettiği Havran'daki askeri müdahalelerle ilgili arşiv malzemesi mevcuttur. Arabistan ordusu müşiri Mehmed Paşa, 1852 Eylülünde yazdığı mektupta bu konudan söz eder.⁴⁹⁵ Bu metinde askeri harekât hakkında verilen ayrıntılı bilginin aksine, çatışmanın asıl nedenleri ve çatışan tarafların savları açıklanmamaktadır. Bu durumda, merkezi yönetimle isyancılar arasında ortak bir müzakere zemini bulunmadığı izlenimi uyanmaktadır.⁴⁹⁶ Osmanlı askeri yönetiminin, on yıl önce Arnavutluk'ta sergilediği tutumla kıyaslandığında, bu durum daha çok göze batmaktadır. O dönemde yoğun müzakereler sonucunda, bazı hallerde seçimi yörenin ileri gelenlerine bırakmak suretiyle çok sayıda yeni asker toplamak mümkün olmuştur.⁴⁹⁷ Arnavutluk'taki olayların aksine, merkezi hükümet veya bölge temsilcisi Arabistan ordusu müşiri, 1852'de Havran'daki asker toplama yöntemleri konusunda ödün vermeye yanaşmamıştır. Ancak 1840'ların başında, Arnavutluk'ta askeri birliklerin toplanması sırasında huzursuzluk çıktığında, askeri reformlar hakkında az çok bilgi edinilmişse de henüz bağlayıcı bir yasanın söz konusu olmadığını dikkate almak gerekir. Aradan geçen zaman zarfında Kur'a Kanunnamesi basılmış ve yayınlanmıştır.)

Arabistan ordusunun asker toplama bölgesinde 1850-1852 arasında çıkan olaylar hakkında tatminkâr bir yorumun yapılması, ancak başka araş-

tırmalar çerçevesinde, yerel kaynaklardan faydalanarak yapılan çalışmalarla mümkün olacaktır.

Halep'te çıkan huzursuzluklar ve buna bağlı zorla askere alma olayları, merkezi yönetimin askerlik görevini ideolojik bakımdan yorumlayışındaki ikincikli (ambivalent) tutumunu açıkça gösterir. Temmuz 1855-Kasım 1856 arasında serasker olan Mehmed Rüşdi'nin, Eylül 1856'da yazdığı bir mektup bu durumu gayet açık şekilde gözler önüne serer.⁴⁹⁸ Bu mektupta Ferik Şükrî Paşanın bir arzuhalinin DŞA tarafından müzakere edildiği açıklanmaktadır.⁴⁹⁹ Şükrî Paşa, 1850 yılındaki "Halep hadisesi" sonrasında bilâ kur'a –zorunlu– askere alınanların uzun süre hizmet ettikten sonra artık terhis edilmelerinin zamanı geldiğini belirtmektedir. Bu kişiler, o dönemde Girit'te konuşlandırılan Rumeli ordusunun 7. piyade alayına yerleştirilen askerlerdir.

Şükrî Paşa arzuhalinde, bu askerlerin savaş sırasındaki fedakârca davranışlarıyla padişaha olan bağlılıklarını kanıtladıklarını ve böylece geçmişteki kusurlu davranışlarını telafi ettiklerini ileri sürer.⁵⁰⁰ Aynı satırda, bu adamlardan sadece yirmisinin hayatta kaldığı, bugüne kadar çektikleri cezanın yeterli görülebileceği ve artık şerefli bir biçimde terhis edilmeyi, yani "mükâfaten icra-yı istibdal"ı hak ettikleri belirtilmektedir. Şükrî Paşa askerliği bir yandan padişah uğruna cansiperane bir hizmet, öte yandan isyan çıkaranlar için bir ceza olarak göstermektedir. Demek ki burada, askerliği ulvi bir görev olarak tanımlamakta tutarlı bir davranıştan söz edilemez.

Şükrî Paşanın teklifi, gerek DŞA, gerekse serasker ve sadrazam tarafından uygun bulunmuş ve konuya ilişkin arz tezkiresi 1856 yılı Ekim başında padişah tarafından onaylanmıştır.⁵⁰¹

4.5.4 Yeni askere alma yöntemi 1846-1863⁵⁰²

Kur'a uygulaması önceleri tüm asker toplama bölgelerinde az çok sorunlu yürütülmüştü. Bu nedenle araştırma konusu dönem boyunca asker adaylarının kur'ayla belirlenmesinin –en azından merkezi hükümetin gözünde– rutin bir işlem haline gelip gelmediği sorusu ortaya çıkar. Mühimme-i Asakir Defterlerindeki veriler, bu soruyu cevaplandırabilecek ipuçlarını sağlamaktadır. Tabii ki belirli zamanlarda asker toplanmasının

emredilmesi, işlemlerin belirli zamanlarda ve kanunnameye uygun biçimde yürütüldüğü anlamına gelmez. Ama, Mühimme-i Asakirdeki kayıtlarda celp sonuçlarının değerlendirilmesinde düzensizlikler göze çarpmaktadır. Bundan da anlaşıldığına göre asker toplama işlemleri o tarihte tam olarak rayına oturamamıştı.

Hassa ve İstanbul ordularına tahsis edilen asker toplama bölgeleri için 1846 ile 1852 arasında her yıl bir celp fermanı çıkarılmıştır. Arada sırada birkaç aylık oynamalar olmuştur. 1846'dan 1848'e kadar nisan veya mart aylarında (rebiülâhîr) asker toplama emri verilmiştir.⁵⁰³ 1849'da ise fermanların çıkarılması ağustosya ertelenmiş (şevval 1265), hatta Hüdaven-digâr eyaletindeki bazı yerler için kasıma (zilhicce 1265) kadar ileriye atılmıştır.⁵⁰⁴ 1850 ve 1851 yıllarında asker toplama emirleri mayıs ayına, 1852'de gene ağustos ve eylül aylarına rastlar.⁵⁰⁵ Başka bölgelerle kıyaslandığında, bu emirler oldukça düzenli olarak çıkarılmıştır.

Rumeli ve Anadolu ordularına ayrılan bölgelerde asker toplama işlemleri her yıl farklı aylarda yapılmıştır; örneğin Rumeli'de Şubat 1847'de, Anadolu'da Haziran 1848'de.⁵⁰⁶ Bu iki bölgede daha sonraki yıllarda asker celpleri 12 ay arayla yapılmamış, her defasında birkaç aylık kaymalar olmuştur.⁵⁰⁷ Ayrıca başka düzensizlikler olduğuna dair deliller mevcuttur. Örneğin Rumeli ordusu için 1850 (1266) yılına ait bir askere alma fermanını bulunamamaktadır. Ancak Anadolu ordusu bölgesi için hazırlanan, asker sayısı ve kaza kotalarının yazılmadığı, bu hanelerin boş bırakıldığı ferman taslaklarına rastlanmıştır. Bunlar 1849 (1265), 1850 (1266) ve 1852 (1268) yılları için hazırlanmıştır.⁵⁰⁸ Büyük bir ihtimalle, kanunnamenin aksine bu işlemlerde asker sayıları yerinde saptanmıştır. Kırın savaşının sonuna doğru, yeniden toplanacak asker sayısının ve kotaların yeri boş bırakılarak hazırlanmış üç ferman bulunmuştur.⁵⁰⁹

Arabistan ordusunun bölgesinde asker toplama işlemleri diğer bölgelerden daha geç, Haziran 1850'de başlamıştır. Lazikiye ve Mar'aş bölgelerine yönelik fermanlar birkaç ay sonra, Aralık 1850'de düzenlenmiştir.⁵¹⁰ Bir yıl sonra, 1851 yılı Ekim ve Kasım aylarında bir kez daha Halep ve Şam eyaletleri için asker toplama fermanları çıkarılmıştır.⁵¹¹ Halep ve Şam kentleri ise celp işlemlerinin dışında bırakılmıştır. 1852 yılı yazında ilk kez Hav-

ran ve Cebel-i Dürüz'da asker toplanması kararlaştırılmıştır.⁵¹² Bunun sonucu olarak daha önce sözünü ettiğimiz celp seferleri düzenlenmiştir. 1861 yılına kadar Arabistan ordusunun bölgesi için bir daha emir çıkarılmamıştır.⁵¹³ Bu durum, o bölgede diğer bölgelere kıyasla daha nadir asker toplandığını gösterir.

Kırım savaşı, asker toplama bölgelerinde işlemlerin yürütülmesinde gözle görülür bir ayrım oluşturmuştur. Zira iki üç yıl boyunca düzenli asker celpleri ya çok büyük güçlüklerle gerçekleştirilmiş ya da olanaksız hale gelmiştir. 1853 Mayısında Hassa ordusuna ve İstanbul ordusuna tahsis edilen bölgelerde bir kez daha asker celbi için ferman çıkarılmıştır.⁵¹⁴ Hassa, İstanbul ve Anadolu ordularına yönelik 1854 Mayısında çıkarılan asker celbi fermanlarında, bir yıl önceki asker toplama işlemlerinin geciktiğine işaret edilmektedir.⁵¹⁵ Fakat bu gecikmenin süresi açıkça belirtilmemiştir, belki Mayıs 1854'e kadar bir yıllık bir gecikme olmuştur. Ertesi yılın⁵¹⁶ asker celbi fermanlarında, 1854 yılında Hassa, İstanbul, Anadolu ve Rumeli ordularına ait bölgelerde, Kırım savaşı nedeniyle asker toplamanın mümkün olmadığı belirtilmektedir.⁵¹⁷ Rumeli ve Anadolu orduları için çıkarılan fermanlarda kota hanesi açık bırakılmıştır, bu durum 1855 yılı boyunca süren düzensizliklerin işaretidir. 1856 yılında Hassa ve İstanbul ordularına tahsis edilen bölgelere yönelik celp fermanı çıkarılmışsa da henüz her şey kanunnameye uygun yürütülmemektedir:⁵¹⁸ 1857'de asker toplama fermanlarında, görev yapanların terhis edilip yerlerine başkalarının getirilmesi anlamına gelen istibdalın uygulanmadığına işaret edilmektedir.⁵¹⁹ Demek ki muhtemelen asker toplanmış, ama beş yıllık askerlik görevini tamamlamış olanlar, Kırım savaşı bittikten yaklaşık bir yıl sonra hâlâ terhis edilmemişlerdir.

Kırım savaşı sırasında olağan asker toplama işlemlerinde sorun çıkmasına dair belirtiler mevcuttur. Osmanlı devletinin savaşta, yani daha çok askere ihtiyaç duyduğu zamanda nasıl asker temin ettiği konusuna, Mühimme-i Asakirdeki kayıtlar açıklık getirmemektedir. Büyük olasılıkla 1846 yılından önceki dönemde kullanılan yöntemlere başvurulmuştur.

İlginç olan mesele, Arabistan ordusu müşirine, kendisine tahsis edilen bölgeden asker toplaması amacıyla İstanbul'dan yıllar boyu ferman çıkarılmamasına karşın, 1858 Şubatında İstanbul yönetimi tarafından suç-

lamalarda bulunulmasıdır.⁵²⁰ Öyle anlaşılıyor ki, müşir kendi kararıyla bilâ kur'a asker toplattırmişti. Kendisine yöneltilen suçlamalar şunlardı: İstanbul'dan emir almadan hareket etmesi ve kanunnameye uygun davranmaması. Bundan böyle bu şekilde asker toplaması kesinlikle yasaklanmıştı. Fakat İstanbul hükümeti, asker gereksiniminin nasıl karşılanacağını bildirmemekteydi.

1857 ile 1861 yılları arasındaki sürede gene oldukça düzenli bir biçimde asker toplama emirnameleri çıkarılmışsa da, Arabistan ordusuna ayrılan bölge bunun dışında tutulmuştur. Genelde yılda bir kez asker celbi yapılmaktaydı ve zamanlama –Kırım savaşı öncesindeki gibi– birkaç ay ile ri veya geri kayabilmekteydi. Yalnız iki sefer kuraldan sapmalar olmuştur. 1857 ve 1859 senelerinde Anadolu ordusuna tahsis edilen bölge için asker celbi fermanı çıkarılmamıştır.

1861 yılı sonrasına ait Mühimme-i Asakirdeki kayıtlardan anlaşılacağına göre, askeri yönetim, celplerin eskisinden daha düzenli ve eşgüdümlü olarak yürütülmesi kararındadır. Bu tarihten itibaren asker celbi fermanları tüm bölgelere aynı tarihte gönderilmiştir.⁵²¹ Bunun dışında Arabistan ordusuna tahsis edilen bölgede yeniden asker toplatılmaya başlanmıştır. Fakat Şam valisine gönderilen fermanlarda gene yeni asker sayısı ve kottanın kaydedilmesi gereken haneler açık bırakılmıştır.

Mühimme-i Asakirdeki kayıtlardan anlaşılacağına göre, merkezi hükümet kur'a usulünü rutin bir uygulama haline getirme çabalarında güçlüklerle karşılaşmış ve askeri reformların hayata geçirilmesi uzun sürmüştür. Güç koşulları altında gerçekleştirilen ilerlemelere rağmen, 1853'ten 1856 yılına kadar süren Kırım savaşı yüzünden tekrar eskiye dönüş tehlikesi başgöstermiştir.